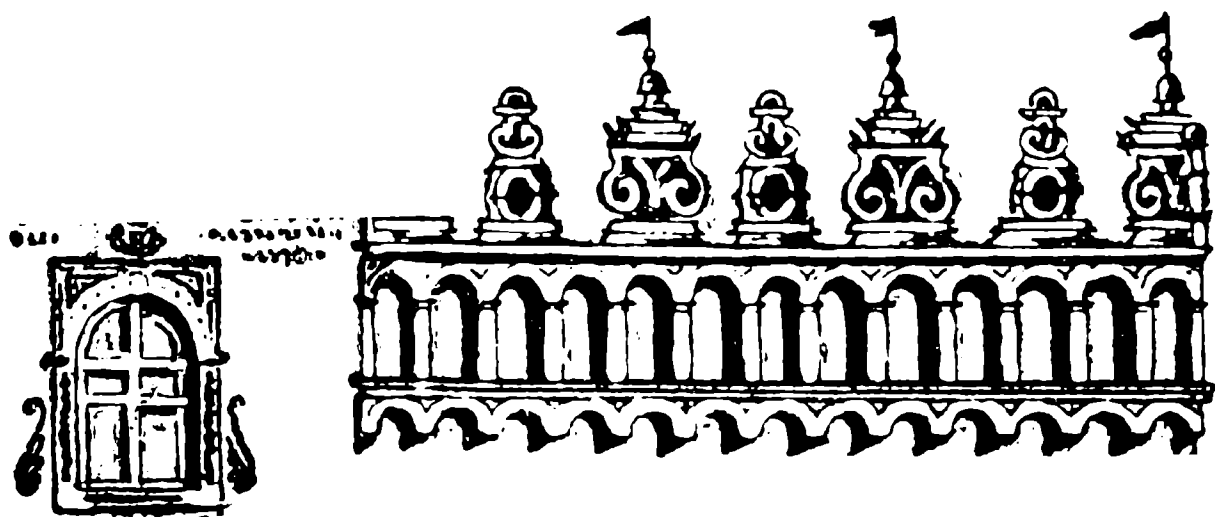

prof. dr. Jozef Špirko

Umelecko historické pamiatky na Spiši

I. diel: architektúra

Umelecko=historické pamiatky na Spiši.

I. diel: Architektúra.

Prof. dr. Jozef Špirko.

Vlastným nákladom. • Spišská Kapitula, 1936.

OBSAH:

	Strana
Predmluva Matúša Pajdušáka	I.—V.
Úvod	5—6
<u>Drevené kostoly</u>	7—15
Románske umenie: Kolonizácia Nemcov.	
Spišské prepošstvo. Opátstvo cistercitov v Štavníku	15—24
<u>Gotika: Tatársky vpád. Nová kolonizácia</u>	
Nemcov	25—29
Trojlodné kostoly	29—74
Dvojlodné kostoly	75—104
Jednolodné kostoly	105—124
Gotika svetských stavieb. Hrady.	125—133
<u>Renesancia</u>	134—138
Kampanily a kostolné veže	139—149
Kaštiele	150—160
Radnice	161—164
Renesancia občianskych domov	165—172
<u>Barok</u>	173—178
Cirkevný barok	179—183
Barokové kaštiele	183—185
Evanjelické kostoly drevené	186—189
XIX. a XX. storočie	190—192
Záver	193—194
Literatúra	195—196

OBSAH PODĽA MIESTA A OBJEKTU:

Abrahamovce, kostol	117
Batizovce, kostol	107
barokový kaštieľ	184
Betlanovce, Thurzov kaštieľ	157
Bijacovce, kostol	119
karner	24

	Strana:
Brutovce, kostol	120
Červený kláštor	69
Danišovce, kostol	23, 82
Domaňovce, kostol	122
Dravce, kostol	97
Farkašovce, gotický oltár	118
Folvarky, kostol	108
Gánovce, gotický oltár	124
Gelnica, kostol	52
Thurzov hrad	133
Gerlachov, kostol	107
Gňazda	67
Granastov, drevený kostol	14
Granč-Petrovce renesančná veža	148
Hanušovce, kostol	115
Harakovce, renesančná veža	148
Harhov, gotický kostol	78
renesančná veža	146
kaštieľ	192
Hodermark	117
Holumnica, kostol	117
kaštieľ	160
Hozelec	123
Hrabušice, gotický kostol	103
Marcellov hrad	133
Hranovnica, kostol	124
Hrušov, kostol	122
Huncovce, kostol	96
Chrasť, kostol	10
Iliašovce, kostol	81
Jakľovce, kostol	121
Jamník, kostol	122
veža	148
Jánovce, kostol	123
Jürgov, kostol	14
Jurské, kostol	117
Kežmarok, kostol (gotika)	61
veža a kampanila (renesancia)	139

	Strana
kaštieľ Thökölyho	152
kaplnka (barok)	154
radnica	162
renesančné domy	171
Mariánsky kostol	181
ev. drevený kostol	187
ev. nový kostol	192
Krig, bývalá drevená veža, kostol	12, 110
Křížová Ves, kostol	109
Krompachy, kostol	68
Lapis refugii, kostoly	72
Lendak	87
<u>Levoča, kostol sv. Jakuba</u>	29
<u>gymnaziálny kostol</u>	40
kláštor	43
gotický dom	45
kampanila	146
radnica	161
renesančné domy, Thurzov dom	166
kostol minoritov (barok)	179
baroková brána	179
barok v gymnaziálnom kostole	180
kaplnka na Mariánskej Hore	180
ev. drevený kostol	189
ev. nový kostol	191
Lomnica (Veľká)	95
Lomnička (Malá), kostol	113
Ľubica, kostol Sv. Ducha	82
kostol farský	83
Majerka	117
Maldúr, kostol	112
ev. drevený kostol	189
Markušovce, kostol sv. Michala	68
hrad	132
kaštieľ (renesancia)	160
barokové kaštiele	184
Matejovce, kostol	94
kampanila	142

	Strana
Matiašovce kostol	115
Matysová, drevený kostol	14
Mengusovce	107
Miloj	123
Milbach	93
Nedický hrad	131
Nižné Repaše, kostol	120
Nižné Ružbachy, kostol	117
Podolinec, kostol (gotika)	65
kampanila	143
kostol a kláštor piaristov (barok)	182
Poprad, kostol	88
kampanila	143
Odorín, kostol	81
Oľšavica, kostol	120
Ordzoviany, kostol	119
Rakúsy, kostol	108
Ruskinovce, kostol	85
Rychnava, hrad	133
Slatvin, kostol	118
Smolník, kostol	68
Slovenská Ves, kostol	86
Smižany, kostol	80
Spišská Belá, kostol	85
kampanila	145
Spišská Kapitula, kostol sv. Martina, román- ska časť	18
kostol sv. Martina, gotická časť	55
Zápoľská kaplnka	58
renesančné zakončenie veží	148
domy	172
hodinová veža	182
kaplnka v internáte	194
Spišská Nová Ves, farský kostol	45
Mariánsky kostol	181
ev. drevený kostol	189
ev. nový kostol	191
dom sp. provincie	185

	Strana
✓ Spišské Podhradie, farský kostol	67
bývalý kláštor augustinov	68
Spišský hrad	126
radnica	171
kláštor milosrdných bratov	182
Spišská Sobota, kostol	89
kampanila	142
Spišské Vlachy, kostol	49
radnica	52
kaplnka Panny Marie	52
Stará Lesná	94
Stará Ľubovňa, kostol	67
hrad	129
Stará Ves, kostol	115
Stráže, kostol	91
Strážky, kostol	114
kampanila	141
kaštieľ	154
Štávník, kostol	124
kaštieľ	155
Štoľa	108
Švábovce, kostol	123
Švedliar, kostol	68
Štvrtok, kostol	98
Zápoľovská kaplnka	100
Toporec, kostol	112
Tribeš, kostol	14
Tvarožná, kostol	85
Veľká, kostol	91
Veľký Slavkov, kostol	93
Vítkovce, kostol	118
Vondrišeľ, kostol	68
Vrbov, kostol	84
kampanila	145
Výborná, kostol	110
Vyšne Repaše, kostol	120
Vyšné Ružbachy, kostol	117
Žakovce, kostol	117
Žehra, kostol	76

PREDMLUVA.

Celý Spiš je ako by muzeom. Nikde nenajdeme toľko historických miest, na nich toľko historických kostolov, kláštorov, svet-ských stavieb a v tých toľko umeleckých pamiatok, ako na Spiši. Spiš hneď za ranných červánkov kresťanstva vytvoril v sebe typický vzor ducha stredovekého. Mal svoj Monte-Cassino pre benediktinov v Štole, mal svoj Citeaux (Cistercium) pre cistercitov v Štavníku, mal svoj Chartreux pre kartuziánov na Lapis refugii (Kláštorsku) a v Lechnici mal svoje rytierske rády pre dorast zemanstva, v Lendaku, v Huncovciach, v Dravciach mal svoje opátstva a prepoštvá ešte v Stráži, v Rychnave mal kláštory pre klarisky, v Kežmarku a v Smižanoch mal svoje hrady a opevnené mestá. V nich bolo a ešte je mnoho pamiatok výtvarného umenia, stavitel'stva, sochárstva a maliarstva, glorifikácií to ľudského genia a veľkosti Spiša! Dnes, žiaľbohu, mnohé ležia už v zrúcaninách. Vycítiť z nich iba chladný dych premenlivosti diel ľudských. Pohne-li historia výtvarného umenia týmito troskami, vtedy objaví sa tisíc netušených pamiatok, machom porastlé kamene nabývajú reči, aby vyprávaly deje bývalé, stanú sa akousi posvätnou abecedou krásneho umenia, ktorou možno čítať prvotné anuály umeleckej tvorby, rázovite vyjadrajúcej myšlienky celého Spiša. Tieto pamiatky sú naše, hovoria nielen o sebe a pre seba, lež hlas dostávajú i na obranu toho prameňa, z ktorého umelci čerpali svoje nadšenie, na obranu toho života, ktorý žijeme i my, sú spoľahlivým svedkom, že nedostaly sa na Spiš úkradkom, ako by náhodou, ale že boly predmetom, s ktorým sa zaoberal celý Spiš, ktorého vtedy temer jedinkou hnaciou silou kultúry a krásneho umenia bolo náboženstvo.

Táto náboženská úcta vždy pestovala svoju starobylosť. Nebolo župa, ktorá by bola tak opatrne a s takou pietnou povinnosťou chránila svoju minulosť v umelectve, ako to robila župa spišská. Okrem historických diel, v ktorých sú i pamiatkové referáty, spomeniem iba trojsväzkové, bohato ilustrované dielo Kornela Divalda a dr. Jána Vajdovského, ktorým obidvaja neunavní pracovníci veľmi obohatili naše poznatky o umeleckých pamiatkach Spiša. Jeho chybou však je, že je písané pre odborníkov a ťažko ho porozumejú tí, ktorí ešte nepoznajú katechizmus kresťanského umenia.

Preto je nám srdečne vítané najnovšie vzácne dielo p. profesora dr. Jozefa Špirku, ktorý ako profesor archeologie umienil si prispieť k povzneseniu smyslu pre výtvarné umenie na Spiši. Prešiel celý Spiš s vnímavým záujmom pre jeho stavitel'ské pamiatky a ako to z diela vidno, odborným okom preštudoval jeho premnohé pamiatky umeleckej tvorivosti a štedrosti predkov. Výsledky svojej práce, oživené vlastným názorom a znamenite osvetlené historiou, spracoval v tomto diele, a tým veľmi pozoruhodne obohatil literatúru výtvarného umenia na Spiši. Dal Spišiakom, a vôbec priateľom starožitností vzácne dielo, po ktorom rád siahne tak archeolog, ako aj historik, ba aj začiatočník, ktorý sa môže zábavne priučiť dejinám umenia. Je potešiteľným zjavom našej doby, že badať už vzrastajúcu lásku k umeleckým pamiatkam. A je vec skutočne žiaduca, aby sa táto záľuba prebúdzala už v srdciach mladistvých. Bár by toto znamenité dielo bolo úrodným zrnom, z ktorého by v srdci čitateľov vzklíčila alebo sa utužila pieta a číno-rodá láska k domácemu umeniu!

MATÚŠ PAJDUŠÁK.

ÚVOD.

Spiš po každej stránke patrí medzi najzaujímavejšie kraje Slovenska. Vysoké Tatry — pokryté miestami večným snehom — lákajú turistu a športovca, poskytujú zotavenie životom a prácou unavenému človekovi a uzdravenie chorému.

Doliny Hornádu, Popradu, Dunajca a Gelnice sú husto posiate mestečkami a dedinkami. V mestečkách prekvitaly voľakedy chýrne spišské remeslá a dedinský ľud svojou usilovnou prácou zúrodňuje ináč od prírody dosť biednu pôdu.

Bohatý je Spiš na minerálne vody a nieto kraja na Slovensku, ktorý by mal toľko liečivých kúpeľov, ako tento vidiek. Jeho nerastné bohatstvo viedlo k čulému baníctvu už v dávnej minulosti.

Zaujímavý je Spiš i po stránke etnologickej. V prevažnej väčšine obývajú ho Slováci a vzrastom pekní Gorali, od XII. storočia počnúc usadilo sa na Spiši mnoho Nemcov, po vrchoch vidieť učupené osady Rusínov a v dedinkách kurie bývalej maďarskej šľachty.

Etnologický konglomerát vyvolal živé závodenie tak na poli hospodárskom, ako i kultúrnom, a ovocie tej snaživej práce nachádzame takmer na každom mieste Spiša v tvorbách vysokej umeleckej hodnoty, ktoré sa dôstojne družia k jeho prírodnému bohatstvu. Vnímový cudzinec stojí v rozpakoch, či má obdivovať jedinečne krásnu prírodu Spiša, či jeho umelecké pamiatky, nachádzajúce sa skoro v každom mestečku a dedinke, z ktorých nejednej nad hlavou prešvihlo sa 8 storočí. Spiš je opravdivým muzeom.

Bohatstvo spišských umeleckých pamiatok pobádalo mnohých historikov ich opísať a zhodnotiť. Pravda, nieto slovenského

diela, v ktorom by boli celkove a podrobne spracované všetky pamiatky Spiša. V takom rozsahu vyšlo naposledy pred 30 rokmi maďarské dielo od Vajdovského a Divalda, vydané Spišským historickým spolkom v Levoči. Toto dielo podrobne a odborne hodnotí každú spišskú pamiatku. No, od 30 rokov všeličo sa zmenilo i v názoroch i v zásobe spišských pamiatok.

Keďže mladšia slovenská generácia nemá po ruke takého diela, odhodlal som sa ho vydať — predbežne len časť o architektúre. Piktúru a skulptúru len práve spomínam a podrobne mienim sa ňou zaoberať vo zvláštnom sväzku, ktorý uverejním neskôršie.

Čitateľ hádam zbadá, že menšie dedinské architektonické objekty pomerne obsirnejšie opisujem ako tie väčšie mestské pamiatky. Robím to náročky. Kým totiž o mestských pamiatkach moc sa písalo a už aj v slovenskej literatúre máme o nich rozsiahle práce, zatiaľ menšie alebo vôbec nie, alebo len málo sa spomínajú, hoci — čo do umeleckej dokonalosti — nestoja za mestskými.

V svojej práci pridržiaval som sa najviac diela Vajdovského a Divalda, ako najdôkladnejšieho diela v tomto smere. Všimam si si cenných pokynov vďp. Matúša Pajduššáka, ktorému za láskavosť aj tu srdečne ďakujem. Spišské duchovenstvo ma láskave napomáhalo pri sbieraní materiálu, moji poslucháči dp. J. Kútnik a Števček pri odpisovaní práce. Spišský historický spolok v Levoči a redakcia Krás Slovenska prepustily mi niekoľko štočkov. Prácu by som nebol mohol uverejniť, keby ma nebol posmeľoval a uistil o svojej mravnej pomoci Národohospodársky sbor podtatranský v Spišskej Novej Vsi.

Spišská Kapitula 25. mája 1936.

AUTOR.

Drevené kostoly.

*Spiš v predhistorickej dobe. — Slovania a Slováci na Spiši. —
Drevené kostoly.*

Nemienim opisovať predhistorické pamiatky Spiša, a práve preto o jeho predhistorických obyvateľoch zmienim sa len stručne. Už pred Kristom bývali ľudia na území terajšieho Spiša. Kotíni ho opustili v II. storočí. Kvádovia zanechali rozličné pamiatky zo IV. storočia. Hroby, najdené pri Matejovciach, črepy, kosti, čaše a iné nástroje, objavené na Hradisku pri Machalovciach, Matejovciach a najnovšie na temeni Dreveníka, svedčia o tom, že Spiš mal svojich obyvateľov ešte v predhistorickej dobe. Spišsko-karpátske priesmyky už za rímskych čias spojovaly západ a východ. V hornádskom prelome a v popradskej doline sú stopy hradu, ktorým spišskí praobyvatelia strážili cestu spájajúcu hronskú a hornádsku, poťažne popradskú dolinu. Keď Slováci prišli na terajšie Slovensko, dostali sa akiste aj na Spiš. Pravdepodobne teda i Spiš náležal k Veľkomoravskej ríši. Niektorí spišskí historikovia to popierajú a tvrdia, že Veľkomoravská ríša rozprestierala sa len po Váh. Ale v rannom stredoveku nemôžeme hovoriť o nejakých presných hraniciach, najmä nie vtedy, keď je reč o menších riekach, ako je na príklad Váh. Keďže Spiš dosť kompaktné súvisí so západným Slovenskom a keďže cesty, ktoré ich spájaly, boli už dávno známe, niet čo pochybovať o tom, že by Slováci neboli zaujali celé — popri riekach nakoľko-nakoľko obývateľné územie — až po tatranskú hranicu. To sa stalo

tým skorej, lebo Veľká Morava chcela udržiavať a aj udržiavala styky so zakarpatskými Slovanmi. Cesta išla preca cez popradskú a dunajeckú dolinu. Ináč Spiš ako pohraničné pásмо medzi Veľkou Moravou — poťažne neskorším Maďarskom — a zakarpatským územím pokrytý bol hustým pralesom. Tvoril akoby plot, latinsky sacpes, z toho Scepus, Spiš, Zips, Szepes.

Veľké udalosti, ktoré sa odohrávaly medzi Slovákmí západného Slovenska, musely vplývať i na obyvateľov Spiša. A keďže Pribina r. 833 stavia v Nitre prvú kresťanskú svätyňu, čím Slovensko zapája sa do sféry západnej kultúry, fakt ten znamená vlastne, že celé slovenské obyvateľstvo a teda i Spiš prijíma kresťanstvo a buduje svoje chrámy.

Keď uvážime Mojmirovo sjednovacie úsilie a jeho snahu čím najlepšie rozšíriť hranice, musíme tým viacej predpokladať, že Spiš náležal tiež západnému Slovensku. A keď za Rastislava prišli naši apoštolovia Cyril a Metód, Spiš patrila akiste do okruhu ich pôsobenia. Keď ináč nie, aspoň ako misijné územie. Pravdaže, nielo nijakého pravdepodobného podkladu, ktorý by oprávňoval Sasinkovu domnienku, že už v čase slavianskych apoštolov jestvovalo spišské biskupstvo — in monte Martini. Ale o tom, že by Spiš nebol prija kresťanstvo, nemožno preda pochybovať.

Po zániku Veľkomoravskej ríše na Spiš sa tisli zakarpatskí Slovania. I pre týchto mohol byť Spiš aspoň misijným územím. Keď v XII. storočí Maďari usilovali sa zaujať Spiš ako dobrú spojku so Zakarpatskom, našli už osady, ktoré maly kresťanskú kultúru a svoje vlastné chrámy.

Pribinov kostolík, vysvätený r. 833., bol akiste drevený. Chrámy bývalého Uhorska budovaly sa tiež ponajviacej z dreva, a to až do XII. stoloetia. Podobne aj na Spiši, pokrytom hultým lesom, mohli stavať iba drevené kostolíky. Pravdaže

straniva týchto niet nijakých pamiatok ani záznamov, z ktorých by sa dalo usudzovať na ich formu. Ak môžeme dôverovať veľkej konzervatívnosti obyvateľstva, ktorou sa pridržovalo formy svojich predošlých a prvotných chrámov, keď ich muselo nahradiť novými, pripúšťame tým akési tušenie, že v drevených kostolíkoch, ktoré sa ešte i dnes na Spiši nachádzajú, zachovala sa nám forma spišských drevených kostolíkov zpred tatárskej pohromy.

Ale keď tieto drevené kostolíky analyzujeme, zbadáme, že v pôdoryse architektonickou koncepciou napodobňujú štýlové kostoly najmä románsky sloh priechodného zafarbenia, ba aj gotiku. Ak kostol v Chrasti nepovažujeme za centrálny, vyvinutý z bývalého centrálného dreveného kostola, vtedy sa v tom úplne shodujú všetky spišské drevené kostolíky. Môžeme to vysvetľovať tak, že Nemci, ktorí prišli na Spiš, pri budovaní drevených predtatárskych kostolov nenadviazali na formy najdené u tu bývajúcich Slovanov, ale budovali ich spôsobom, aký videli v svojej starej vlasti.

Vavroušek v úvahe o drevených kostoloch na Slovensku zisťuje to isté a hovorí: „Pre všetky tieto kostoly dediny a mestečká platí spoločné zistenie historika umenia, že v zmenšenom merítku v architektonickej koncepcii pôdorysu a riešenia priestoru sú vždy novými a v detailoch odlišnými variantami štýlových architektúr; ako štýlový vzor najčastejšie prichádza v úvahu — gotický a barokový kostol.“ A to platí takisto o drevených kostoloch nemeckých osád ako i osád slovenských alebo slovanských. Slovanské obyvateľstvo podľahlo akiste vplyvu kolonizátorov. Práve preto spôsob, čiže ľudové cirkevné stavitelstvo, ktoré sa uplatňovalo pred príchodom kolonizátorov, je nám dnes neznáme, lebo nezostalo po ňom ani pamiatky.

Tradicionalný gotický tvar prejavuje sa v pôdoryse,

v celkovej vertikálnosti budovy, v polygonálnom zakončení sanktuária ako i v primitívnej ozdobe, prevzatej z gotickej zástoby. Na naše drevené kostolíky, ktoré majú gotický vzor, neskoršie vplýval hodne vzor barokového kostola a z renesancie sa na nich neujalo skoro nič.

Artikulárne spišské drevené kostoly evanjelikov s empormi vznikli vplyvom nemeckým. V Nemecku v XVII. storočí budovali tak modlitebne. O tých bude reč podrobnejšie na osobitnom mieste.

Spiš je pravdepodobne hranicou medzi typmi drevených kostolíkov, obvyklých v Liptove, Orave a ďalej na západe republiky a medzi kostolíkmi na východe, najmä na Podkarpatsku. Tam sú známe dva typy. Jeden, takzvaný bojkovský: štvorcového alebo obdĺžnikového pôdorysu s kupolou a s bočnými stranami, okolo ktorých je pultová striedka. Druhý, takzvaný huculský, centrálny: pôdorys má formy gréckeho kríža a tam, kde sa ramená presekávajú, dvíha sa skromná kopula, pokrytá stanovou strechou; ramenné štvorce majú strechu sedlovú. Tieto typy gréckokatolíckych drevených kostolov sú u nás neznáme, hoci ich najst' už v susednom Šariši. Na Spiši i gréckokatolíci svoje drevené kostolíky stavali v takej istej forme ako rímskokatolíci.

Centrálny typ má na Spiši iba jeden jediný kostol v Chrasti pri Hornáde. Ale i ten je nie drevený, lež murovaný. Vajdovský píše o ňom: „Jediný kostol centrálného typu máme v našej župe v Chrasti“. Či tento kostolík je v centrálnom štýle stavaný úmyselne, alebo či je to iba jeho náhodná forma, ktorá sa vyskytla pri adaptovaní strážnej veže na kostol, nevedeť. Stojíme tu pred nevyriešenou otázkou. Isté je, že chrastský kostolík je skoro svojou formou ojedinelý nielen na Spiši, ale aj na celom Slovensku. Pirhalla v svojej knihe o spišskom prepoštvte tvrdí na základe záznamov, nachádza-

júcich sa v kapitulskom archíve, že ho vybudovali synovia Levka — Pavel a Mikuláš. Spišský prepošť Pavel povolil jeho stavbu r. 1302. Vajdovský vznik chrasťského kostola vysvetľuje takto: Stredná časť dnešného kostola bola strážna veža, vybudovaná v XIII. storočí. V XIV. storočí ju použili za kostol, a to tak, že k štyrom stranám veže pristavili polokruhové apsidy. Tomu vraj nasvedčuje tá okolnosť, že krížová klenba kupoly bola len neskôr vsunutá do štvorhrannej veže. Veži pridali pozdejšie gotickú nadstavbu a v XVIII. storočí na miesto západnej apsidy pribudovali terajšiu barokovú loď. Pajdušák, znamenitý historik Spiša, je tej mienky, že pôvodným chrasťským kostolíkom bola štvorhranná časť. A iba vtedy, keď ho zväčšovali, jeho terajší tvar riešili definitívne tak, že zo štyroch strán pristavili polokruhové kaplnky.

Tento kostolík podobá sa nápadne dreveným stavbám centrálného štýlu, ktoré sú obvyklé už i v susednom Šariši. Práve preto nie je vylúčené,

Kostol v Chrásti.

že ho postavili namiesto centrálného dreveného kostolíka a že v murovanej stavbe zachovali formu pôvodného dreveného kos-

tolíka aspoň v hlavných rysoch. Túto domnienku podporovala by i tá okolnosť, že aj v biacovskej veži nachádzame čosi, čo pripomína formu drevenej veže, ktorá mohla stáť na mieste terajšej. Táto veža, postavená podľa Hradského r. 1402, vo výške sa stále zužuje, a vytvára tak formu, obvyklú pri spišských drevených vežiach. Obyvateľstvo chcelo totiž i murovanú vežu mať takej formy, akej bola predošlá drevená. Neprejavuje sa tá istá konzervatívnosť azda aj pri kostolíku v Chrasti? Nechceli Chrástania v murovanom kostole zachovať formu bývalého dreveného centrálného kostolíka?

Z mnohých niekdajších spišských drevených kostolíkov ostalo ich málo. Jedny vymenili gotickými murovanými chrámami a tie, ktoré vtedy ešte zostali,

zanikli v barokovej ére. I dnes odstraňujú pekné drevené pamiatky. Tak nedávno zrútili drevenú vežu v Krigu, nahradili ju murovanou. Jej formu vidieť na snímke v knihe Divald-Vaj-

Drevený kostol v Granastove.

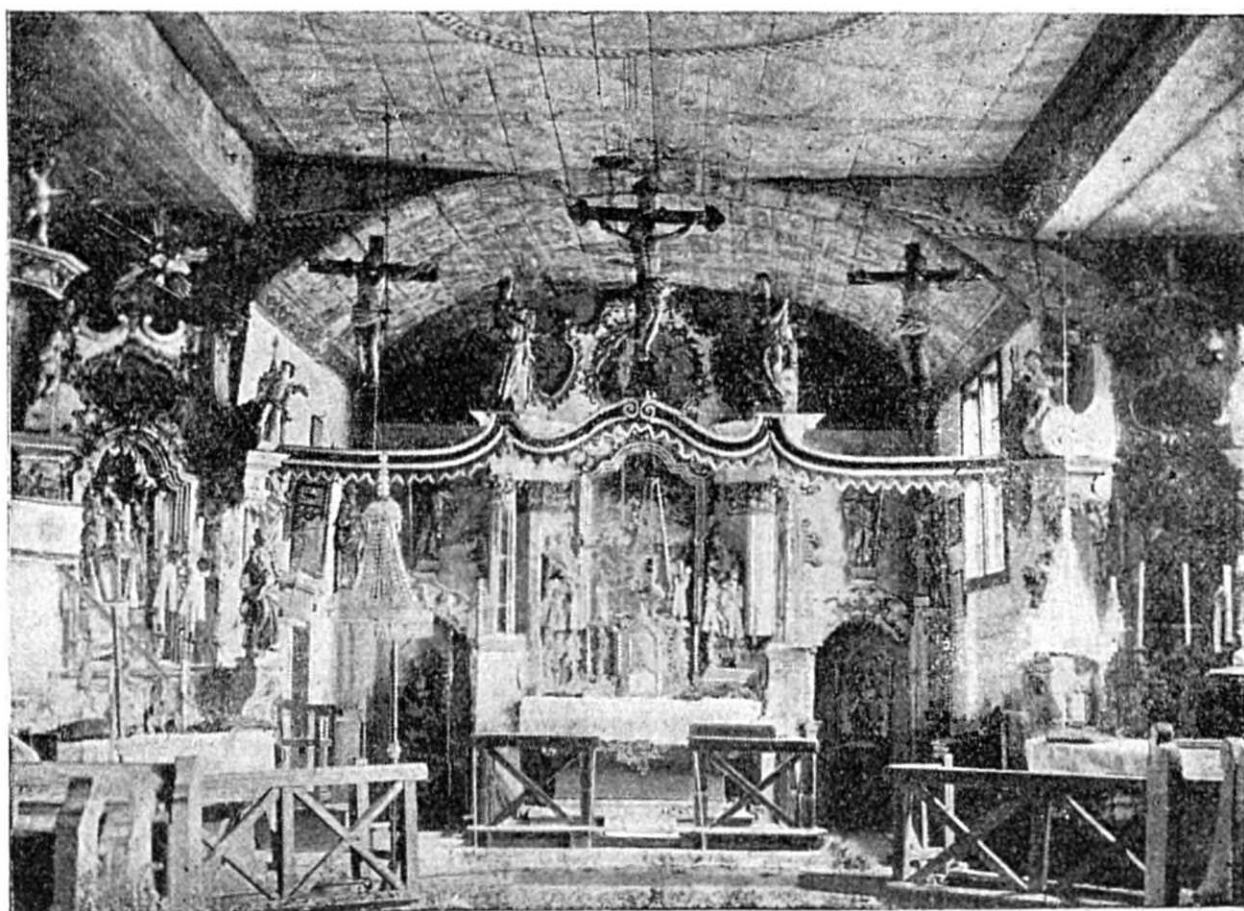
Drevený kostol v Matysovej.

dovský o umeleckých pamiatkach Spiša. Na miesto dreveného kostolíka už začiatkom XIV. storočia postavili murované gotické sank-

tuárium. Takýto postup, že totiž postavili skôr murované sanktuárium, je odlišný od toho, ktorý vidíme pri ostatných spišských kostoloch, kde vybuodovali najprv silnú kamennú vežu, a len neskôr postavili kostol. Krigská drevená veža vydržala až do r. 1912.

Jej forma približuje sa viacej k forme, akú nachádzame pri drevených kostoloch západnej časti republiky, než k forme, akú nachádzame v časti východnej. Na silnom podstavci, ktorý sa náhle zužuje, stojí domček, podobný holubníku, prikrytý pyramidálnou strechou. Také veže najst i v Liptove a tento štýl môžeme sledovať až do Moravského Sliezska, kde v Hrabovej pri Mor. Ostrave a v Tichej jestvujú celkom podobné veže. Možno tedy tvrdiť celkom smele, že jej forma zachovala ráz drevených veží XIII. storočia.

Už Wagner spomína v svojich Analektách, že sv. Vojtech,

Vnútro jurgovského dreveného kostola.

keď išiel cez Spiš do Ostrihomu, pokrstil v Krigu ktoréhoši popredného Maďara — akiste jedného zo strážcov spišských dolín, ktorých vyslal na Spiš Gejza, otec sv. Štefana. Keby táto verzia mala historický podklad, znamenalo by to, že v Krigu už v X. storočí stál nejaký kostolík.

Na slovenskom Spiši drevené kostolíky sú v Granastove a Matysovej (okres Stará Ľubovňa). Pôdorys oboch je podlhovastý a krížny. Sanktuárium sa končí ako v gotických kostoloch polygonálne a je trochu nižšie než loď. Strechové vežičky nad sanktuáriom a na začiatku lodi vonkajšok činia malebným a stavbe dávajú oku lahodiace podelenie. Veža má zvonový domček, podobný ako pri bývalej krigskej veži. Zakončený je barokovo a stojí na silnom podstavci, pobitom šindľom. V prízemí sa veža náhle šíri a vytvára priestraný vchod, akoby predsieň kostola. Oba kostolíky, hoci slúžia i gréckokatolíkom (veď tieto obce boly kedysi akiste úplne

Drevený kostol v Tribši.

gréckokatolícke), majú formu západných kostolov.

Pozoruhodné pamiatky spišských drevených kostolov nachádzame v poľskom Spiši. Drevený kostolík v Tribši má polygonálne zakončenie sanktuária s plošnou drevenou povalou. Veža je tej istej formy ako krigská, lenže primitívnejšie prevedená. Celé prízemie obkolesúva úzka chodba. Jurgov-

ský drevený kostol je už dokonalejší. Jeho veža je síce murovaná, ale samotný kostolík so svojou dúhovo-drevenou klenbou sanktuária je jedinou pamiatkou z tých mnohých, ktoré Spiš kedysi mal. Všetky tieto kostoly sú vystavené z 30 cm hrubých tesaňých brvien, ktoré neklincovali, ale z vonkajšej strany obili šindľom a z vnútornej strany ich vyhladili. Vnútorne steny ozdobuje bohatá ľudová maľba.

Románske umenie.

Príchod Nemcov. — Prepošstvo. — Rád cistercitov. — Spišská katedrála.

O umení na Spiši meritornejšie možno hovoriť iba v XII. stolytí, lebo vtedy stalo sa viacej udalostí, ktoré umelecký vývin Spiša potisly dopredu. Najvýznamnejšou udalosťou bola kolonizácia Nemcov, ďalej hierarchické zriadenie — založenie spišského prepošstva — poťažne usadenie cistercitov v Štavníku.

Príchod Nemcov znamená veľmi dôležitý medzník takisto hospodárskeho, ako i kultúrneho života Spiša. Túto okolnosť neslobodno jednako ani podceňovať, ani preceňovať, ako keby sa každé kultúrne podujatie malo pripísať výlučne novému obyvateľstvu. Bystré oko Gejzu II. (1141—61) zbadalo strategickú a hospodársku dôležitosť tohoto kraja a spozorovalo i to, že domorodci a hŕstka Maďarov — tí boli ako pohraničná stráž — ani počtom, ani skúsenosťami nestačia previesť plán, aký mal so Spišom. Preto povolal Nemcov, oboznámených s kľčovaním lesov a s baníctvom. Tento kultúrny pohyb, ktorý

v XIII. a ďalších stoliatiach je na Spiši taký zjavný, strhol so sebou i Slovákov.

Nemci dostali rozličné výhody. Tie im umožňovali väčšiu slobodu a väčší hmotný blahobyť. Domorodci, kde len mohli, domáhali sa výsad, aké mali kolonizátori. Keď Eliáš — gróf Nemcov — v Harhove chce usadiť Slovákov, ochotní sú ísť, ale iba s tou podmienkou, že si duchovného budú voliť sami a slobodne a že budú mať tie isté práva ako Nemci. Slováci neboli teda pasívni. Naopak. Pričinili sa k veľkolepej práci kolonizátorov, a závodili s nimi. Tomuto šľachetnému závodeni môžeme pripísať vysokú kultúrnu úroveň spišskej minulosti.

Prvá kolonizácia Nemcov na Spiši bola počas Gejzu II., tedy v polovici XII. stoliatia. Porýnski a sliezski Nemci usadili sa v pópradskej a dunajeckej doline, kde mali vyklčovať podtatranský prales. Koľko ich bolo, to nevedeť. Ich duchovní si už r. 1209 zriadili bratský spolok spišských farárov. Bolo to zpočiatku akési cechové spojenie kňazov, z čoho sa vyvinulo časom bratstvo 24 plebanov (fraternitas XXIV. pastorum regalium). Táto okolnosť nasvedčuje k tomu, že kolonistov muselo prísť hodne. Či spomínané osady byly čisto nemecké, nie je isté.

Hneď od počiatku mali právo voliť si starostov a duchovných, daň platili iba v peniazoch, neobrábali panské zeme Maďarov, mali právo dedenia, jarmokov. Prevádzali remeslá a mali samosprávu.

Nemecká kolonizácia urýchlila cirkevné zriadenie Spiša, najmä založenie spišského prepošstva, ktoré vplývalo na cirkevný, spoločenský a umelecký vývin Spiša.

Nemci, kolonizovaní v Sedmohradsku, okrem iných výhod mali i tú, že neboli bezprostredne pod právomocou maďarských biskupov, ale pod právomocou svojich prepošov. Tak r. 1191 Béla III. zriadil im prepošstvo v Sibini. Podobné

zriadenie chceli mať i spišskí Nemci, ktorí takisto ako ostatné obyvateľstvo patrili dosiaľ bezprostredne k ostrihomskému arcibiskupstvu.

Po Belovi III. nastúpil Imrich. Chcel Spiš zriadiť i cirkevne. Diktoval mu to čiastočne aj jeho vlastný záujem, lebo nový prepošt mal mu byť človek oddaný. Cirkevná disciplína nebola vtedy najlepšia. Opáti sa mnoho ráz postavili proti panovníkovi, pretože na ňom nezáviseli. R. 1198 svoj plán uskutočnil a založil spišské prepošstvo. Chcel mu prideliť desiatky Spiša, ale ostrihomský arcibiskup sa proti tomu ohradil, keďže doteraz náležaly jemu. Imrich „chcejúc predísť nepokojom“, novozaložené prepošstvo nechal predbežne bez dotovania. Povstanie jeho brata Ondreja rozriešilo i túto ťažkosť. Imrich učinil sľub, že ak brata premôže bez krvipreliačia, spišské desiatky dá spišskému prepošstvu. A tak sa aj stalo. Prepošt dostal r. 1202 desiatky a ostrihomský arcibiskup desatinu spišského mýta.

V zriadenom spišskom prepošstve začnú sa čoskoro usadzovať rehole, najlepší propagátori kultúry a umenia.

Rehole boly tu ešte pred založením prepoštva. Benediktínske opátstvo pri Hrone povstalo r. 1075. Odtiaľ prenikli benediktíni na Spiš a v Šahe a v Šoldove, v kraji pod Tatrami, utvorili kláštory. Žiaľbohu, zanikly a neostala po nich nijaká staviteľská pamiatka.

Pre staviteľské umenie významnejší je rád cistercitov. Tí všade tam, kde sa usadili, považovali za svoju najväčšiu úlohu vybudovať chrámy a kláštory. Preto je dôležité vedieť, kedy prišli na Spiš. Wagner spomína, že štiavnické opátstvo na iniciatívu Ondreja II. založili jeho synovia Koloman a Béla, a to medzi 1216—22. Pirhalla tvrdí, že ho založil knieža Koloman roku 1216 na pamiatku svojej zavraždenej matky Gertrudy. Podľa Janauscheka opátstvo bolo založené r. 1223. Založili ho poľskí cisterciti. Pochádzali z kláštora Wanchok.

Z domorodcov si pribrali ihneď potrebných laikov. Najpotrebnejšie veci priniesli z poľského materinského kláštora.

Príchodom Nemcov sa život rozprúdil. Stavajú sa nové osady a mestá. Keď vzniklo prepošstvo, dostaly potrebný cirkevný stredobod a štiavnické cistercitské opátstvo dodalo odborných staviteľov. Toto sú základy kultúrneho a umeleckého vývoja Spiša.

Veľmi dôležitým kultúrnym faktorom Spiša bolo už spomínané združenie 24. spišských duchovných. Členom toho nemohol sa stať hocikto. Kým do iných osád dosadily šľachtické rodiny — ako patróni — obyčajne svojich chránencov, často bez cirkevnej a kultúrnej zdatnosti, zatiaľ farnosti, patriace ku združeniu, volily si svojich duchovných. A volily tých najsúcejších. Združenie malo svoje stanovy, nad ich dodržaním bdel senior. Členovia združenia sa často schádzali, radili o veciach, týkajúcich sa nielen duševného života svojich veriacich, ale aj hospodárskeho a sociálneho. Duchovný združenia, súc odvislý od ľudu, musel sa držať na istej kultúrnej úrovni. To malo veľký vplyv na verejný život Spiša. Disciplinovanosť, naakú sa vzmohla veľká katolícka cirkev len po tridentskom sneme, mali spišskí duchovní už v XIII. storočí.

Cisterciti doniesli so sebou bohaté staveľské vedomosti. Veď majstrami svetom rozšíreného románskeho slohu boli práve cisterciti! A Nemci, tí tiež mali svoje skúsenosti a zbehlosť. Veď ich stará vlasť skvela sa stavbami veľkolepých románskych chrámov!

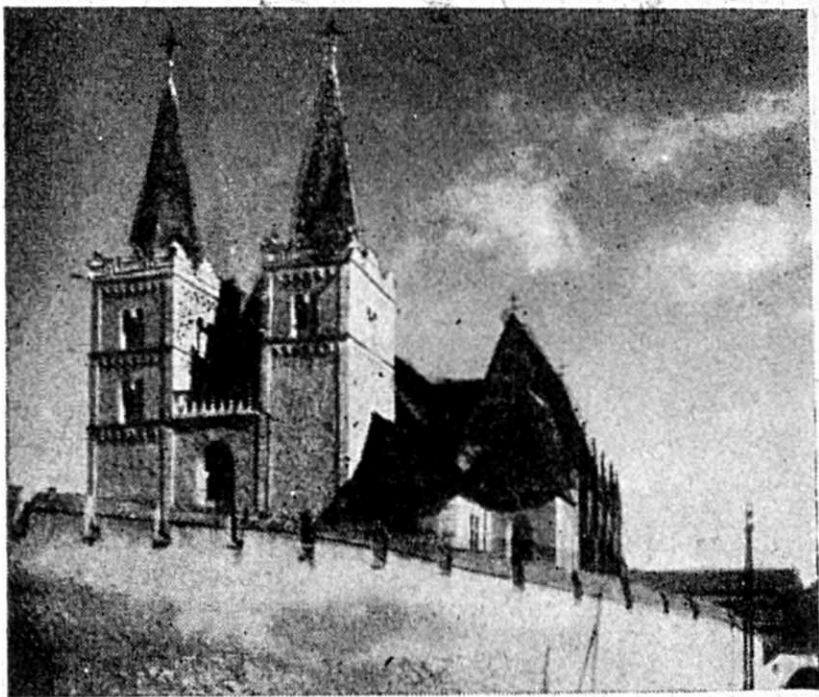
Očakávalo by sa, keďže boly také prajné podmienky, že i na Spiši povstalo nejaké románske dielo. Ľudnatosť rástla. Vznikaly nové mestá. Bolo treba stavať kostoly. A jednako z tých časov nemáme takmer nijakú pamiatku. Prečo? Domorodci a aj Nemci boli chudobní. A kostoly bolo treba súrne. Budovali ich tedy drevené. Lesnatý kraj sa im priamo

núkal. Časté ohne a najmä všetko ničiaci tatársky plen nezanechaly nič, skoro nič.

A predsa i z tejto doby máme čosi, jednu väčšiu pamiatku, západnú časť spišskej katedrály.

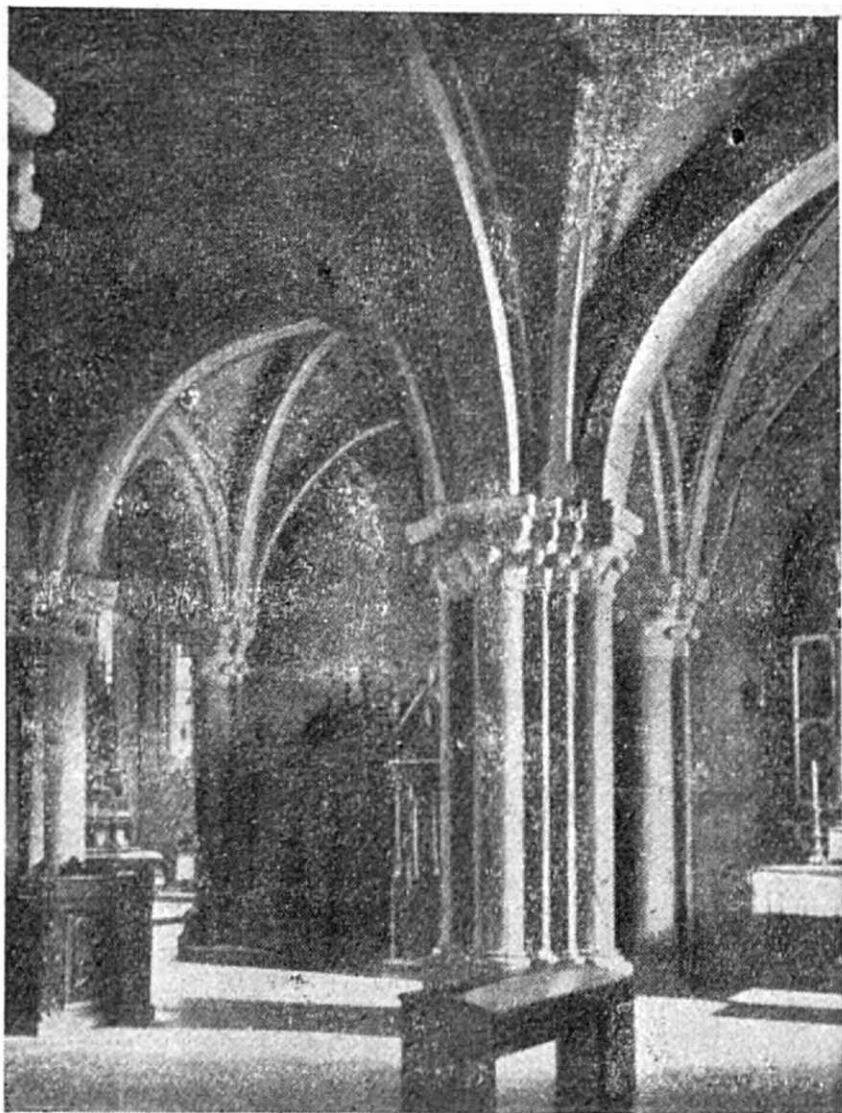
Kedy vznikol kostol, ktorého severozápadná časť pod chórom sa nám zachovala, nedá sa určiť presne. I mienky znalcov sú nejednotné. Tá mienka, že pôvodný katedrálly chrám postavil sv. Štefan, prvý uhorský kráľ, neobstojí. Jej dôkazom mala byť okolnosť dvoch veží, lebo to je vraj známka všetkých kostolov, ktoré stavala sv. Štefan. Straniva pravej veže pôvodného kostola máme záznamy kapitulského archívu, podľa ktorých prepošth Mothmer r. 1273 urobil základinu na výstavbu druhej veže kostola sv. Martina. Jedno-vežový kostol stál už teda pred r. 1273. Či bol vystavený ešte pred tatárskym plenom a či len po ňom, nevedno. Všetky patričné listiny sa stratily.

Dr. Wagner píše v Dejínách výtvarného umenia: „Kostol začali stavať hneď po založení (teda 1198—1202), ale táto stavba bola len provizorná, z dreva, keďže okolité bohaté lesy hojne poskytovaly stavebného materiálu. Len tak si možno vysvetliť, že za tatárskeho plenu bol zničený, a tak len neskoršie ho vystavili z kameňa.“ Je možné, že prepošstvo zpočiatku uspokojilo sa dreveným chrámom a iba vtedy, keď tento r. 1242 zničili, rozhodlo sa postaviť kostol z kameňa.

Katedrála v Spišskej Kapituli.

Ale pravdepodobnejšia je tá mienka, podľa ktorej murovaný kostol bol ešte pred tatárskym plenom a ostal i po ňom. A najmä vtedy, keď uvážime, že kapitula uschovávala v ňom lebku sv. Margity, ktorú Ondrej II. daroval „jemu tak milému“ kostolu sv. Martina. Kostol budovali tedy najskorej počas prvého prepošta Adolfa alebo počas Benedikta -tak okolo r. 1234, a to hneď z kameňa.

Románska časť katedrály.

Z čiastok, čo nám oslavy z pôvodného kostola, možno usudzovať na jeho úplný prvotný tvar. Mal tri lode a jednu priečnu, tá vynikala nad dĺžkovými asi o $\frac{1}{3}$. Na Slovensku niet románskeho chrámu s priečnou loďou a v bývalom Uhorsku bol to tiež zjav zriedkavý: v Kaloči a v Gyulafehérvári (Alba Julia), teda ďaleko od nás. Práve preto môžeme smelo tvrdiť, že v tomto prípade sa uplatnila skúsenosť Nemcov, ktorí prevzali nemecký vzor.

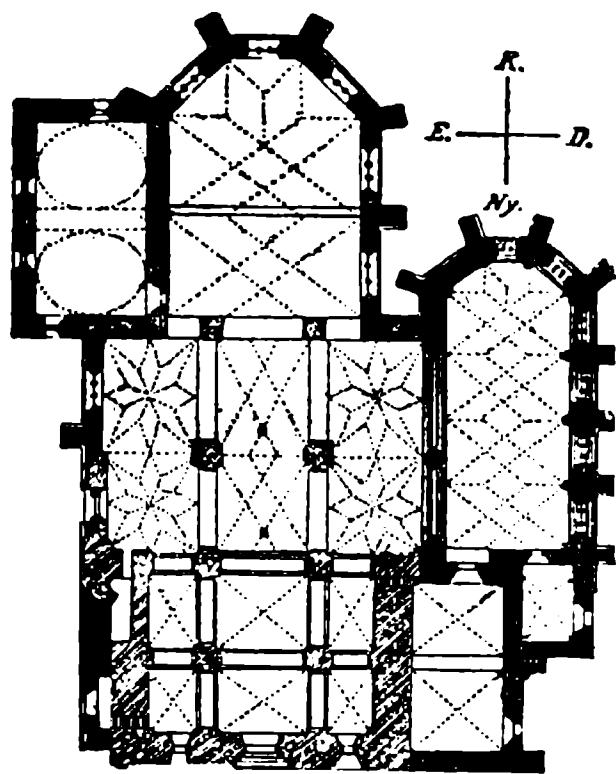
Na východ k priečnej lodi bola pristavená polokruhová apside a pravdepodobne polokruhové apsidy mali i bočné lode.

Pôvodný kostol bol o mnoho menší ako terajší a siahal len potiaľ, kde sa dnes začína sanktuárium. Podľa Pirhallu hlavný oltár stál vstred kostola, tam, kde priečna loď prese-

káva hlavnú. Keď prepošt slúžil sv. omšu, ľud ho obkľučoval so všetkých strán. V Nemecku to bolo všeobecným zvykom. Hlavná loď a takisto i bočné lode prebýjaly časť nachádzajúcu sa pod vežami. Vytváraly tak akési pokračovanie lode, ako to vídať v nemeckých kostoloch. Bočné lode, predĺžené pod vežami, majú lomené oblúky. Chór nemeckých kostolov bol umiestnený vo vežných lodiach. Toto by sme mohli predpokladať i o našej katedrále, nakoľko bola stavaná podľa vzoru nemeckých kostolov. Ale priečna loď pôvodného kostola, ktorá by bola svojou klenbou chór skoro úplne zastala, zne- možňuje takýto predpoklad. Možné je teda, že časť, ktorá tvorí terajší chór, nespájala sa s vnútorným kostolom. Bola to radšej miestnosť, prístupná iba zvonku, poťažne spojená s bytom prepošta. Ten stál akiste priamo pri kostole. V tejto miestnosti kanoníci cez zimu odbavovali svoje hodinky.

Z pôvodného kostola zostala malá severná brána a s ňou stena, na ktorej je krásne fresko z r. 1317. Ostenie malej brány delí stĺp, umiestený v prostriedku. Hlavica má dvojradovú bobuľovitú ozdobu a na pilieroch, ktoré hľadia do lode, vidieť i listovú okrasu. Medzi malou bránou a vchodom, čo vedie do t. zv. „locus credibilis“ — čiže kapitúlskeho archívu — v kúte stojí stĺp, o ktorého hlavicu opierajú sa pozostatky dvoch rebier niekdajšej klenby, ako aj kúšтик samej starej masívnej klenby.

Piliere ležia na vysokých dvojposchodových postavcoch a polostĺpy majú atickú pätku. Na plin-

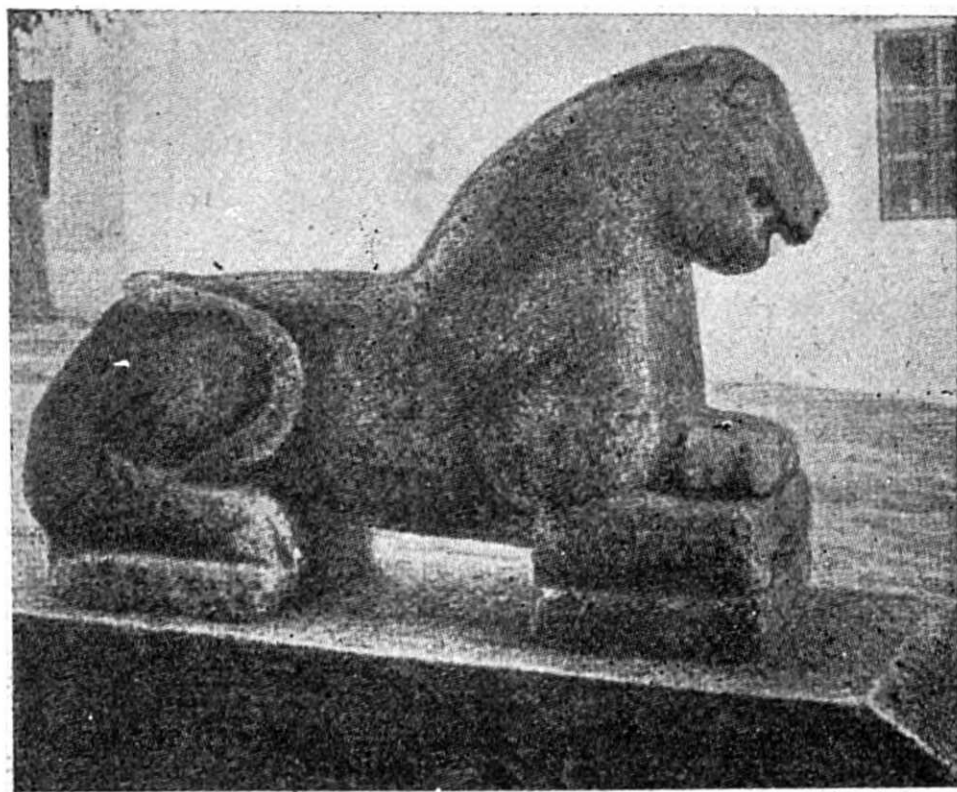

Pôdorys spišského katedrálneho kostola.

tuse zrieť náročný lupeň, čo je znamenie zapadajúceho románskeho slohu. Piliere nie sú na rovnakých podstavcoch.

Masívne rebrá priechoďnej klenby sú štvorhranné a ich uhly sú slabo otupené.

Hlavný portál je špaletovaný a delený troma a troma románskymi stĺpmi. Ozdoba stĺpových hlavíc podobá sa okrase vnútorných stĺpov. Portál je celý stavaný z drevenického vápenca. Taký bol pravdepodobne i na východnej strane kostola a podľa Vajdovského zostal z neho „leo albus“, ktorý je teraz v Kapitulskej ulici pred kanoniou č. 19. Jeho určitý románsky štýl prezrádza súvislosť s pôvodným kostolom.

„Leo albus“ v Spišskej Kapituli.

Románske veže podopierajú silné prípory. Ľavá je staršia, má dve poschodia, delí ich oblúčkový vlys a zubový pás. Na poschodiach ju okrašľujú družené okná, rozpoltené románskym stĺpikom. Pravá má iba jedno poschodie a to je takisto s druženými oknami.

Románska časť katedrálneho chrámu s gotickými prvkami je jediná väčšia pamiatka priechoďného slohu na Spiši. Ale to ešte neznačí, že to bola naozaj ojedinelá stavba tohto štýlu. Spiš mal románskych stavieb o mnoho viac. Žiaľbohu, ostaly z nich iba maličké čiastočky, roztratené sem-tam. Benediktíni v Štole a cisterciti v Štavníku vplývali na okolie,

ktoré zpočiatku budovalo svoje chrámy akiste v štýle priechodnom. O benediktínoch vieme iste, že sa dlho pridržiavali románskeho slohu. Pozostatky možno najst' v danišovskom kostolíku: sú to hlavice, ktoré sa nachádzajú pod víťazným gotickým oblúkom. Majú románsku bobuľovitú ozdobu. Podobajú sa úplne hlaviciam kapitulským s jednoradovou bobuľovitou okrasou. Ten istý majster, ktorý budoval kapitulský chrám, vystavil súčasne — pravdaže v menšom formáte — i danišovský kostolík. V kapitulských archívoch spomína sa už roku 1204. A preto mnohí autori myslia, že danišovský kostolík sv. Magdaleny je starší než kapitulský chrám.

Podobné románske hlavice nachádzajú sa aj pod víťazným oblúkom farského chrámu v Spišských Vlachoch.

Portály vrbovského a toporeckého kostola majú príznaky priechodného štýlu. Portál v Smižanoch je čisto románsky, podobne i v Letanovciach.

Románsky sloh uplatňoval sa na Spiši ešte vždy až do konca XIII. storočia. Čím ďalej tým lepšie badať na ňom ruky jednoduchých majstrov, ktorí len sluhovsky napodobňovali výtvary predošlých čias. Keďže kostolné veže mali i fortifikačné poslanie, je ich niekoľko ešte z éry priechodného slohu a sú staršie ako k nim pristavené gotické chrámy. Taká je veža žehranského kostolíka s družnými románskymi oknami, veža v Huncovciach, v Hrabušiciach, v Štvrtku. Románsky vplyv badať i na slatvinskej a biacovskej veži.

Hoci románskych pamiatok máme na Spiši dovedna veľmi málo, jednako je nimi románsky štýl u nás dosť dôstojne zastúpený, najmä románskou katedrálou.

Hradné veže a či donžony (donjon) spišského a ľubovianskeho zámku pochádzajú z XIII. storočia a majú príznaky románskeho umenia.

Niektorí autori do románskeho slohu zaraďujú i okrúhlu

kaplnku biacovského cintorína (karner). Ale to je nie celkom isté. Nevedno, či nie je neskôr pristavená. Nieto totiž o tom patričných dokumentov a sama kaplnka nemá ornamentiky, podľa ktorej by sa jej vek mohol odhadnúť.

Gotika.

Tatársky vpád. — Trojlodné gotické chrámy.

V umeleckom vývoji Spiša má dôležitú úlohu tatársky vpád, ktorý síce zničil takmer všetky pamiatky predošlých časov, ale s druhej strany dal podnet k novej systematickej práci staviteľskej.

Spiš bol už dosť obývaný, keď prišla tatárska pohroma. Spišské mestečká, okrem Levoče, boly už skoro všetky založené aj tie, ktoré sa i dnes menujú mestami aj tie, ktoré dnes už majú úplný dedinský ráz, ale kedysi patrily k bratskému združeniu 24 spišských farárov, na pr. Žakovce. Po tatárskom vpáde došlo viac nemeckých kolonizátorov, ktorí zakladali nové obce (Kurimiany, Huncovce, Švabovce, Iliášovce, Nová Ves).

Podobne jestvovaly už aj skoro všetky dediny v okolí spišského hradu, a máme len málo osád, ktoré boly založené už len po tatárskom plene.

Tatárske hordy prišli z Poľska cez karpatské priesmyky do dunajeckej, popradskej a hornádskej doliny, zničiac všetko, čo tunajšie obyvatelstvo, či slavianske, či nemecké cez dlhé roky vytvorilo.

Spišiaci, aby si zachránili aspoň životy, utiahli sa do ťažko prístupných pralesov a vrchov Spiša a najväčšia časť z nich prešla pod vedením nemeckého grófa Jordána do letanovských hôr, na miesto, ktoré sa dnes volá „skalou útočišťa“ — Lapis refugii, kde sa ukrývali skoro tri roky, kým hrozilo

mongolské nebezpečenstvo. Keďže spišské osady boli vybudované z dreva, zmizly za vpádu bez stopy a keď sa usilovné obyvateľstvo vrátilo domov, muselo začínať tam, kde začali ich predkovia pred dávnyimi rokmi. Bola to úžasná úloha, pred ktorú boli postavení spišskí obyvatelia, počtom zmenšení, schudobnelí a zoslabení chorobami a hladom. Videli, že ak sa chcú v budúcnosti vyhnúť podobným pohromám, musia si príbytky, osady a mestá inakšie sriadiť a trvalejšie budovať. A pretože sa ešte vždy obávali, že barbariskí Tataria sa vrátia, ich prvou povinnosťou bolo spustošené osady a mestečká opevniť mocnými hradbami. Ale k postaveniu hradieb museli mať kráľovské povolenie. Ktoré mestečko sa nemohlo zmôcť na takéto opevnenie, vybudovalo si aspoň kaštieľ s hrubými múrami, ktorý v čas nebezpečenstva slúžil za úkryt a k vojenským zákrokom. Najväčšou pevnosťou bol spišský hrad. Kežmarok, Levoča, Stará Ľubovňa, Podolíneec opevnily sa mohutnými hradbami. V Markušovciach, Rychnave, Gelnici boli menšie hrady. Veľa vrškov a iných miest pri mnohých dnešných mestách volajú aj dnes hradiskom, „Schlösschen“, kde boli kedysi postavené takéto pevnosti. V Kežmarku sa tak volá na príklad štvrť mesta za Durandským potokom a pri Poprade podobne. Aby malo spišské obyvateľstvo vo svojom kraji stredisko, mesto čo najlepšie opevnené, ktoré by vo veľkom nebezpečenstve mohlo poskytnúť ochranu čo najväčšej čiastke obyvateľstva celého Spiša, vybudovalo si mesto Levoču ako nové mesto po tatárskom plene.

Koncom XIII. storočia mestečká, ktorých duchovní správcovia tvorili „Fraternitas“, spomínajú sa už ako znovu vybudované. Sú to: Štvrtok, Danišovce, Veľká, Tvarožná, Nová Ves, Huncovce, Matejovce, Ľubica, Iliášovce, Hrabušice, Vrbov, Veľký Slavkov, Milbach, Odorín, Harichovce, Ruskinovce, Poprad, Stráže, Spišská Sobota, Žakovce, Veľbachy, Spišské

Podhradie, Kežmarok a Levoča. Podobne boli vtedy obnovené aj dediny okolo spišského hradu a kapituly.

Pri potatárskej reštaurácii Spiša pokračovalo obyvateľstvo plánovite. Pri výstavbe miest stavali najprv hradby, a kým tie neboli hotové, nepúšťali sa do stavby významnejších budov, aby ich počas prípadného návratu Tatári nezničili. Občania už vtedy ráтали s budúcim rozvojom svojich miest, a preto hradobnými múrami opevnili čo najväčší priestor. Asi v prostriedku ohradeného pozemku nechali hodný priestor pre budúci chrám. Práve tejto plánovitej práci môžeme ďakovať, že kostoly na Spiši okrem malých výnimôk nie sú vtisnuté medzi domy, ako to vidno v iných župách, ale postavené sú na priestranom, vývodiacom mieste. Na Spiši nestal sa na príklad taký prípad ako v Prešove alebo v Košiciach, že keď vzmáhajúcemu sa obyvateľstvu bolo treba pôvodný chrám zväčšiť, nemohli ho rozšíriť do dĺžky, ale len do šírky.

K budovaniu chrámov prišlo spišské obyvateľstvo len po skončených spomenutých prípravných prácach v druhej polovici a na konci XIII. storočia. Mohutné a v priechodnom slohu budované spišské veže sú z druhej polovice XIII. storočia. Kostoly stavali už v novom, gotickom slohu, ktorý bol v západnej Európe vtedy už hodne rozšírený. Novokolonizovaní Nemci za kráľa Belu IV. priniesli z Nemecka dokonalé znalosti nového slohu. Ale miešali ho s doterajším slohom románskym, ktorého sa pridržiavalo domáce obyvateľstvo a hlavne cisterciiti v Štiavniku a benediktíni na Spiši. Lenže majetkové pomery obyvateľov nedovoľovali, aby si vybudovali hneď celý chrám v takej veľkosti, ako by si to boli žiadali. Preto stavali len po častiach. Obyčajne začínali vežou, ktorá okrem náboženských cieľov slúžila aj verejnej bezpečnosti a cieľom vojenským. Kostol sám postavili predbežne len z dreva. A až keď sa ich majetkové pomery zlepšili, prišli

aj k stavbe samotného chrámu z kameňa. Preto spišské chrámy pochádzajú len zo XIV. a XV. storočia, keď obyvateľstvo malo už viac pokoja k práci aj viac hmotných prostriedkov. Len tej okolnosti môžeme ďakovať, že spišské chrámy nemajú na sebe znakov rýchlej a nedokonalej práce, ale že sú to opravdivé umelecké pamiatky vysokej úrovne. Tým sa dá vysvetliť aj rozsiahlosť kostolov na Spiši. Keby bolo ubiedené obyvateľstvo chcelo hneď postaviť svoje chrámy definitívne, neboli by ich mohli vybudovať v takých rozmeroch, aké máme v levočskom, kežmarskom, novoveskom a spiško-vlašskom kostole.

Aby mali kde aj dovtedy, kým si nevybudovali dôstojný chrám, odbavovať služby Božie, postavili si aspoň murované kaplnky, kým ostatok ostal aj naďalej drevený, v očakávaní lepšej doby. Keď bol nával ľudu väčší, odpomáhali si tak, že nad priestranstvom pred kaplnkou napínali plachty, pričom jeden koniec pripevnili na stenu kaplnky, druhý podpreli drevenými stĺpmi. Tak sa chránili pred úpekou slnca a pred dažďom. Na žehranskom kostole na príklad vidno aj dnes v päťmetrovej výške nad zemou háky, ktoré slúžili k tomuto cieľu.

Najčastejšie pokračovali spišskí obyvatelia tak, že z kameňa si najprv vybudovali svätyňu a loď sama ostala drevená, alebo postavili si aj múry lode, ale túto predbežne preklenuli len drevenou, doštenou povalou. Sanktuárium mohlo byť dočasne tiež len doskami prikryté. Túto postupnosť stavby potvrdzuje slohová odlišnosť svätyne od lode vo viacerých spišských kostoloch. Keď však neskoršie chceli, keď sa ich majetkové pomery zlepšili alebo boli k tomu prinútení požiarom, opatriť klenbou aj loď, vtedy videli, že múry, postavené pre drevenú povalu, neunesú klenby bez operných pilierov. Aby sa zaobišli aj bez nich, vyhli sa tomu systémom

dvojlodných kostolov, na Spiši takých charakteristických : prostriedkom kostola postavili jeden-dva piliere, o ktoré sa potom oprela ťarcha klenby. Zato ne jeden spišský kostolík ostal až podnes len s drevenou povalou, zatiaľ čo veža je mohutná a svätyňa má krížovú klenbu (Mengusovce, Výborná, Gerlachov, Toporec, Jakľovce atď.) Okrem tejto praktickej okolnosti na spôsob stavby dvojlodných chrámov mohla však vplývať aj tá, že v Čechách bol tento spôsob v XV. storočí tiež veľmi rozšírený a že ho teda k nám mohli doniesť husiti.

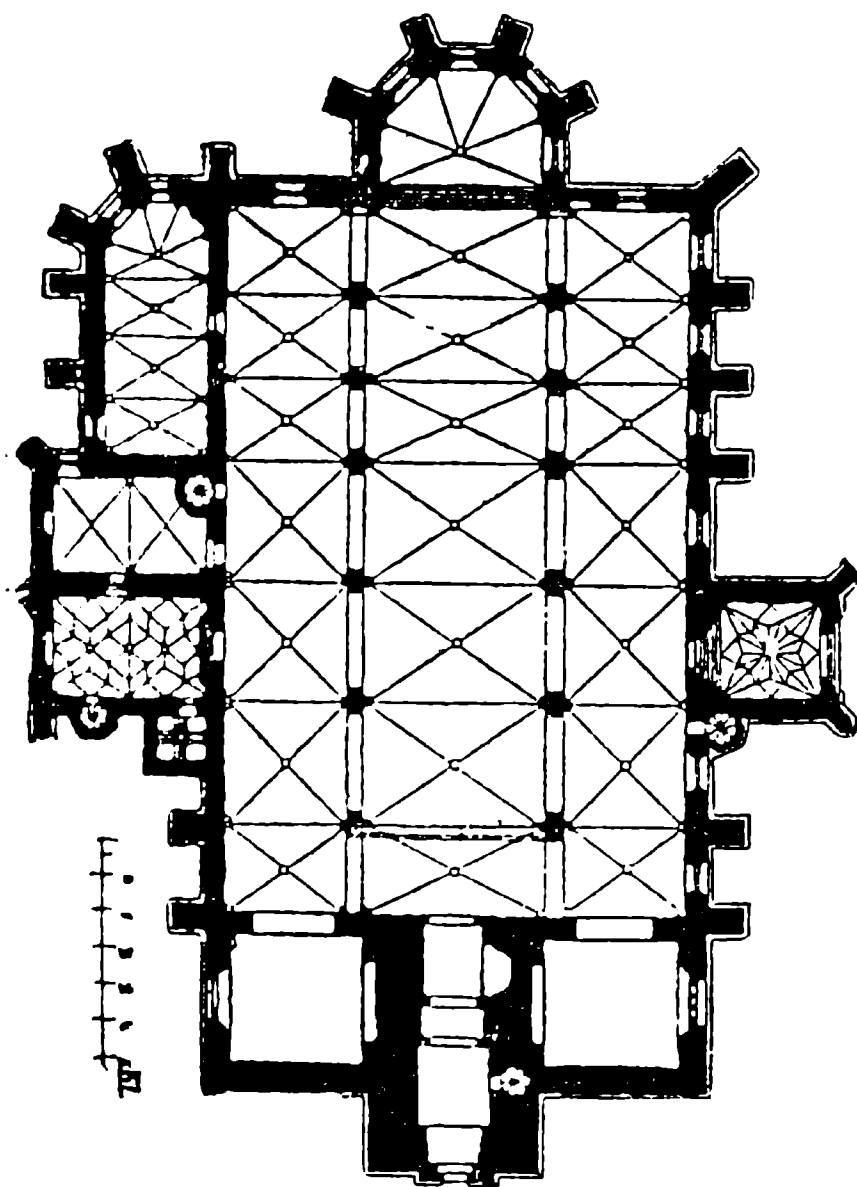
Čo všeobecne charakterizuje spišskú gotiku, to je istá zhmotnelosť, a to azda vo väčšej miere ako inú provincionálnu gotiku, čo sa dá vysvetliť ťažkým životným zápasom tunajšieho obyvateľstva. Ešte aj tie chrámy, ktorými sa Spišiaci chceli ozaj reprezentovať, majú na sebe pečať masívnosti, takže gotickú vzletnosť prezrádzajú viac v detailoch než v celku. Chrámy v Levoči, v Novej Vsi a v Kežmarku sú však šťastnými výnimkami.

V ďalšom si bližšie všimneme spišskej gotiky, a to naj-
samprv v trojlodných sieňových a bazilikárnych chrámoch potom pri dvoj a jednolodných kostoloch vždy podľa chronologického postupu ako aj regionálneho rozdelenia Spiša na hornádsku a popradskú dolinu.

Kostol sv. Jakuba v Levoči.

Keď Tatári opustili Spiš, obyvateľstvo sa pomaly navrátilo do svojich spustošených príbytkov. Tatársky vpád bol im pre budúcnosť silným mementom. Ešte zúrily hordy a Spišiaci, uhnutí v letanovských horách, plánovali o tom, ako sa budú obráňa pred podobným nepriateľom a ako sa tak vyhnú podobnému zničeniu kultúry a majetku, ktorý si usilovnou prácou hodľali získať. I rozhodli sa, že okrem svojich väčších-menších mestečiek a dedín vystavia aj spoločné, mocne

ohradené a opevnené mesto. Počas pokoja im bude strediskom remesla a v prípade tatárskeho návratu alebo iného podobného nepriateľského útoku ukryje ich aj okolité obyvateľstvo. Hneď hľadali preň i vhodné miesto, ktoré by už

Pôdorys kostola sv. Jakuba v Levoči.

svojou prirodzenou polohou bolo ťažko prístupné. Najprv mysleli na drevenícku výšinu, lebo stála v blízkosti spišského hradu. Odraďil ich iba nedostatok vody. Probovali ďalej. Vyvolili si údolie terajších levočských lúk, známych pod menom „stará Levoča“. Končne sa usadili na kopci, na ktorom je i dnes mesto Levoča. Písal sa vtedy r. 1245, keď vznikla. Nevedno, či kopec bol predtým lesnatý a či obsadený. Wagner spomína, že tam, kde je teraz minoritský kláštor, už r. 1045. stál kostolík Ducha Svätého. Ak je tomu naozaj tak, s istotou možno usudzovať na jestvovanie osady. Ale taký uzáver zdá sa byť bezzákladným.

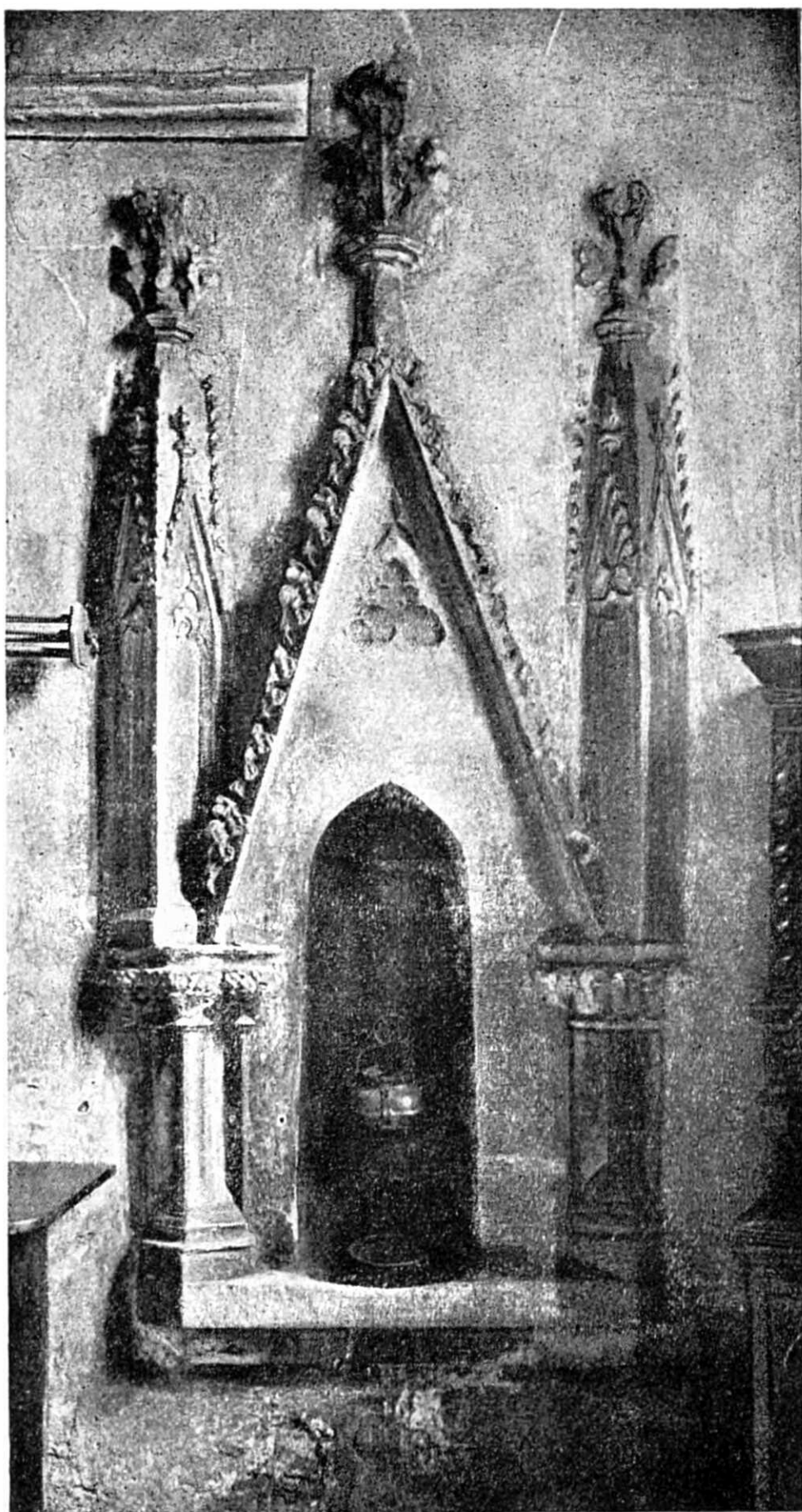
Pre budúci chrám vymedzili zodpovedný priestor. Razom ho však nestavali v plánovaných rozmeroch, lebo na ne momentálne nestačili. Chýbaly im potrebné prostriedky. A potom, nebolo ani radné vystaviť monumentálnu budovu

Kostol sv. Jakuba v Levoči.

vtedy, keď mesto nebolo ešte dostatočne opevnené. No — a na bohoslužby nejaký kostolík preca mať museli! Práve pre túto okolnosť je veľmi pravdepodobné, že terajšia sakristia chrámu sv. Jakuba bola sanktuárom najstaršieho levočského kostola. Je veľmi možné to, že pôvodne nemala tú formu, akú má dnes. Keby sme totiž pozostatky rebier klenby, ktoré sú v apside, predĺžili vzdušnou čiarou, vytvorily by románsky oblúk. Práve preto nie je vylúčené, že kaplnka mala najprv románsku klenbu.

Profesor Merklas mienil, že terajšia kaplnka mala byť onou — kronikami spomínanou — kaplnkou malomocných. Ale to je omyl. Dal sa sviest' tým, že v nej našiel kalich a na ňom nápis „pertinet ad capellam leprosorum“. Vajdovský v úvahách o levočskom chráme (1888) sa nazdáva, že terajšia

Výklenok „lavabo“ v kostole sv. Jakuba v Levoči.

sakristia bola sanktuáriom plánovaného kostola. Ale neskôr sa vraj Levočania rozhodli inakšie a urobili z nej sakristiu. V svojom pozdejšom diele háji mienku — rozhodne pravdepodobnejšiu — podľa ktorej terajšia sakristia bola sanktuáriom prvého dočasného kostolíka, ktorého loď zaujímala miesto dnešnej kaplnky sv. Juraja a mala drevenú povalu. Keď sa teda v XIV. stoly rozhodli vybudovať svoj veľchrám, postavili ho tesne pri predošlej kaplnke a ju samu použili za sakristiu.

Kostol sv. Jakuba je trojlodný bazilikový chrám. Vnútorňá dĺžka má 49·50m, s vežou 60·74, šírka 27·40. Je teda najväčší na Spiši a druhý na celom Slovensku, hneď po košickom dome sv. Alžbety.

Keď porovnáme jeho veľkolepé vnútorné gotické zariadenie a jeho zovnútorňú štruktúru, zistíme do očí bijúci nepomer. Štruktúra je plná akéhosi chvatu, opráv a skokov. Vidno hneď, že ju nestavali celistve, postupne a plánovite. Chýbal im ústredný vzor, krory by pri čiastočnom budovaní boli zámerne sledovali. Takto výstavba chrámu bola pre majstrov akousi školou. Učili sa na vlastných skúsenostiach a vytvárali levočský stavitel'ský kruh. Odchovali sa v ňom mnohí a nadobudli si potrebných znalostí. Neskôr sa rozišli stavať ďalšie spišské kostoly, ktoré sú už architektonicky dokonalejšie, na príklad levočský gymnaziálny a novoveský chrám.

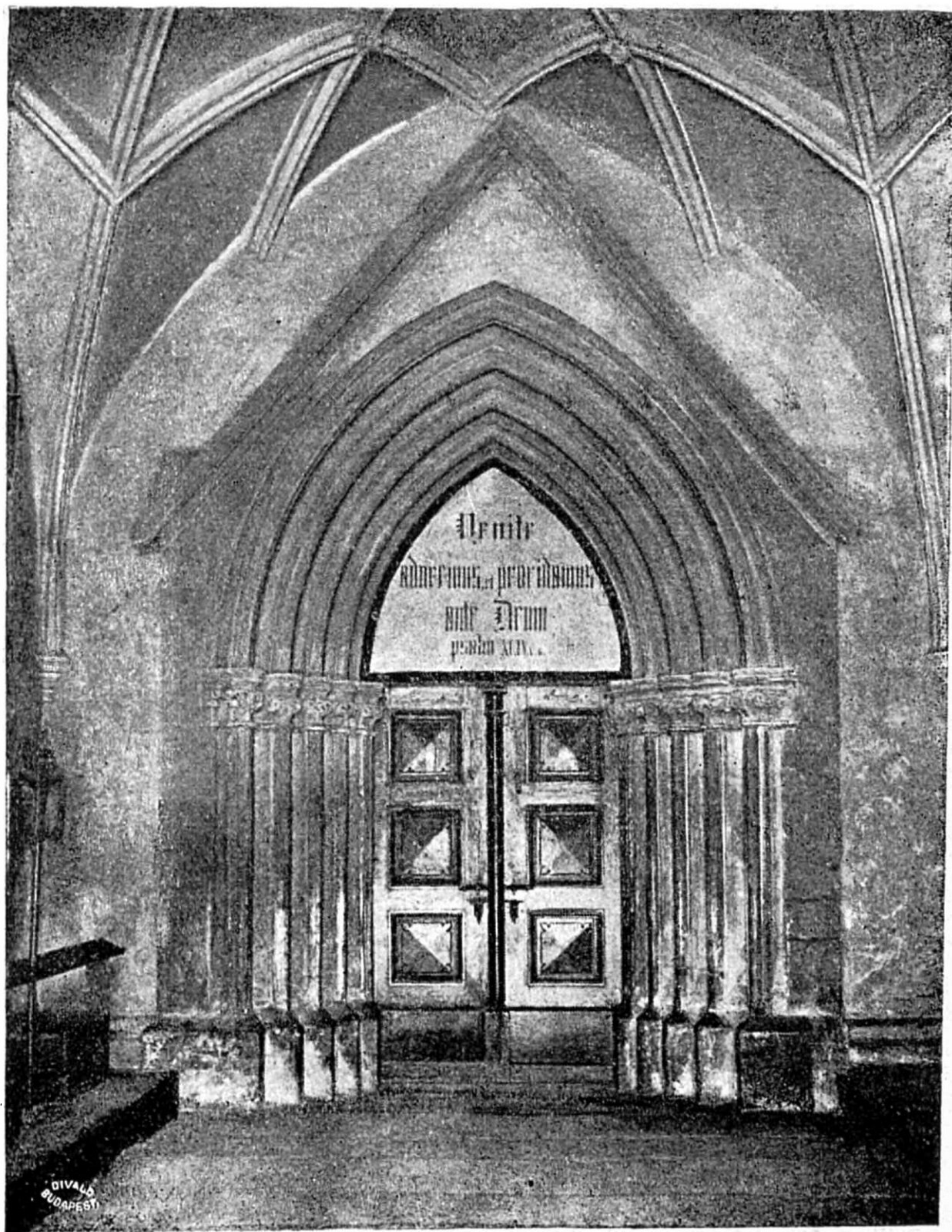
Terajšia sakristia, bývalé sanktuárium pôvodného kostola, predstavuje ranú gotiku. Končí sa päťholnou apsidou a má úzke, jedným prútom delené okná s presnou kružbou. Rebrá schádzajú sa v polostĺpoch s gotickou hlavickou, ozdobenou listím. Pri stĺpoch apsidy vidno pozostatky dávnych rebier.

Sakristia má i jednu zvláštnosť, a to výklenok zvaný „lavabo“. V našich kostoloch niet nič takého. Jeho štruktúra a malebnosť spôsobila rozličné domnienky a kombinácie.

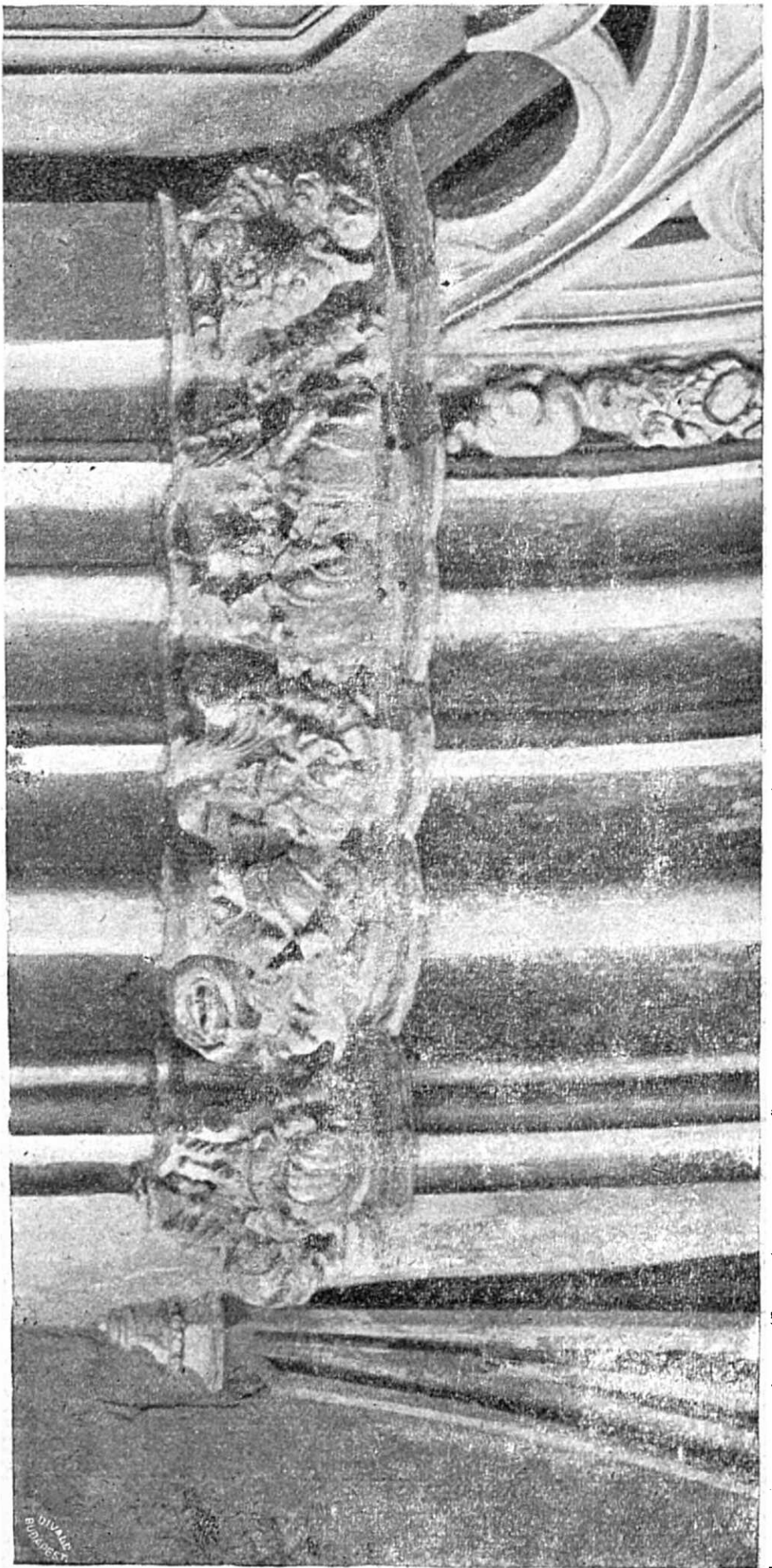

Sanktuárium sv. Jakuba v Levoči.

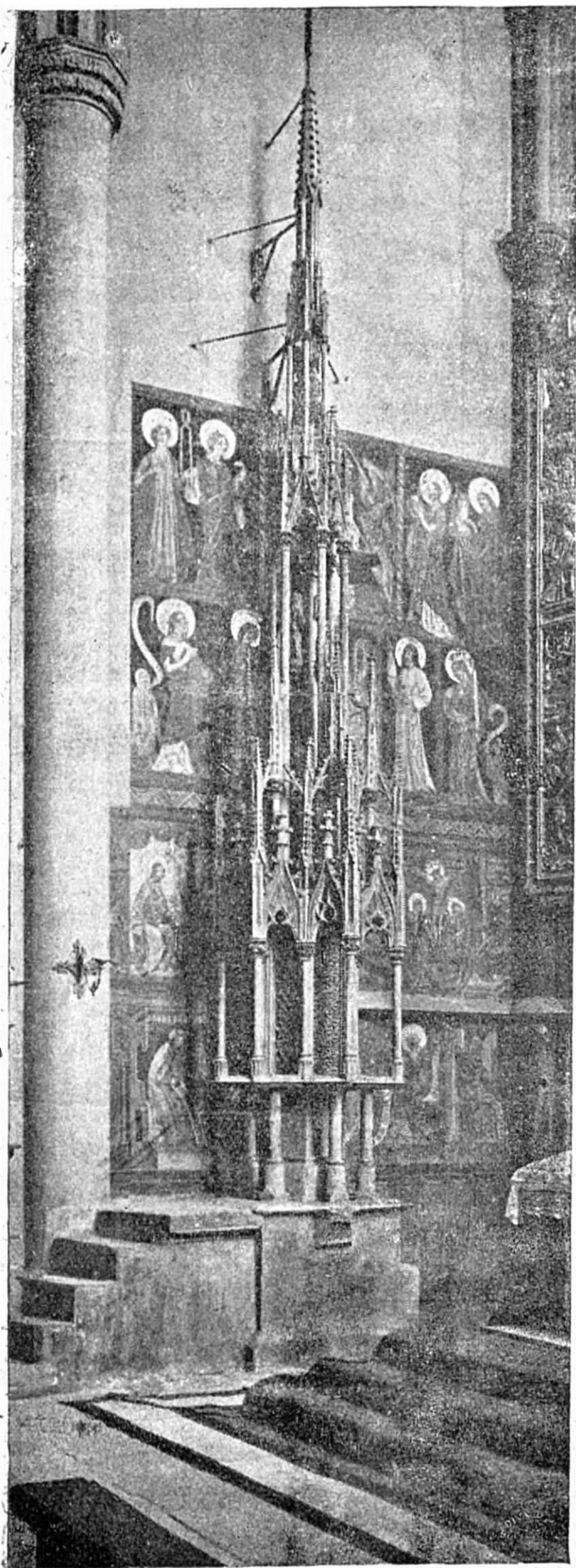
Myslím, že stavitel chcel ním zvedavému občianstvu znázorniť model budúceho portálu. Ním zdôraznil a dôkladnejšie zhotovil tie čiastky, ktoré odporúčal pre budúci portál. Ostatok podal iba náznakovite. Tak možno vysvetliť aj nápadnú ne-súmernosť výklenku. Masívne, panelované fialy s veľkými

Severná brána kostola sv. Jakuba v Levoči.

Čiastka južnej brány kostola sv. Jakuba v Levoči.

krížovými kvetmi spočívajú na troch nepomerne krátkych a slabých stĺpikoch, ktoré sa opierajú o trojboký polopilier. Stĺpiky nesú nielen spomínané fialy ale i vimperk, husto ozdobený krabmi a končiaci sa vo fiale. Staviteľovi — tak sa zdá — išlo iba o znázornenie fiál a vimperku. Aby tento, inak dokonale prevedený model brány, mal jednako i praktický význam, do výklenku, čo predstavoval otvor brány, uložili nádobu na umývanie prstov pred sv. omšou. Zdá sa, že sa model občianstvu alebo nepáčil, alebo ho nemohli previesť. Keď ho teda neuplatnili v Levoči, hľadeli ho uplatniť inde. Novoveský portál sa naň veľmi ponáša.

Pastofórium v kostole
sv. Jakuba v Levoči.

Naproti výklenku (lavabo) je pastofórium. Ornamentikou a oblúkom oslieho chrbta dáva šípiti, že pochádza z neskorších čias. Vchod do sakristie a umelecky vyložené dvere svedčia o XIV. stoly. Plodom vrcholnej gotiky XIV. stoly je väčšinou kostol celý. Nebudovali ho akiste s dlhšími prestávkami. Prv vyhotovili časť, ktorá siaha až po brány, ako nasvedčuje okolnosť, že asi v prvej tretine bočnej západnej lodi vidieť zamurované dvere. Prestávka trvala krátko, lebo pokračovanie nejaví nijakej štýlovej odchýlky. Kostol mohol byť v tej podobe už koncom XIV. stoly, lebo roku 1392 v kaplnke sv. Juraja pochovali farára Juraja Ullenbacha.

Sanktuárium má päťhranné zakončenie a rebrá krížovej klenby, ktoré sú hruškovitého profilu. Šbehávajú na mocný polostĺp, ale s polostĺpom sa bezprostredne nespájajú. Opierajú sa o dva a dva polostĺpy, tieto zase o trojstĺpový sväzok a tento napokon zapadá na mocný pilaster, ktorý schádza už až na zem. Takéto podelenie, pravda, ruší trochu vertikálny dojem, ale oku, sledujúcemu rozkladanie tarchy, lahodí.

Okná delia dva prúty a zdobí ich ďatelinová kružba. Pastofórium sanktuária je novšie. Majster toho diela vložil doň — ako vidno — všetky sily, lebo chcel dosiahnuť umeleckej výšky celej stavby, čo sa mu veru nepodarilo. Možno obdivovať jeho techniku, ktorou spájal a ukladal množstvo fiál a oblúkov. Architektonicky jednako bol iba diletant nedostatočného prirodzeného vkusu.

Svätostánok stojí na silnom kamennom podstavci so schodami a na šest'hrannom pilieri, obklúčenom šiestimi stĺpmi. Na stĺporadie opierajú sa kružby s oslím chrbtom. Štyri razy sa to tak opakuje vždy vyššie a vyššie a končí sa fiálou, husto ozdobenou krabmi. Sanktuárium krásia freská zo XIV. stoly. Kostol má tri lode, rozdelené šiestimi a šiestimi masívnymi piliermi. Henszelmann poznamenáva, že piliere mali

pôvodne nieť iba drevenú povalu. Neskôr, keď sa Levočania rozhodli postaviť terajšiu klenbu, staviteľ sa musel postarať o to, aby zosilnil nosnosť pilierov. Preto ich dal obložiť kamennými tabulami. A takto vznikla ich neforemnosť.

Rebrá krížovej klenby nesbiehajú bezprostredne na piliere, ale na sdružené polostĺpy, ktoré sú nad piliermi a ktoré sú ozdobené esteticky dokonalými ľudskými a zvieracími tvarmi. Ich krása, keďže sú privysoko, neuplatňuje sa plne.

Najforemnejšia, hoci najjednoduchšia, je severná vnútorná brána. Rám, uložený nad článkovanými oblúkmi, ukazuje, že pred ňu zprvu nemienili pristaviť predsieň a vonkajšiu bránu. To učinili len neskôr. Jej predsieň má sieťovú klenbu. Vonkajšok delí bohaté stĺporadie a tympanon štedro vyplňa kružba.

Severnej bráne podobá sa južná, článkovaná polostĺpami a piliermi. Hlavice ozdobuje masívne listie ťažkého štylizovania. Cez listie hľadia ľudské hlavy s úškľabkom na tvári. Tympanon — podobne ako v severnej bráne — má i tu geometrickú okrasu. V predsieni objavili nedávno freska s motívom posledného súdu. Pochádzajú z XV. stolia.

Pri treťom, väčšom dobudovaní kostola — koncom XV. st. — vystavili chór a dve kaplnky, ktoré sa pripájajú k terajšej veži. Chór má krásne kružbové zábradlie s plameňovitou ozdobou a popodeň beží foremný gotický vlys. Spočíva na štíhlych stĺpoch, ozdobených sochami. Vtedy, keď stavali chór, zamurovali i vchod pod vežou a zadnú stenu obložili gotickou lavicou mestských senátorov. Je na nej nápis 1494. Ale zábradlie severného chóru je ešte staršie.

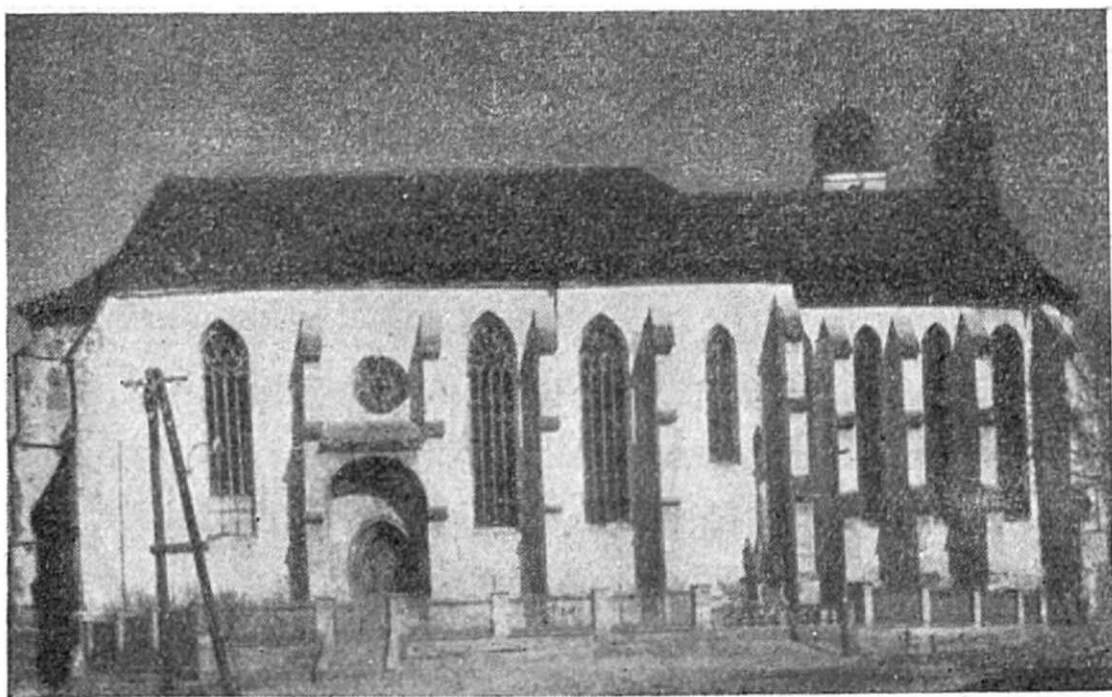
Pôvodná veža sa častými požiarimi zničila až natoľko, že ju koncom XVIII. stolia museli demolovať. Bola vyššia, ako terajšia a mala arkádovú chodbu. Pre nedostatok peňazí terajšiu vežu budovali do r. 1858. Jej plán a prevedenie nie

je šťastné. Zapríčinilo to čiastočne zlé finančné polozenie mesta a čiastočne i slabá stavebná pohotovosť architekta.

O mnoho skvelejšie je vnútorné kostolné zariadenie. Hlavný oltár od Pavla z Levče pozná celá Európa. Známe je gotické a renesančné rezbárstvo, chýrne sú cyklové fresky nad sakristiou, ktoré znázorňujú sedem skutkov milosrdenstva a sedem hlavných hriechov, dvere do kaplnky sv. Juraja z XV. storočia, krstiteľnica, kostolné náčinie tiež. Je to ojazdné múzeum. V ňom Levočania i pri mnohých ťažkostiach a pokúšeniach zachránili to, čo cenného im zanechali predkovia.

Gymnaziálny kostol v Levoči.

Levočský gymnaziálny kostol — predtým františkánsky, neskôr jezuitský — je jedna z najdokonalejších stavieb Spiša. Súmernosť vonkajška, článkovanie budovy prevyšuje aj levočský farský kostol. Hoci stojí na miernom návrší, jednako sa nedá najst' miesto, s ktorého by sa uplatnila jeho celá architektonická dokonalosť, pretože je stisnutý ulicami. Najimpozantnejšie pôsobí s cesty na Novú Ves.

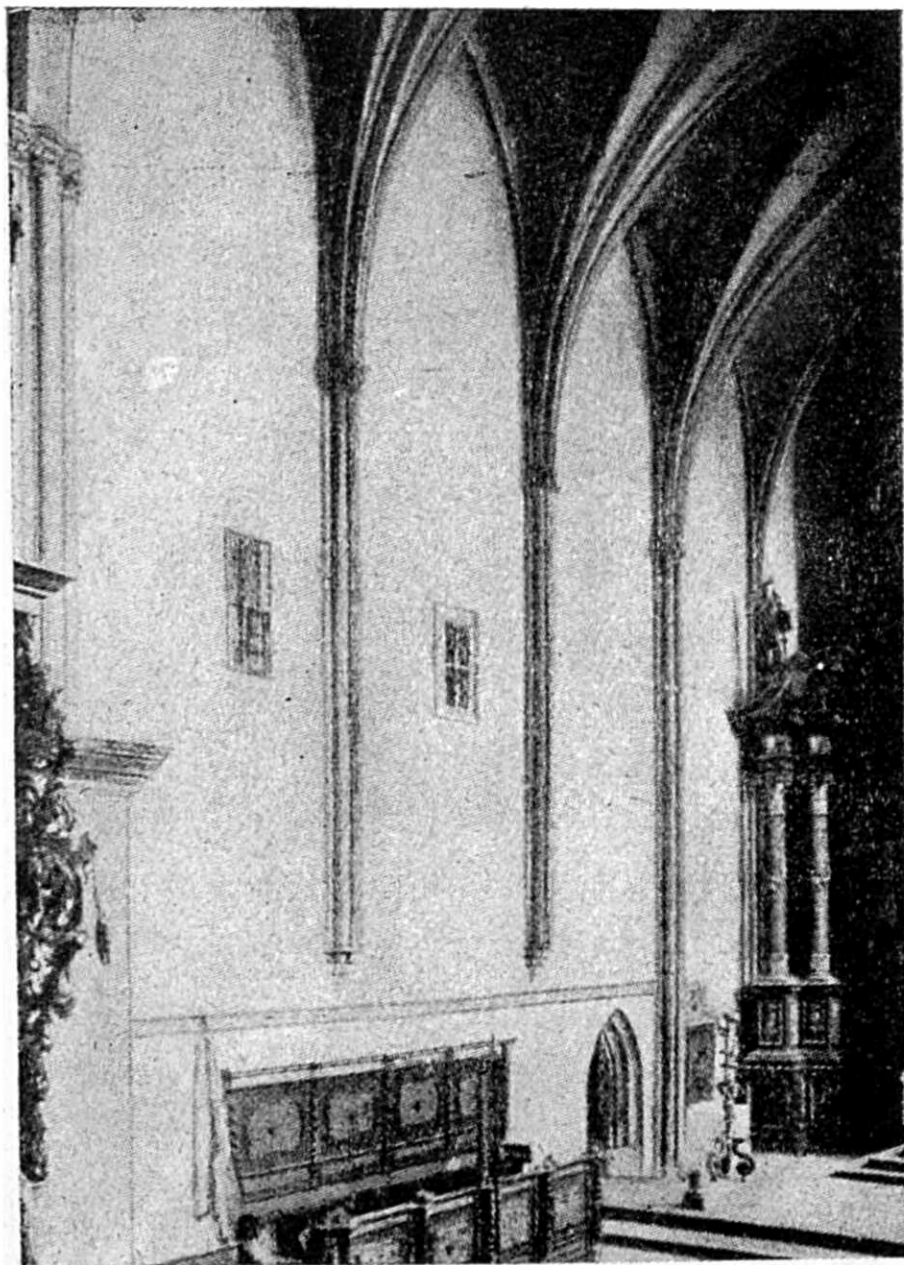
Gymnaziálny kostol v Levoči.

O čase, kedy ho stavali, niet záznamov. Bolo to akiste neskoro po dokončení hradných múrov a tie spomína dokument Karola Róberta z r. 1312. Podľa kroniky Lányiho mali ho budovať začiatkom XIV. stoloetia. Roku 1308 comes Ladislav Danch učinil základinu na vystavenie kostola a kláštora. Demko poznamenáva správne, že táto základina slúžila na výstavbu kláštora a kaplnky (asi terajšej sakristie), ale nie na výstavbu dnešného kostola. To, že tam mohla byť Danchova kaplnka, ukazuje i gotické pastofórium, ktoré je na konci gotickej chodby, ako sa už vchádza do sakristie. Slohová rozdielnosť kláštora, sakristie a terajšieho kostola je zjavná. Kostol sa i v detailoch podobá farskému chrámu, ba je ešte dokonalejší. Preto možno tvrdiť, že ho budovali po ukončení farského akiste tí istí majstri. Boli preca skúsení. Jeho vznik môžeme teda položiť na koniec XIV. a na začiatok XV. stoloetia.

Sanktuárium má oveľa dlhšie ako kostol sv. Jakuba a má ho so štyrmi krížovými klenbovými poľami. Klenba je trochu tupá, čo poukazuje na upadajúcu gotiku. Rebrá sú hruškovitého profilu a sbehávajú sa v sdrúžených polostĺpoch na stene. Končia sa gotickou článkovanou konzolou. Tri okná apsidy sú zamurované. Zamurovali ich pravdepodobne jezuiti, keď kostol znovu prestavovali. Ostatné okná sú delené, jedným, dvoma, alebo až troma prútmi. Majú dokonalú gotickú kružbu, akú nemá ani jeden spišský kostol.

Na pravej strane za terajším hlavným oltárom vidieť pekný gotický výklenok, delený napoly. Bolo to asi mníšske štalum. V sanktuáriu ich bolo hádam i viacej, ale pri prestavbe v XVII. stoloetí ich museli zamurovať. Do sakristie vedie gotický článkovaný vchod. Nad ním sa dvíha terajšia veža, pribudovaná v XVII. stoloetí. Sakristia, pôvodná kaplnka, má dva a v strede jeden polygonálny stĺp, ktorý nesie dvoj-

polné krížové klenby. Z bývalej lode ostaly len obvodové steny. Klenba i so stĺpami pochádza zo XVII. stoloetia. Portál je pomerne jednoduchý, ale i tak pôsobí impozantne, lebo treba k nemu stúpať hore schodmi.

Sanktuárium gymn. kostola v Levoči.

Z niekdajšieho gotického zariadenia ostala iba socha na hlavnom oltári. Terajšie oltáre a lavice sú barokové a majú pekné kariatidy. Na severnej stene vidieť freská z XV. stoloetia. Severná časť kostola stojí na bystrom svahu, opretá o hradné múry. Práve preto sa v klenbe už i v minulosti objavily trhliny a najmä severná stena hrozila srútením. Aby ju podopreli a umocnili, priestor medzi poslednými stĺpami vyplnili múrom. Pomoc účinkovala iba na čas. Dnes je zase potrebná. A ak nepríde čím skôr, z prekrásnej gotickej pamiatky Spiša bude iba ruina. Výstražná tabula oznamuje, že je nebezpečné podísť bližšie.

Severná strana spočíva na dvojposchodovej strážnej bráne s gotickým priechodom a s kružbovaným oknom zo XIV.

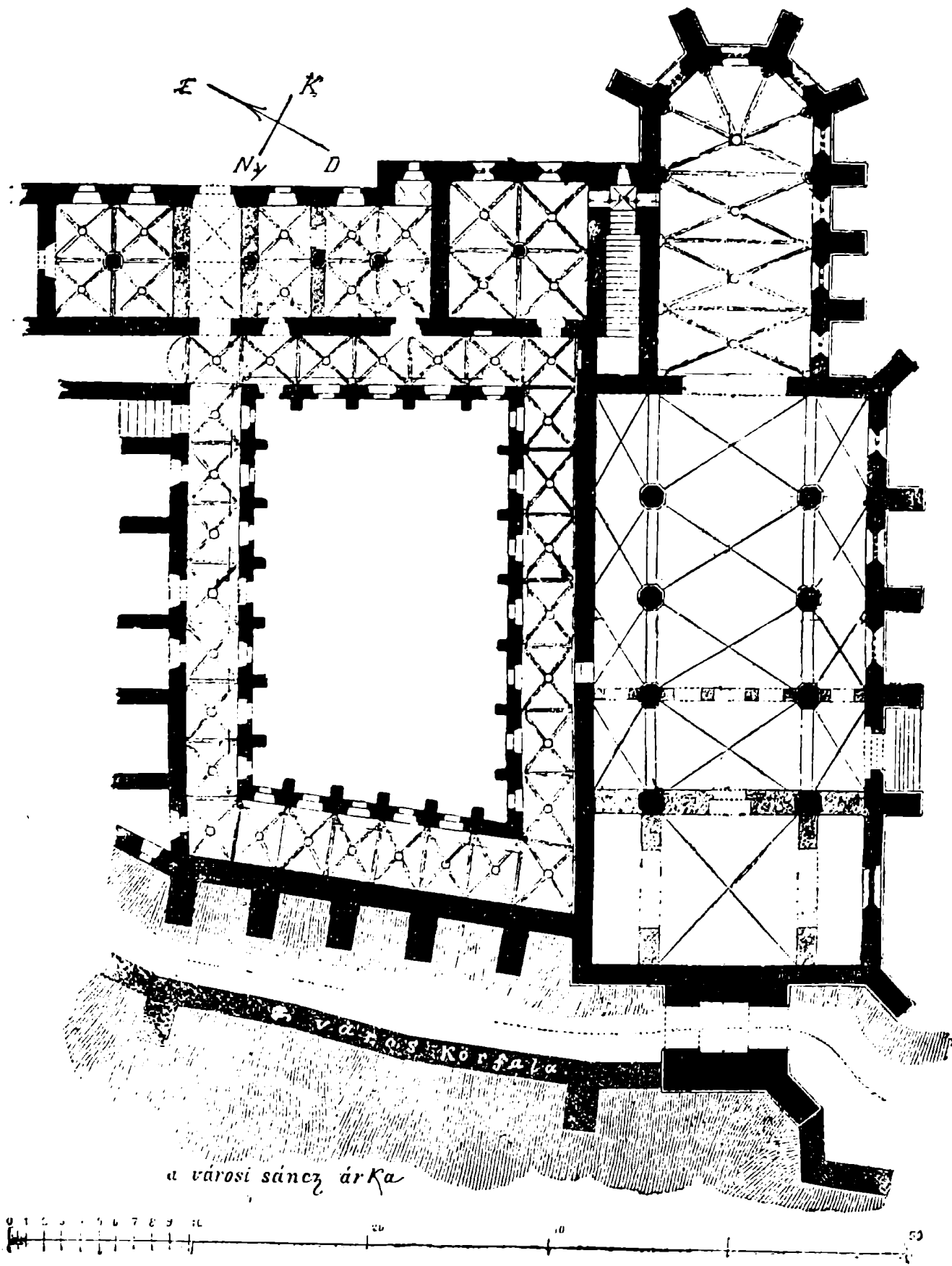
stoletia. Volá sa kláštornou a aj poľskou bránou. Bola na obranu a neskôr uložili do nej i zvony.

Na severovýchodnej strane pripája sa ku kostolu bývalý minoritský kláštor s úzkou, skoro až štvorcovou gotickou chodbou. Jeho spodná gotická čiastka pochádza z počiatku XIV. storočia. Barokové poschodie pristavili jezuiti v XVII. storočí. Gotická časť je najstaršia stredoveká kláštorná pamiatka nielen Spiša, ale i Slovenska. Úzke chodby a ich smelá gotická klenba sú dnes bytmi. Škoda, že z tejto cennej stredovekej stavby neurobili muzeum. Pri sakristii je viacej gotických miestností. Niekedy mali v nich mnísi refektár a predstavení svoje oddelenia. Krížová klenba chodieb a takisto i obytných miestností má krásny estetický vzhľad a klinové i rozetové svorníky. Na chodbe do sakristie objavili freskú. A tie sú akiste aj na ostatných chodbách, ale tam ich ešte skrýva hrubá vrstva vakovky.

Spomenuté chrámy neboly jedinými gotickými stavbami Levoče. Na mieste terajšieho minoritského kostola pri Košickej bráne stál gotický kostolík, budovaný v r. 1412. Inventarium kláštora minoritov spomína, že bol stavaný v r. 1117. Ale je zjavné, že ten záznam je mýlny. Inventarium spomína i to, že v sanktuáriu bývalého gotického kostolíka na kameni bolo vytesané dátum 1412. A to je asi aj rok, keď bol kostol budovaný. Pravdaže, neostalo z neho nič. Pri veľkom požiari r. 1747 sa natoľko poškodil, že sa i múry srútily.

Aj kartuziáni mali tu svoj gotický kostolík a kláštor z r. 1453. A to na mieste, kde bola kedysi vojenská nemocnica v Dlhej ulici. Zostalo z neho iba niekoľko gotických oblúkov.

I dnešná Marianská hora mala gotický kostolík. Vybu- dovali ho — ako to udávajú levočské kroniky — zakladatelia mesta r. 1247. Zasvätili ho Duchu Svätému. Ale koncom XV.

Pôdorys minoritského kostola a kláštora v Levoči.

stoletia ho venovali úcte Panny Marie. Odvtedy sa stal pútnickým miestom širokého okolia. Počas reformácie bol stredobodom mnohých náboženských hádok. Keď sa porúchal, r. 1766 ho načisto srútili a na jeho miesto postavili malú barokovú kaplnku, ktorá r. 1908 ustúpila terajšiemu novogotickému chrámu s gotickou sochou Matky Božej z XV. storočia.

Spomína sa i gotický kostol sv. Alžbety. Demolovali ho r. 1532. Z bývalých svetských gotických stavieb — a tých tu bolo akiste hodne — nezostalo takmer nič. Iba niektoré portály poukazujú na to, že pochádzajú z pôvodných gotických domov. Na hlavnom námestí č. 46 je gotický vchod, ďalej je to článkovaný portál dnešného hotelu Tatra a spodná časť Thurzovho domu. A najde sa ešte niekoľko iných gotických brán a gotických vchodov do pivníc, medzi ktorými sú najkrajšie dvere s článkovaným ostením v podbráni domu č. 49.

V Mäsiarskej ulici pod č. 18 zachoval sa gotický občiansky dom pomerne v dobrom stave. Mesto pomocou pamiatkového úradu dalo ho v r. 1935 renovovať. V ňom bude uložené muzeum spišského historického spolku spolu s mestským muzeumom. Jeho obločlánkovaný portál krížová klenba prízemnia a gotický vchod na poschodí ukazujú na gotiku doby korvínskej. Dnes je známy pod menom „gotický dom.“

Spišská Nová Ves.

Nápadná podobnosť kostola Nanebevzatia Pannej Marie v Spišskej Novej Vsi s levočskými kostolmi a s ich loďami svedčí o tom, že ich museli stavať tí istí majstri. Skúsenosti, ktoré si nadobudli pri budovaní levočského chrámu, spôsobily, že novoveský je architektonicky dokonalejší. Nevideť na ňom taký chvat ako na levočskom. Staviteľ pokračoval už presne plánovite a bez prestávok.

Z veľkolepého novoveského chrámu zostaly iba lode.

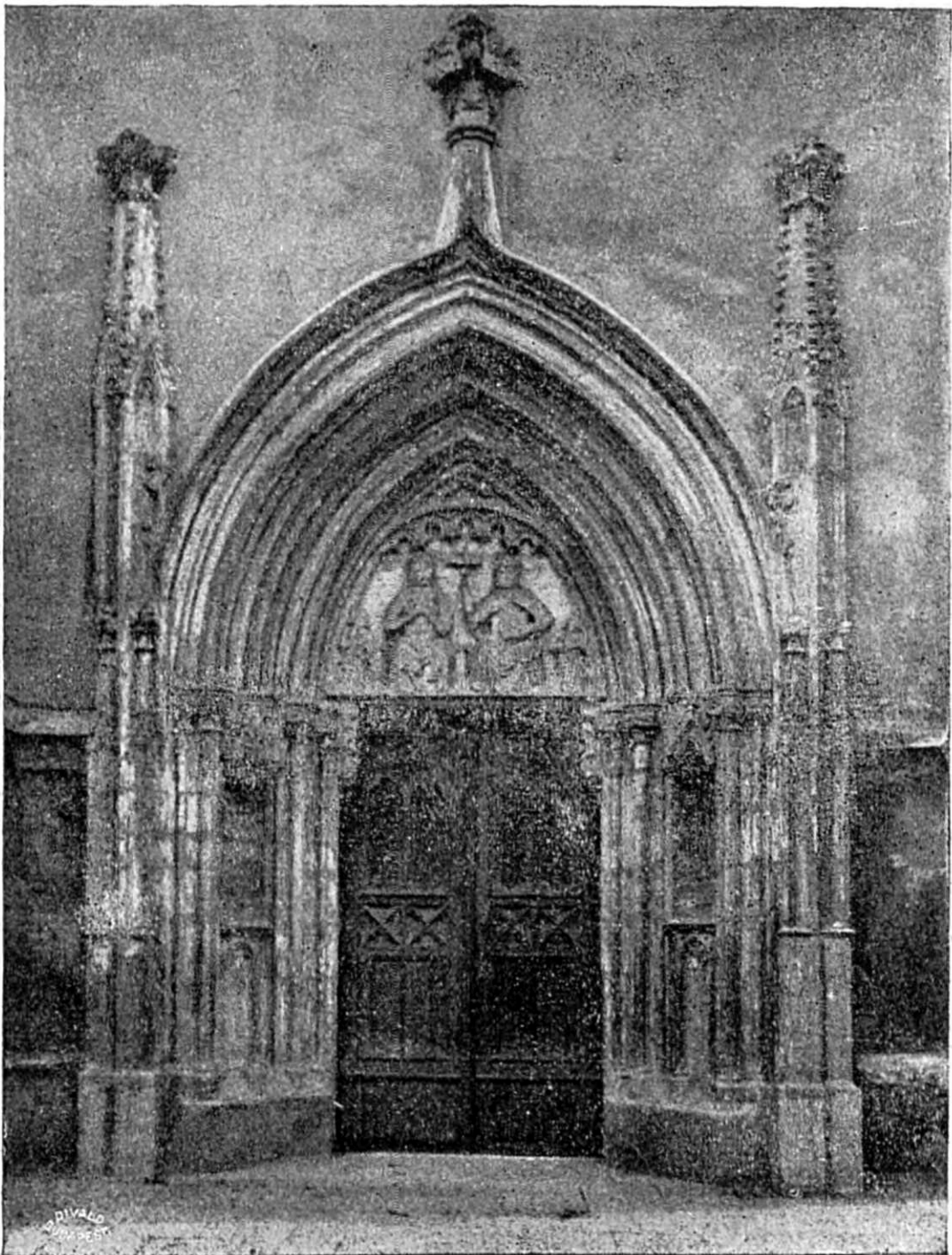
Sanktuárium je novšie. Napodobňuje hviezdovitú gotickú klenbu. Bývalé vnútorné zariadenie reprezentuje len jeden nad sakristiou visiaci obraz Krista a Matky Božej z flander-skej školy z r. 1545. Predtým bol akiste na niektorom kríd-

Lod' kostola v Spišskej Novej Vsi.

lovom oltári. Sakristia — pravdepodobne niekdajšia kaplnka — má trojhranné zakončenie a trojpoľnú krížovú klenbu s rebrami klinového profilu s otupeným hrotom. Je v nej otvor so železnými dvercami. Keď uvážime formu oblúku, zdá sa, že ho do múru vytesali iba neskôr. Uschovávali v ňom klenoty kostola.

Lod' je dlhá 27.5 m, široká 16 m, a to: hlavná 8 m,

Portál kostola v Spišskej Novej Vsi.

bočné 4 m. Presné rozdelenie dáva celej stavbe symetrický pôvab. Hoci sú lode menšie ako levočské, jednako sú architektonicky dokonalejšie. Svojou rovnakou výškou dôstojne reprezentujú spišské hallové chrámy.

Štvorpoľná krížová klenba leží na troch a troch masívnych stĺpoch s otupenými uhlami. Ponášajú sa na levočské, ale sú starostlivejšie vypracované. Opierajú sa na žliabkované podstavce. Lodné rebrá majú hruškovitý tvar a na múry sbehávejú v polostĺpoch s konzolami ľudských hláv alebo symbolických zvierat. Konzoly sú vypracované svedomite a umelecky. Vyniká najmä plastická madonna.

Okná delia tri úzke prúty a majú skoro tú istú kružbu ako levočské. Ružové okno nad portálom podobá sa okrúhlemu oknu levočského gymnaziálneho kostola.

Na severnej strane pripája sa ku kostolu kaplnka sv. Michala, vystavená r. 1395. Má dvojpoľnú krížovú klenbu. V nej je krásny gotický kríž niekdajšej kalvárie. Pod chórom sú sochy Marie a sv. Jána evanjelistu tiež z bývalej kalvárie.

Najdokonalejšou — okrem majstrovsky prevedenej klenby lodí — časťou tohoto kostola je hlavný portál. Stojí na južnej strane. To je ozajstná pýcha nielen Novej Vsi, ale celého Spiša, pretože na Spiši krajšej brány niet. Hneď na prvý pohľad videť, že sa podobá výklenku levočskej sakristie. A ak obstojí domnienka, že výklenok „lavabo“ bol modelom brány, tak sa tento model i uskutočnil pri novoveskom kostole. Špaletované ostenie, bohate článkované stĺpami a polostĺpami má na obidvoch stranách výklenky pre sochy. Sôch tam, pravdaže, niet. Zverají sa dvíhajú dve detailne a dokonale prevedené fialy a končia sa krížovým kvetom. Do fialy sa vrážajú oblúky nad tympanonom. Relief tympanonu znázorňuje korunovanie Matky Božej. Mimoriadne pekné sú sochy dvoch kľačiacich anjelikov s hudobnými nástrojmi v rukách.

Z pôvodnej veže zostaly iba spodné mocné múry. Terajšia pochádza z minulého stoloetia. Vystavali ju podľa plánu staviteľa Steindla. Je najvyššia a najskvostnejšia nielen na Spiši, ale i na celom Slovensku.

Z bývalého, dozaista bohatého, gotického zariadenia okrem už spomenutých predmetov, zostalo: krásny gotický kríž — vo vchode pod vežou, socha dobrého pastiera — uložená v spiško-kapitulskom seminárskom muzeu, relikviár najskvelejšia práca chýrneho zlatníka Mikuláša Gallicusa z r. 1340, monštrancia a strieborné pacifikále z XV. stoloetia.

Medená krstiteľnica je z r. 1549.

Spišské Vluchy.

Po levočskom chráme sv. Jakuba najväčší spišský kostol je vo Spišských Vluchoch, zasvätený sv. Jánovi Krstiteľovi. Na jeho mieste stál predtým kostol prechodného slohu, ako vidno z románskeho piliera pri víťaznom oblúku a z jeho románskych hlavíc. Budovali ho Nemci v druhej polovici XIII. stoloetia. Pred Nemcami boli vo Vluchoch Taliani, mali svoj kostolík, zasvätený sv. Jánovi Krstiteľovi. Ako mnohé iné spišské chrámy — i tento bol len provizorný. Obyvatelia čakali lepšie hmotné pomery, keď by stačili na dôstojnejší. Husitské vojny, ktoré zničily nejuden spišský kostol, spôsobily, že Vlašania museli prikročiť k stavbe nového chrámu.

Na víťaznom oblúku čítať rok 1434. Je to teda rok výstavby terajšieho kostola. Dĺžku má 53 m, šírku v lodi 21.5 m. Stojí mimo mesta a na miernom vršku. Imponuje už samotnou polohou. Vonkajšie podperné piliere mu dávajú pekne členenie. Na sedlove zakrytých pilieroch ležia malé fialy s krížovým kvetom, čo, okrem dvoch zápoľovských kapličiek, na Spiši nikde inde nevidieť. Vnútoraná forma sa liší od ostatných trojlodných spišských kostolov. Hoci baziliková forma

je pri gotických chrámoch obvyklejšia, ako forma troch rovnakých lodí, jednako spišské trojlodné kostoly — okrem spiško-vlašského — všetky majú svoje bočné lode alebo celkom rovnako vysoké ako loď hlavnú, alebo len nepatrne nižšie, ako je loď hlavná. Tak budovali Nemci v Nemecku.

Kostol v Spišských Vlachoch.

A preto i tunajšie nemecké obyvateľstvo pridržovalo sa formy rovnakých lodí. Spišské Vlasy sú výnimkou. Nemajú chrám hallový, ale skorej bazilikový. Lenže — nad arkádami hlavnej lode chýbajú okná, ako to vídať pri iných kostoloch bazilikovej formy.

Hlavná loď uchvacuje dimenziami a architektonickou dokonalosťou. Šesťpoľná hviezdovitá klenba pôsobí priamo

velebne. Jej rebrá sbehávajú na polygonálne polostĺpy s kalichovou hlavicom. Svorníky sú rosetové a na jednom z nich vidieť dvojitý kríž na troch kopcoch.

Bočné lode majú krížovú klenbu. Jej rebrá sa vsekávajú bezprostredne do stien.

Okná terajšiu kružbu, čo napodobňuje XIV. stololetie, dostaly pri reštaurácii r. 1875.

Trojpoľná krížová klenba sanktuária a jej rebrá klinovej formy opierajú sa na polostĺpy s gotickou hlavicom.

Veľmi pekná je i sakristia. Jej trojpoľná krížová klenba a jej rebrá ústia v klinovej konzole. Okná sú bez kružby a delí ich iba jeden prút. Pastofórium pochádza zjavne z XV. stololetia. Má oblúky oslieho chrbta a fiaily. Škoda, že ho odstránili odtiaľ, kde bolo pôvodne — zo sanktuária.

Vchod je nový. Terajšia veža, vtisnutá medzi hlavnú a bočnú loď, pochádza z r. 1832. Pri reštaurácii, ktorú roku 1875 prevádzal

vtedajší farár Vajdovský, skúsený archeolog, dali jej strechu, akú má dnes.

Vnútro kostola v Spišských Vlachoch.

Zariadenie kostola je barokové, gotický je iba kríž z XV. storočia a gotická krstiteľnica z r. 1497.

Blízko kat. fary stojí mestská radnica, ktorej gotická veža v XVI. storočí dostala renesančné zakončenie, aké mali mnohé iné spišské veže. Pod terajšou pavlačou vidieť ešte edikuly renesančného zakončenia. Dnešná strecha pochádza z roku 1885.

Pri radnici je prbudovaná malá kaplnka Panny Marie. Povstala v XIV. storočí. Povala je drevená a kazetovaná. Vajdovský ju dal vkusne reštaurovať a povalu primerane vymalovať. Gotické okná sú bez kružby.

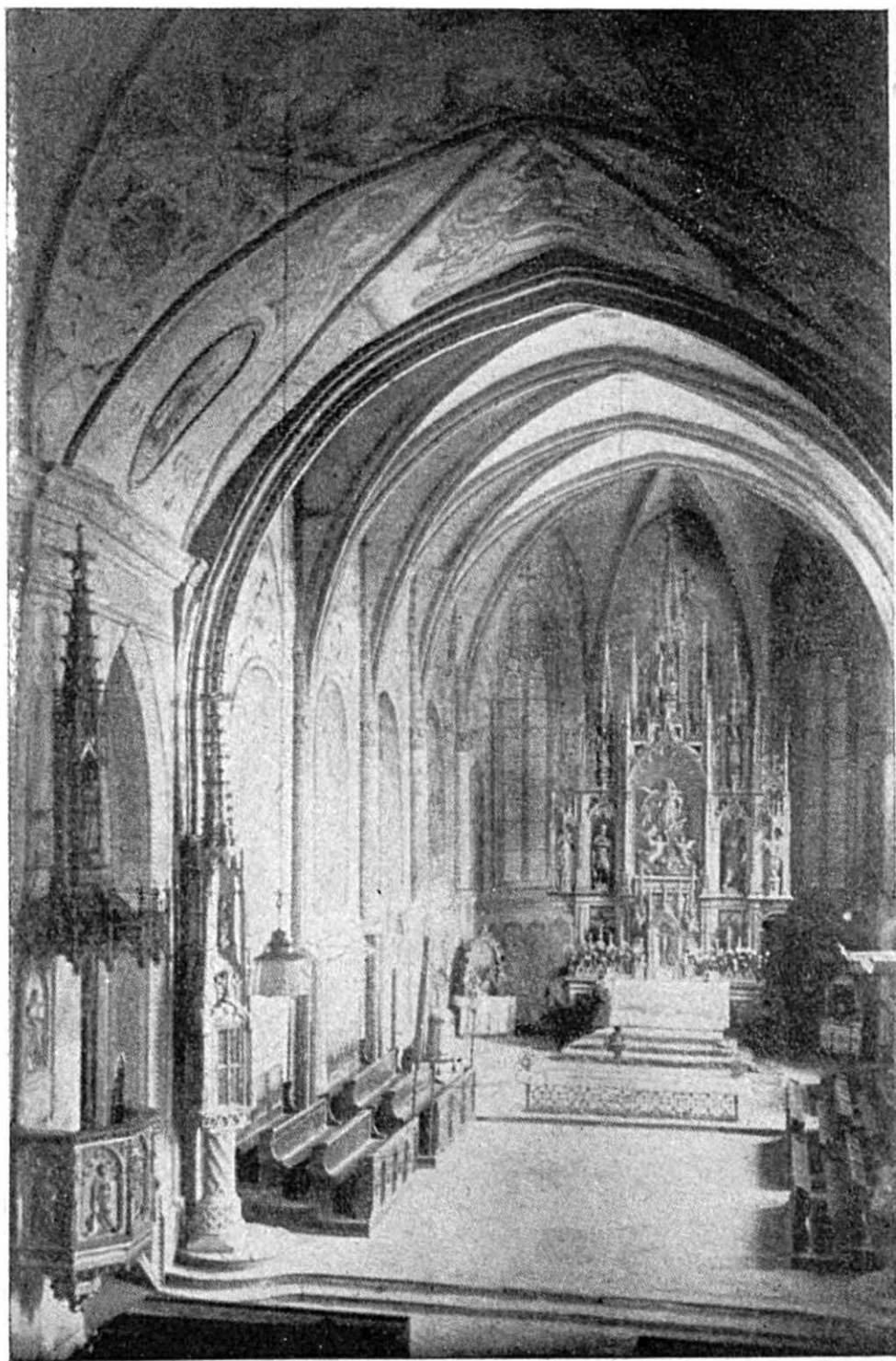
Gelnica.

Kostol mesta Gelnice ukazuje najlepšie, ako šľachetne zápasili medzi sebou všetky spišské mestečká. Gelnica, hoci nie je na Spiši najvýznamnejšia, svojím chrámom chcela jednako prevýšiť ostatné spišské chrámy. Aspoň sanktuárium svedčí o tom jej úsilí. Má zvláštne polostĺpy a pekné kamenné štulum. Nevedno, prečo pôvodný plán nezrealizovali úplne. Ďalšie časti sú už veru dosť skromné.

Hovorí sa, že terajší kostol z konca XIV. storočia predchádzal iný gotický kostolík. Dnešná sakristia bola vraj alebo jeho sanktuárium, alebo bola sama tým kostolíkom. Jej masívne rebrá poukazajú rozhodne na starší vek, ako je vek kostola. Kanonickou vizitáciou spomínaný chrám sv. Kataríny, patrónky baníkov, patrila akiste dominikánom (bývali v terajšej kláštorskej ulici). Ich kláštor r. 1446 zanikol, kostol sa pomaly zrútil.

Keď sa Gelničania rozhodli budovať nový kostol, chceli, aby rovnako rozsiahlosťou ako aj vonkajšou formou prevyšoval iné spišské kostoly. Vidieť to i z toho, že sanktuárium je neobyčajne dlhé a je jedno z najširších spišských sanktuárií.

Zaujímavé sú najmä polostĺpy. Dvíhajú sa len asi do trojmetrovej výšky, ale i tak majú v sebe čosi ojedinelého. Každé klenbové rebro po polostĺpe malo sbehnúť až na zem v takej forme, akú malo na klenbe. Polostĺpy dostaly tak príporami rebier hruškovitého profilu bohaté článkovanie. Súčasne na pravej strane oltára stavali kamenné trojsedadlové štalum, rozdelené štyrmi stĺpmi. Hlavice stĺpov a takisto aj nad lavicami nadstavené vimperky s kružbovou ozdobou sú plodom XIV. storočia. Ale ani tieto nie sú úplne dokončené. Vimperkom chýbajú fialy a štalum, čo je príliš nápadné, končí sa v tej istej výške ako plne neprevedené sväzkové polostĺpy.

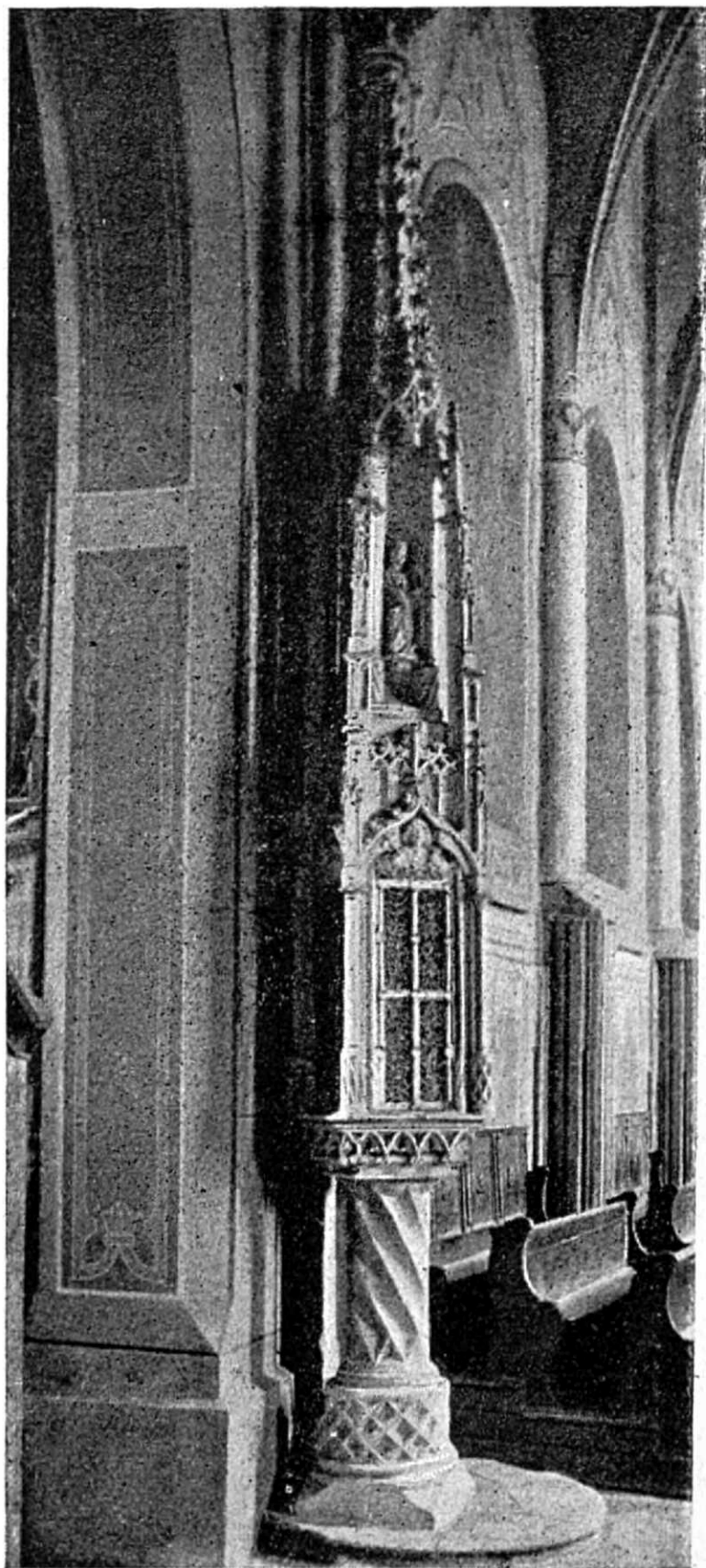

Svätyňa gelnického kostola.

Ich pokračovanie je už jednoduché a rebrá sbehávajú na ne bezprostredne,

Polygonálne zakončené sanktuárium a jeho štvorpoľná

krížová klenba je zriedkave dobrá staveľská práca. To isté musíme povedať i o pastofóriu toho kostola. Dôstojne zastupuje spišskú gotiku XV. storočia. Spočíva na špirálne točenom

Svätostánok v Gelnici.

podstavci, ktorý má hranate zdobenú päť. Spojí podstavca a svätostánku zakrýva foremný gotický vlys. Nad oblôčkami svätostánku v tympanone s oblúkom oslieho chrbta nachádzajú sa pekní anjelikovia s nástrojmi umučenia. Pastofórium vyrastie ešte dva razy a vrcholí v dôstojnej fiale, ozdobenej krabmi. V múre za hlavným oltárom je z kameňa vytesaná skrinka predelená kamennou tabuľou a zakončená d'atelinovou formou. Uschovávali v nej akiste cenné kostolné nádoby. Loď je stavaná neskôr. Asi v XV. storočí. Architektonicky pokulháva za sanktuárium. Stredná loď je užšia ako sanktuárium, preto sa so sanktuárium spája kosmo. Pôvodnú krížovú klenbu majú iba bočné lode. Klenba podobá sa no-

voveskej. Stredná loď má klenbu ťažkú, nezdarene napodobňujúcu gotické sklepenie.

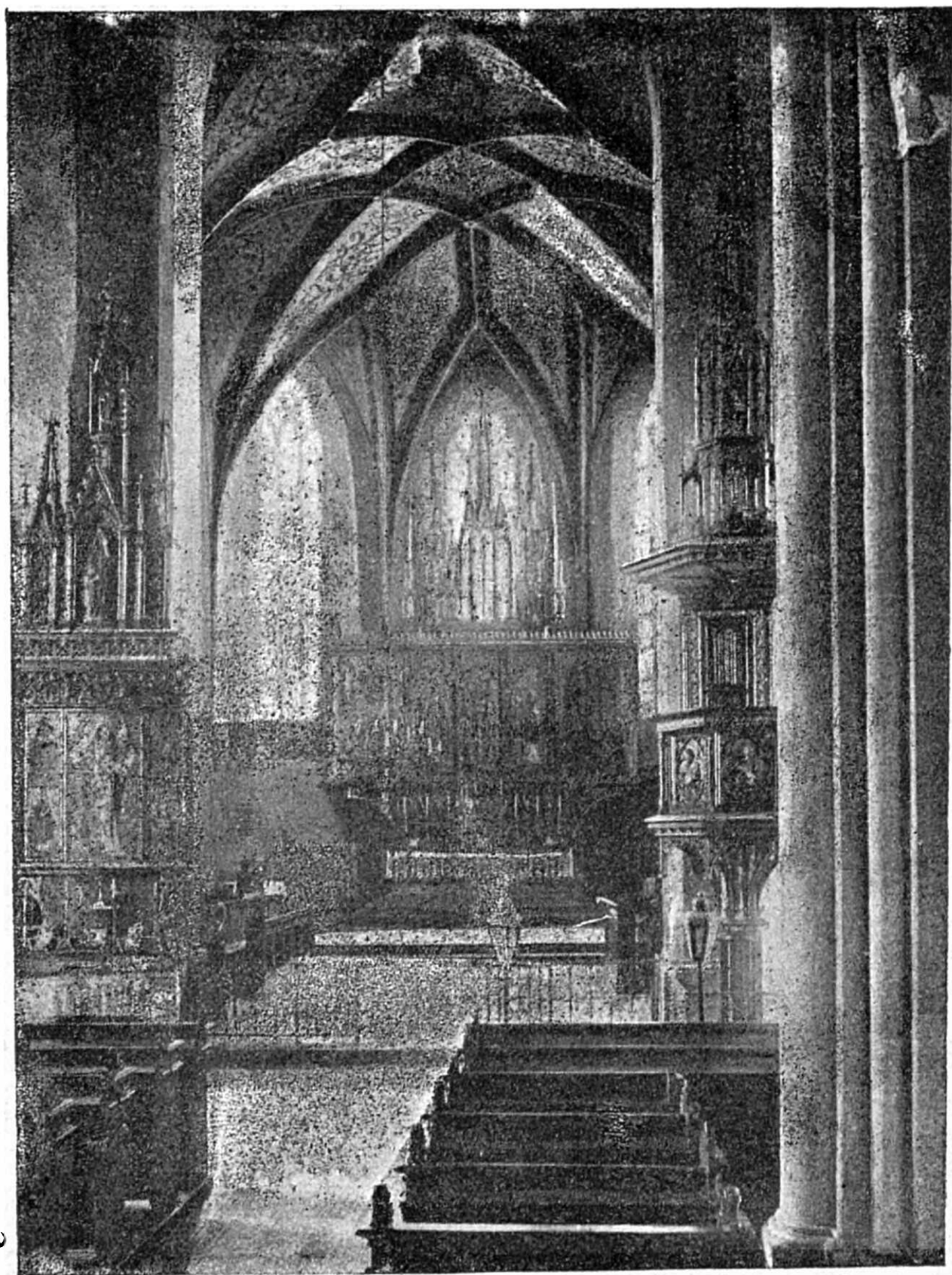
Aj veža je nová, z minulého storočia.

Z gotického zariadenia zostala iba krstiteľnica zo XVI. stoletia. Pod chórom stojí maľovaná lavica zo XVI. stoletia a v sakristii sa nachádza Szilassyho monštrancia.

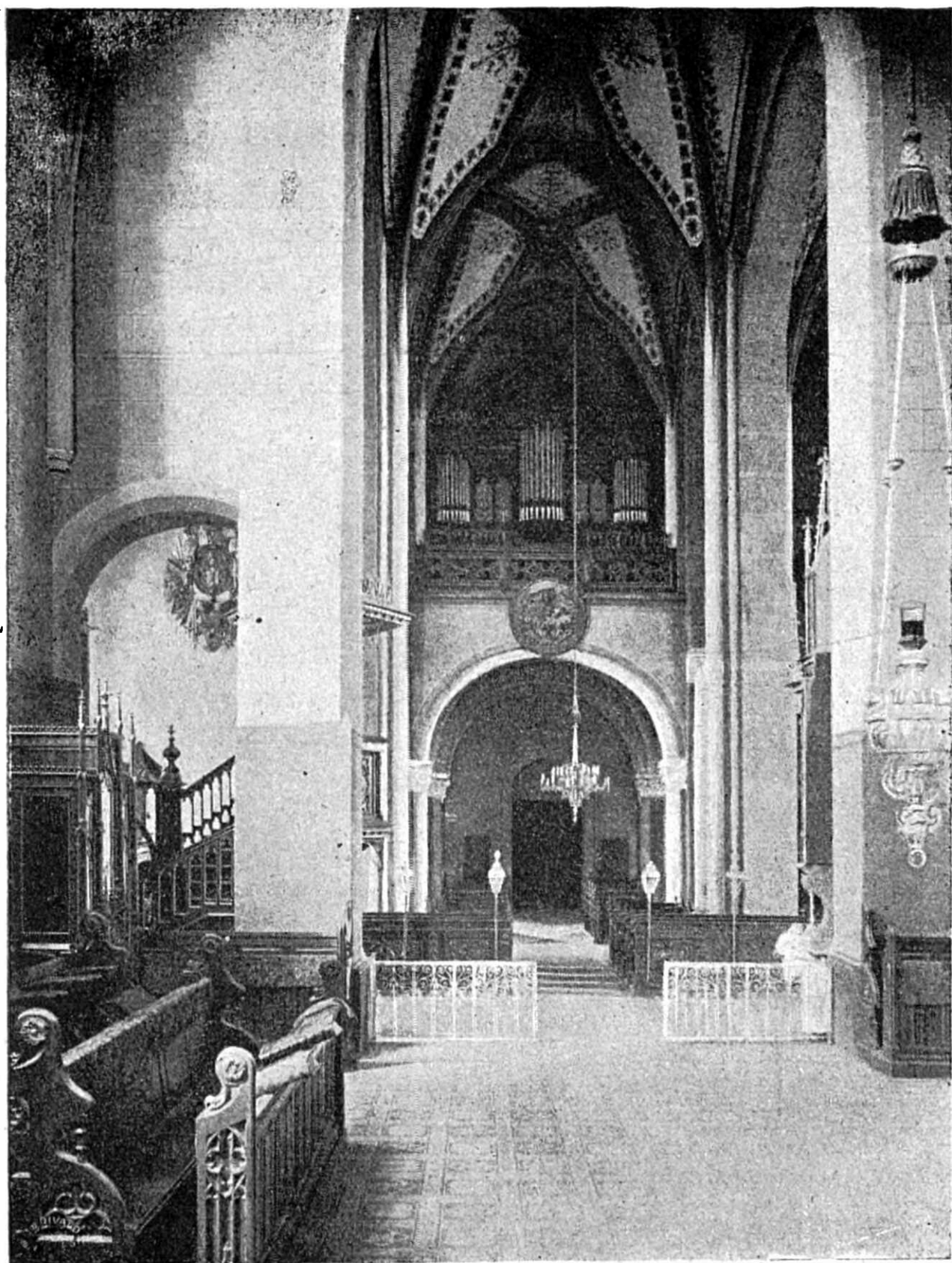
Zaujímavá je ešte zástava zvonovej formy z XVIII. storočia. Druhej takej zástavy na Spiši niet. Nosievali ju obyčajne pri procesiách pred oltárnou sviatosťou.

Gotická časť kostola sv. Martina v Spišskej Kapitule.

Gotickú časť katedrály v Spišskej Kapitule vybudovali v druhej polovici XV. storočia. Keď sa zväčšil počet kanonikov a okolitého ľudu, katedrála priechodného slohu nevyhovovala. A nevyhovovala najmä na väčšie sviatky, keď sv. omšu slúžil spišský prepošt. Malá stavba rušila dôstojnosť bohoslužieb. A preca hociktoré spišské mesto mohlo sa pochváliť priestranejším kostolom! A sídelné miesto spišského prepošta a kapituly nesmelo sa dať zahanbiť! Roku 1382 k južnej strane kostola pribudovali síce kaplnku „corporis Christi“, ale tá bola pravdepodobne veľmi jednoduchá, lebo o sto rokov ju nahradili terajšou. Kostol, i keď ho zväčšili, jednako nestačil a nevyhovoval. Juraj de Palócz, ostrihomský arcibiskup, niekdajší spišský prepošt (1408—1419), v záveti roku 1439 zanechal tisíc dukátov na zväčšenie kostola sv. Martina. Stavbu začal prepošt Ján Stock. V Levoči svolal najprv synodu. Spišský klér spolu s ľuďom prisľúbil pomoc. Zo starého staviska nechali iba časť pod chórom a kus severného múru s románskym okienkom a s freskom. Ostatok pristavili a nadstavili. Ján Stock zomrel r. 1462. Jeho nástupca Gašpar Back stavbu mohol dokončiť iba s prestávkami, a to r. 1478. Kým prepošt Back študoval v Bologni, stala sa uda-

Sanktuárium v Spišskej Kapitule.

Lod' kostola v Spišskej Kapitule.

losť, ktorá vplývala na postup stavby i na jej rozmery a umeleckú hodnotu. Wagner cituje dokument tohoto znenia: „Poklad Jána Stocka, ktorým stavba by sa bola mohla previesť . . . svetská vrchnosť odňala.“ Veľká suma, venovaná

na stavbu, prvotriedny staviteľ, ktorému sverili stavbu, oduševnenosť celého Spiša za katedrálny chrám dávajú tušiť, že — nebyť tejto smutnej udalosti, v Spišskej Kapitule by sme boli mali chrám najskvostnejší a najrozsiahlejší azda i na celom Slovensku. Staviteľ musel, čo je konečne zrejmé, pôvodný plán zmeniť a prispôbiť ho stenčeným finančným prostriedkom. Ale i tak podarilo sa mu složiť dielo harmonické, celistve síce nedokonalé, alebo aspoň menej dokonalé, ale detailne precízne prevedené.

Sanktuárium má 18 m dĺžky, 12 m šírky. Končí sa trojuhlom, vytvoreným osmihranom. Sieťová — trocha plochá — klenba má žliabkované rebrá, ktoré na polygonálnych príporách, opierajúc sa o článkované-žliabkované konzoly, sbeňujú po stene. Pastofórium je biedne, nedosahuje ani krásy dedinských kostolov. Akiste bolo iba provizorné. Rátali na to, že neskôr postavia dôstojný svätostánok.

Sanktuárium je o veľa širšie ako stredná loď. Staviteľ, aby ho spojil s loďami, prebil východnú stenu pri pilieroch, ktoré nesú víťazný oblúk a otvor v oblúku oprel o piliere. Klenby strednej lode a klenby bočných lodí, ktoré sú utešenej hviezdicovitej formy, udivujú svojou smelosťou. Maľba sanktuária a lodí, zaopatrená za biskupa Császku, harmonizuje s architektonikou.

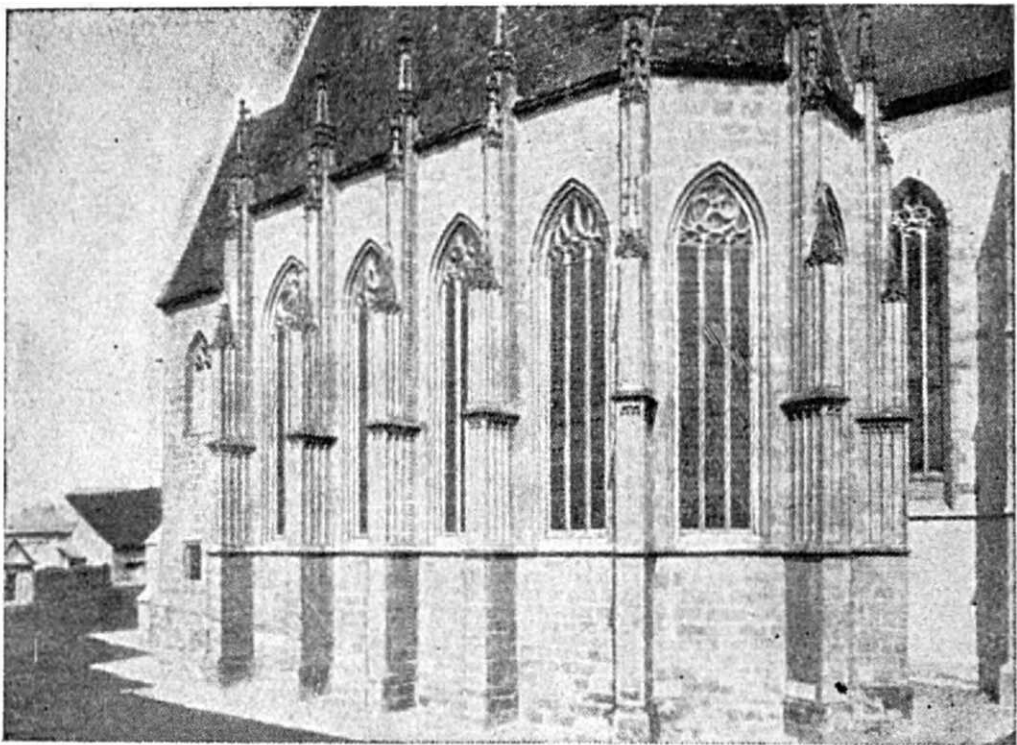
Žliabkované rebrá lode schádzajú na zem po oblých príporách. Vo víťaznom oblúku, ako tvrdí Wagner, bola kedysi kalvária s pozlatenými sochami. Ešte i teraz vidieť, kde bol upevnený trám nesúci kalváriu.

Terajšiu sakristiu pribudoval kanonik Juraj Doktorovich r. 1706. Okná dal zamaľovať biskup Császka.

Zápoľovská kaplnka.

Štefan Zápoľský, uhorský palatín, dozaista už hneď vtedy, keď sa budoval chrám, pomýšľal na mieste vtedajšej kaplnky

„corporis Christi“ vystaviť podobnú kaplnku, akú postavil v Spišskom Štvrtku, kde pôvodne chcel mať svoju hrobku v spodnej časti kaplnky. Roku 1493 zmenil pôvodný plán a k južnej strane katedrálneho chrámu dal pristaviť terajšiu kaplnku, v ktorej ho r. 1498 aj pochovali. Hedviga, tešínska kňažná, vdova po Š. Zápoľskom, učinila bohatú základinu. Medzi iným darovala i dnešný seminársky majetok v Kolba-choch a budovu Codriu, najstaršiu časť terajšieho seminára. Základina znela na omše za Zápoľských.

Zápoľská kaplnka v Spišskej Kapitule.

Osemboký štíhly pilier nesie dva smelé oblúky, čo spájajú katedrálu a kaplnku. Zápoľovská kaplnka je 16.5 m dlhá, 8 m široká a 13.5 m vysoká. Katedrála, — v rozmeroch inakšie dosť skromná — zápoľovskou kaplnkou nadobúda mohutnosti. Jej apsida sa podobá apside katedrálky. Štíhle a dvojmo žliabkované rebrá sieťovej klenby opierajú sa o arkády s konzolami ľudských hláv. Sú precízne prevedené. Na južnej stene schádzajú po polygonálnych, prútni lemo-

vaných stĺpoch, ktoré sa v strede pretrhávajú a vytvárajú skvostný baldachýn. Sochy, postavené na vysokom podstavci, sú novšie. Na západnej strane nad bývalými sakristiami stojí chór. Má zábradlie s kružbou neskoršej gotiky. Okná, delené dvoma a troma prútmi, majú plameňovitú kružbu, napodobňujúcu kde-tu i klasické gotické formy. Vtedy, keď kaplnku mali jezuiti, od hlavného chrámu bola oddelená mrežami.

Vonkajšok kaplnky je súmerný. Delí ho osem podpor-
ných pilierov. Tri razy stupňovite nadržastajú a končia sa krabmi a krížovými kvetmi bohato zdobenými fialami. Ich boky sú delené panelami a ukončené oblúkmi oslieho chrbta. Fialy vyčnievajú vysoko ponad strechu. Škoda len, že po okrajoch, — ako to býva v gotike, — nebeží kružbové zábradlie. Týmto by táto perla spišskej gotiky dostala úplne gotický ráz.

Kaplnka je teraz dôkladne reštaurovaná. Reštauroval ju r. 1873 biskup Samassa a r. 1936 p. biskup Vojtaššák.

Z niekdajšieho bohatého zariadenia zostal iba hlavný oltár, ktorý je veľkolepý a podáva korunovanie Matky Božej. (V katedrálom chráme takisto z 12 gotických oltárov, spomínaných kanonickou vizitáciou z r. 1493, sú dnes iba súsošia dvoch bočných oltárov s tabuľovými maľbami a tabuľová maľba Michala archanjela. Na hlavnom oltári okrem tabuľových malieb stredovekého pôvodu sú ešte i tri sochy, ale tie pri reštaurácii zmenili až natoľko, že stratily úplne stredoveký ráz. Kanonické lavice pochádzajú z XV. storočia, pravda, dnes sú už príliš opravené. Kostol, mal neskôr barokové zariadenie. Biskup Császka ho dal odstrániť. Zachránil gotiku a oltáre slohove prispôbil kostolu. Baraková socha sv. Martina na koni je teraz v košickom muzeu.)

V zápolovskej kaplnke nachádzajú sa epitafy Imricha Zápoliho z r. 1478, Štefana Zápoliho z r. 1499. Bočkajovi vojaci ich hodne poškodili. V sanktuáriu je renesančný epitaf

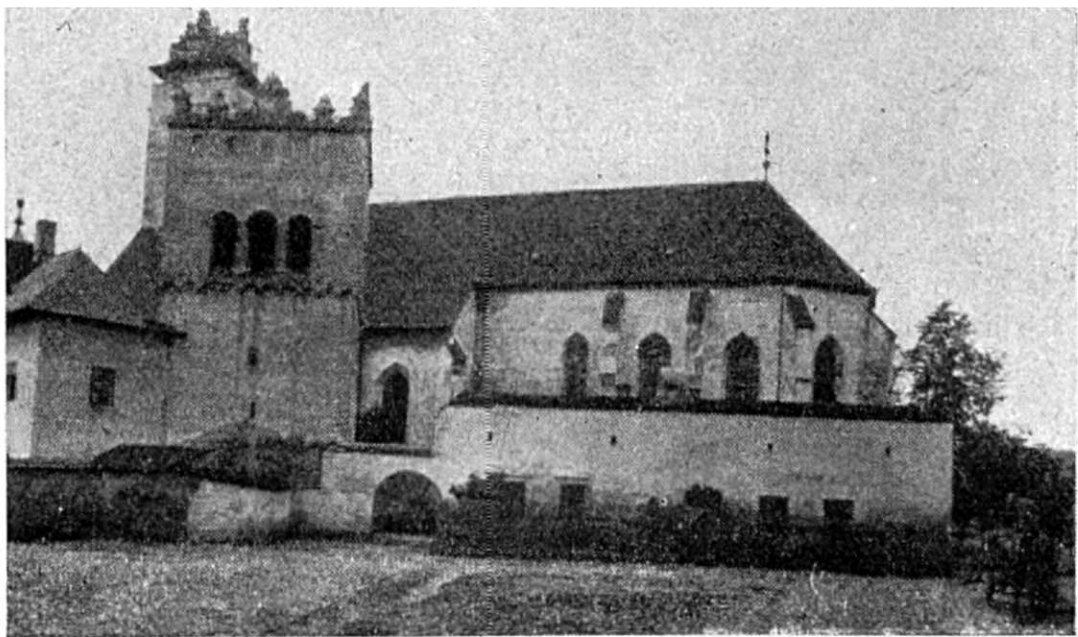
prepošta Stanislava Váraljaiho a v bočnej západnej lodi epitaf prepošta Martina Pethe. Pod chórom a na vonkajších stenách je ich ešte viacej a umelecky prevedených, pravdaže, veľmi poškodených.

Pod chórom zápaľovskej kaplnky je umiestnené kapitúlske erarium. Uschovávajú v ňom cennosti vysokej umeleckej hodnoty: kalichy, biskupské palice a kríže. Cenné rúcha sú čiastočne uložené i v terajšom seminárskom muzeu.

Oltár v dnešnej sakristii a jeho maľby pochádzajú z bývalej kaplnky sv. Ondreja, ktorá stála blízko katedrálneho kostola.

Kostol sv. Kríža v Kežmarku.

Wagner spomína, že kostolná budova v Kežmarku bola už r. 1190 na mieste terajšieho hradu. Bol tam kláštor mníšiek klarisiek a dozaista i drevený kostolík. Po tatárskom

Kostol sv. Kríža v Kežmarku.

vpáde neostalo po nich ani stopy. Tradícia pamätá na kostol apoštolov Petra a Pavla, ktorý mal byť asi na dnešnom tržisku. Pravdaže, ani z neho nezostalo nič. Farský kostol

stál na Podmichalsku, blízko terajšej stanice. Ale r. 1433 ho spolu so staviskami k nemu patriacimi zaujali husiti. Získali tak dobrý operačný bod na mesto. Následujúceho roku Ján Perényi, spišský gróf a kapitán mesta, kostol sv. Michala dal demolovať, aby pri prípadnom návrate husitov do Kežmarku neslúžil im znovu za hrad.

Monumentálny kostol musel stáť i na mieste terajšieho kostola sv. Kríža. Zostala z neho iba spodná časť veže a severná stena aj s bránou. Pôvodne veža bola pri kostole, a nie — ako je teraz — v kostole. Stála na strede užšieho prvotného kostola, ktorý pri novostavbe rozšírili smerom k dnešnej zvonici. Terajší severný portál bol dozaista hlavnou bránou pôvodného kostola, pravda, skvostnejšou, než je dnešná. Nedávno, keď reštaurovali, pri kopaní pod predsieňou severnej brány objavili pekné pozostatky stĺpov a konzôl, boly to akiste okrasy bývalej brány. Novšiu nadstavbu a predĺženie severnej steny i bočnej lode až po vonkajší okraj veže badať na múre celkom viditeľne.

Husiti asi aj tento kostol hodne poškodili. Spôsobili tým, že bolo treba postaviť súrne nový kostol, väčší než pôvodný. Kostol na Podmichalsku viacej nestavali. Ľud musel, ak sa chcel zúčastniť bohoslužieb, prejsť do kostola sv. Kríža. Sanktuárium terajšieho kostola počali budovať už r. 1444. Ale pre nepokoje dokončili ho iba koncom storočia. Nad južnou malou bránou v erbe Zápoľovcov čítať rok 1486. Vtedy dohotovili sanktuárium. Nápis nad hlavnou bránou „CruX nos sancta tuere 1498“ udáva rok úplného dokončenia.

Kežmarský kostol je najnovší spišský trojlodný kostol a patrí medzi najväčšie spišské kostoly. Jeho dĺžka je 50.5 m, šírka sanktuária 11.5 m, lode 22 m. Hlavná loď má takú istú výšku ako lode bočné. Náleží tedy ku kostolom hallovým.

Vnútro kostola sv. Križa v Kežmarku.

Sanktuárium a lode sú rovnako vysoké, preto s chóru vidieť celú klenbu, ktorá pôsobí dojmom mohutnosti.

Sanktuárium sa končí polygonálne a má štvorpoľnú sieťovú klenbu. Harmonický dojem, ktorý vyvolávalo pred zamaľovaním, porušily trochu maľby maliara Adama. Najmä nástenné maľby hatia pohľad, prekážajú mu, takže sa nemôže voľne vznášať ku klenbe. Rebrá sú žliabkované, polygonálnymi polostĺpmi sbehávajú na zem. Pilastre ústia iba v treťom poli v konzolách ľudskej hlavy. Sanktuárium toto môžeme smele označiť za najkrajšie spišské sanktuárium.

Nad dvermi, vedúcimi do sakristie, vznášajú sa pekné párové oblúky oslieho chrbta. Sakristia má krížovú klenbu. Patrí ešte k tým častiam budovy, ktoré pozostali z pôvodného kostola. Tu uložili gotické sochy, ktoré našiel najnovšie farárkanonik Ján Janečko. Pochádzajú akiste čiastočne z bývalého gotického kostola, čiastočne z bývalého kostola na Podmichalsku.

Pastofórium kežmarského chrámu podobá sa v jadre gelnickému, ale jeho vyhotovenie a jeho malebnosť je menej dokonalá. Päť ráz sa nadnáša a končí fialou, postavenou na stĺpoch. Pôsobí príjemne. Jednako v tomto architektonickom diele cítiť istú nesúmernosť, ktorá znižuje jeho krásu a jeho pôvab.

Mohutná hviezdovitá klenba lodí spočíva na štíhlych polygonálnych stĺpoch. Chór sa opiera o dva gotické stĺpy, ponášajúce sa na stĺpy levočského chóru. Sú na nich aj malé podstavce pre sochy, ktorých už prirodzene niet.

Portál, i keď nie je dokonale prevedený, jednako rozmermi a stredným stĺpom je na Spiši jedinečný. Staviteľ, čo je zjavné, chcel napodobiť severný portál staršieho chrámu.

Vežu nadstavili neskôr a dali jej dnešné renesančné zakončenie (o tom pri renesancii).

Z bývalého gotického zariadenia zostal nádherný kríž na hlavnom oltári s tabuľovými maľbami, dve sochy na bočných oltároch, kalvária z bývalého víťazného oblúku severnej predsiene kostola. Pod chórom je štalum pre popredných občanov mesta z r. 1518. Na jeho prednej strane sú nádherné maľby benátskej školy, ktoré sa, žiaľbohu, veľmi kazia; potrebovaly by rýchlej opravy. Vrchná časť kazateľnice je baroková, vkusne prevedená. V južnej lodi pri chóre je pozoruhodný obraz Krista s krížom zo XVII. storočia.

Na podlahe vidieť všade mramorové alebo pieskovcové epitafy popredných kežmarských rodín. Sú veľmi poškodené. Niektoré sa zachovali aj na terajších múroch. Zvláštny je epitaf Zuzany Dóczyovej pri hlavnom oltári z červeného mramoru.

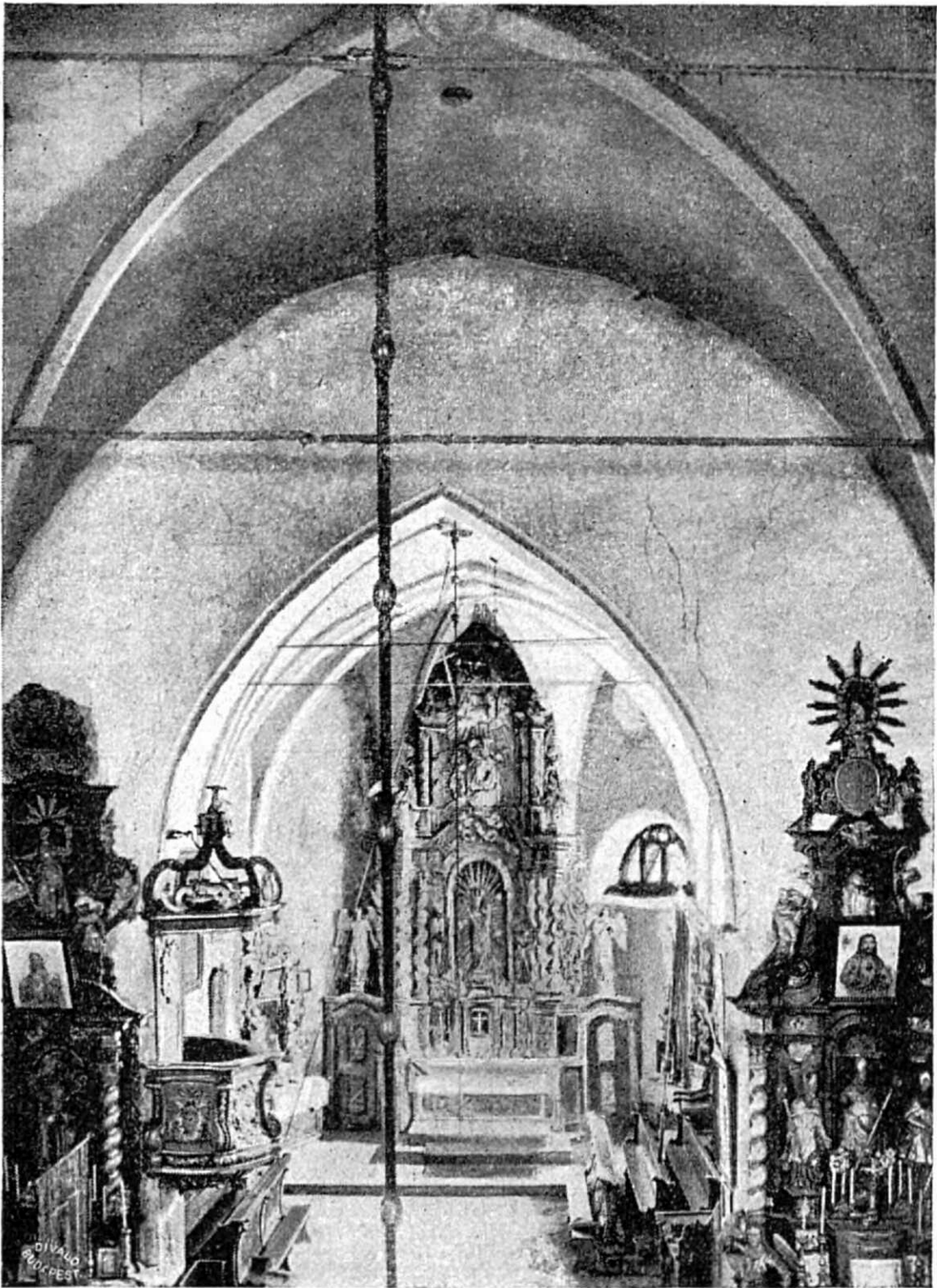
Kovová krstiteľnica pochádza z r. 1472.

Tento nádherný chrám, inakšie hodne poškodený, teraz pričinením farára-kanoníka Janečku postupne dôkladne reštaurujú. Jemu možno ďakovať i za to, že zachránil a dôstojne umiestnil niektoré veci tohoto chrámu, vysokej umeleckej hodnoty.

Podolíneec.

Kostol Panny Marie v Podolínci je na Spiši ojedinelej štruktúry. Podobne ako v Markušovciach akiste i tu k obom stranám lode pribudovali gotické kaplnky, ktoré v XVIII. storočí barokizovali. Tento kostol zprvu pôsobí tak, ani keby bol trojlodný. Podľa Pirhallu podolíňčania povolenie na budovanie chrámu dostali r. 1298. Obetavý a usilovný ľud s budovaním bol čoskoro hotový. Štruktúra sanktuária a smelá klenba lodi poukazujú na XIV. storočie. Sanktuárium je polygonálne zakončené, ale jeho okná sú už barokové. Žliabkované rebrá dvojpoľnej krížovej klenby opierajú sa na klinové konzoly.

Sakristia je gotická a má dvojpoľnú krížovú klenbu. Pastofórium lenuje výklenok s malými fialami. Nad vchodom sakristie sú pekné fresky zo XIV. storočia. Vyobrazujú scény zo života Kristovho. K sanktuáriu, ktoré je 11 m dlhé, pripája sa loď, dlhá 16 m a široká 9 m. Preklesuje ju dvoj-

Sanktuárium farského kostola v Podolínci.

poľná krížová klenba. Staviteľ touto smelou klenbou dokázal, že bol dokonalým majstrom. Žliabkované rebrá opierajú sa na polostĺpy, ktoré schádzajú na zem.

Z gotického zariadenia zostala socha Panny Marie. Stojí na hlavnom oltári a pochádza z XV. storočia. Ostatok gotického oltára vtedy, keď mesto patrilo ešte Poľsku, odniesli do Wiśnicz. Terajší hlavný oltár je barokový a má Ľubomírskych erb. V sakristii prechováajú tri pekné gotické kríže rozličnej veľkosti. Na bočnom oltári je už iba imitácia krásnej gotickej sochy sv. Kataríny, ktorú r. 1911 odniesli do Pešti. Kríž nad pravým bočným oltárom pozostal akiste po víťaznom oblúku. Plastická baroková časť hlavného oltára, znázorňujúca nanebevzatie Panny Marie, je skvelá. Skvelé sú aj podobné časte dvoch bočných oltárov. Všetky majú cechové odznaky. Krstiteľnica pochádza z XV. storočia.

Terajší trojlodný barokový kostol v Starej Ľubovni svedčí o tom, že aj gotický chrám, z ktorého zostal len víťazný oblúk, bol takisto trojlodný. Monštrancia, vysoká 62 cm, je na celom Spiši najskvostnejšia a pochádza tiež z gotického kostola. Z toho vidno, že bol zariadený veľkolepe. Niekoľké epitafy, zamurované vo vonkajšej stene kostola a vytesané zo spišského červeného mramoru, sú zo XVI. a XVII. storočia. Kostol v Gňazde je úplne barokový. Z gotického nezostalo nič.

Spišské Podhradie.

Bývalý gotický kostol Spišského Podhradia bol dvojlodný. Nakoľko terajší postavili až r. 1827, je skoro isté, že zachoval pôvodné rozmery bývalého kostola. Ba, dľa Hradského, je nový kostol hodne menší, ako bol gotický. Z tohoto možno usudzovať, že bývalý podhradský kostol predčil ešte i Ľubický chrám, o ktorom vieme, že zo všetkých dvojlodných je najväčší. Veža so zubovitým a oblúčkovým vlysom v drieku

a so štvorhrannými masívnymi rebrami v podveží je prechodného slohu XIII. storočia. Veľká podobnosť rebier s rebrami kapitulského podvežia svedčí, že je dielom tých istých majstrov, vybudovaná akiste hneď po tatárskom vpáde. V uhle sakristie ako pamiatka zachovala sa konzola listovej ozdoby. Pochádza z gotického chrámu. Z bývalého hlavného oltára zostali tabuľové maľby neobyčajne veľkých rozmerov. Dve sú v terajšom sanktuáriu a štyri v seminárskom muzeu. Vznikli koncom XV. storočia. Aj z nich vidieť, že podhradský gotický kostol prináležal k poprednejším spišským chrámom. Na novogotickom oltári je socha Matky Božej z XV. storočia. Kovová krstiteľnica pochádza z XIV. storočia. Umučenie na bočnom oltári je zo starého chrámu.

V ulici, dodnes „kláštorská“ menovanej, stál kláštor rehole sv. Augustína, ktorý v XIV. storočí dal postaviť podhradský farár Hencmann. Jeho kaplnka bola zasvätená sv. Alžbete. Pri kláštore bola i nemocnica. Kláštor neskôr prevzalo mesto. Dnes nieto po ňom ani stopy, ale miesto, na ktorom stál, je i teraz majetkom mesta.

V Spišskom Podhradí dvojloďný kostol museli nahradiť novým, pravdaže, nepodareným, keďže starý bol už prílišne porúchaný. V Švedliari pri Vondrišli, v Smolníku a v Krompachoch boli prinútení vymeniť dvojloďné kostoly za priestrannejšie barokové chrámy, pretože maličké staré kostolíky vzrastajúcim baníckym mestečkám nevyhovovali. Ich bývalé zariadenia sa úplne stratili. Iba švedliarska krstiteľnica zo XIV. storočia, krompašské ciborium zo XVII. storočia a Szilassyho kalich svedčia o tom, že tieto chrámy mali primerané umelecké chrámové potreby.

Markušovce.

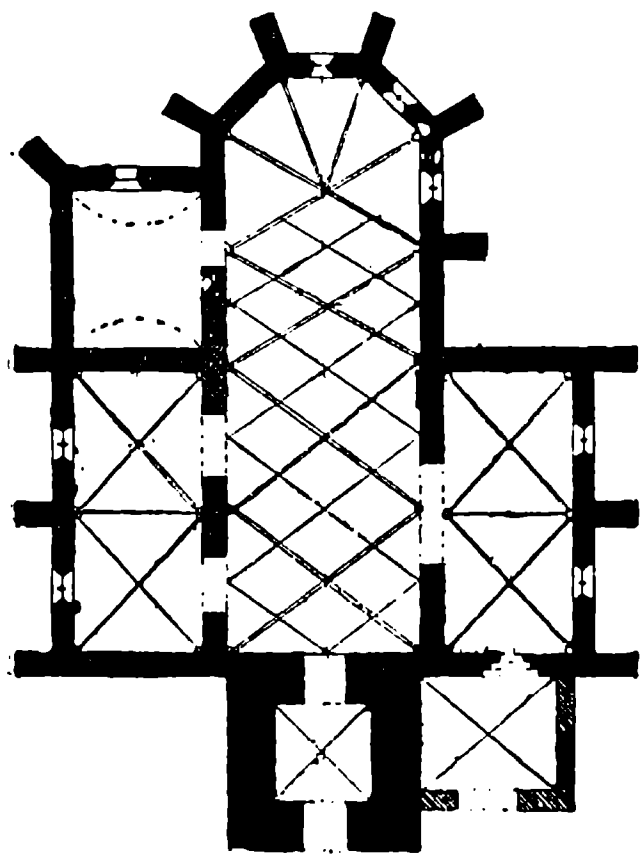
Kostol sv. Michala v Markušovciach na prvý pohľad zdá sa byť trojloďným, a to na Spiši zriedkavého bazilikálneho

typu. V skutočnosti je ale iba jednolodný a má pribudované kaplnky zprava a zľava. Južnú kaplnku sv. Anny dal postaviť Štefan Máriássy. Bolo to pri príležitosti milostivého roku 1500. Postavili ju v gotickom slohu a má dvojpoľnú krížovú klenbu. Vede do nej zvláštny vchod s predsieňou. Skvostný je najmä jej portál, bohate článkovaný stĺpmi s viničovou okrasou hlavíc. Kaplnka so severnej strany je staršia. Má ešte i prvky prechodného slohu. Kedysi bola akiste spojená so susedným kaštieľom. Samotný kostolík, 21 m dlhý, už tým, že nemá víťazný oblúk, budí našu pozornosť. Sanktuárium práve preto splýva s loďou. Apsida je polygonálne zakončená. Sieťová

klenba lodi pochádza akiste z XV. storočia. Jej silne žliabkované rebrá vrezávajú sa do obvodových múrov a končia sa klinovite.

Pôvodná veža, ktorú r. 1773 zničil požiar, pochádzala z XIII. storočia. Terajšiu postavili roku 1891.

Dnešné zariadenie kostola je barokové. Pozoruhodné sú epitafy Máriássovcov zo XVI. a XVII. storočia. Vytesané sú z červeného mramoru.

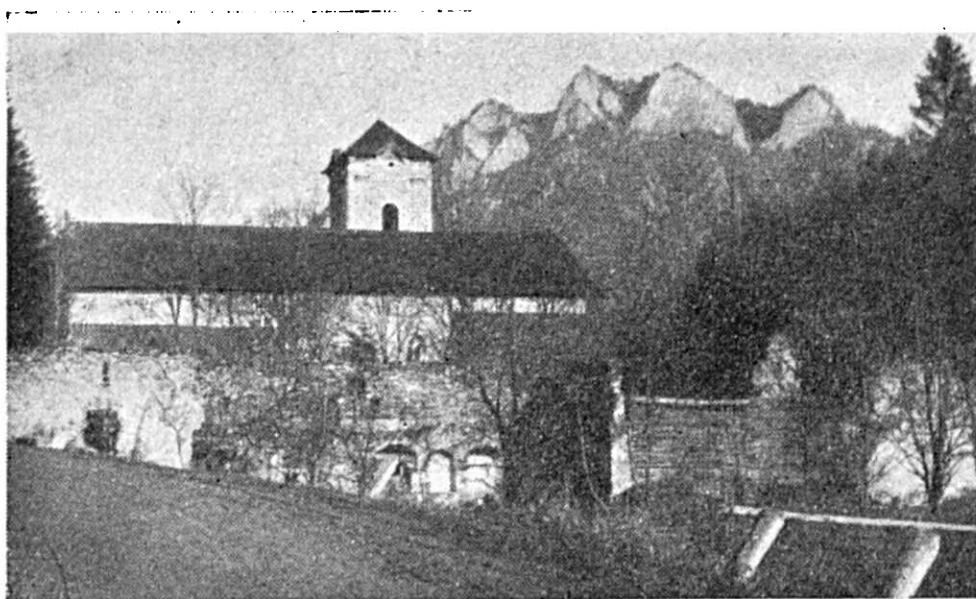
Pôdorys markušovského kostola.

Červený Kláštor.

Velikánsky jednolodný kostol sv. Antona v Červenom Kláštore má v spišskej gotike zvláštne miesto a to tak pre svoju rozsiahlosť, ako aj pre umeleckú precíznosť. Kláštor a kostol sú teraz v dezolátnom stave. Je to priamo otvorená rana celého Slovenska. Potrebuje čím najrýchlejšej sanácie.

Inakšie nám úplne zanikne najcennejšia pamiatka stredoveku a jej vysoká umelecká hodnota.

V úpätí Pienín, pri šumiacom Dunajci a uprostred malebných vrchov stojí rozsiahly kláštor. Pre niekdajšiu červenú strechu celý kláštor volali Červeným kláštorom. Magister Kokoš dostáva r. 1319 povolenie vystaviť kláštor. Povoľovací dekrét vydala spišská kapitula. Magister Kokoš zavraždil Arnoldovho syna. Za trest mal postaviť šesť kláštorov. Pri Dunajci začali prácu r. 1330. Prvá stavba bola akiste drevená. Terajší kostol a najstaršie čiastky kláštora pochádzajú z konca XIV. storočia. Ďalšie časti kláštora pribudovali v XV. století

Červený kláštor.

a začiatkom XVI. storočia (1506) prebudovali kostol. Až do roku 1563 bol majetkom kartuziánov. Ale Ferdinand II. ich na žiadosť spišského prepošta vyhnal a kláštor oddal spišskému prepoštovi. Neskôr sa dostal do rúk Rákocziovcov, od ktorých ho odkúpil nitriansky biskup Mattyašovský a usadil v ňom reholu kamaldulov. Títo mali kláštor až do zrušenia rádu r. 1782. František I. ho r. 1820 oddal prešovskému gr. kat. biskupovi. Odvtedy, hoci jeho majiteľ sa ho usiloval a usiluje zachrániť, kláštor a kostol rapídne hynie, ničí sa.

Štruktúra kostola je na Spiši ojedinelá. Smelá sedem-
poľná krížová klenba dvíha sa velebne. Tým, že medzi sanktuáriom a loďou nielo nijakého prechodu, majestátnosť kostola sa ešte len zvyšuje. Zakončenie sanktuária je trojbočné. Dvojmo žliabkované rebrá miznú priamo v stene. Svorníky majú väčšinou rozetovú ozdobu. Okná sú trojfoliovej kružby. Na dvoch štíhlych stĺpoch stojí arkádový chôr zriedkavej architektonickej krásy. Na oboch stranách sanktuária sú priestranejšie miestnosti s dvojpoľnou krížovou klenbou. Jedna z nich je sakristia a druhá, do ktorej vedú železné gotické dvere, bola asi zasedacou sieňou mníchov. Je ozdobená štukovou ornamentikou rokokového štýlu.

Kamalduli, keď r. 1747 reštaurovali Červený Kláštor, dali ho vymaľovať talianskymi maliarmi v rokokovom slohu. Z bývalého zariadenia zostal nádherný kríž. Ostatné odniesli do Musyny. Hlavný barokový oltár by sa dal ešte zachrániť. Na stenách vidieť štyri obrazy svätých z rádu kamaldulov. Vchod do kostola je bohate článkovaný.

Kostol obkľučuje štvorhranný rozsiahly kláštor s malými, tri metre dlhými a širokými celami pre mníchov. Niektoré sú ešte dobre zachované a vidieť v nich maľby zo života kamaldulských mníchov. Zachycujú — podobne ako maľby na zariadení sakristie — momenty každodenného života týchto prírodu milujúcich božích sluhov, ktorí postrehli veľmi dobre všetko, čo ich obkľučovalo.

Loď kostola v Čer. Kláštore.

Otvor zo sakristie vedie na širokú kláštorskú chodbu, architektonicky dokonale skonštruovanú. Na jej konci nachádza sa priestraný refektár so sieťovou klenbou, čo upomína na XV. storočie, a s nástennými obrazmi zo života Pána Ježiša. Okná sú už renesančne prebudované. Hneď pri refektári je veľká miestnosť. Bola to prvá lekárňa Slovenska. Done dávna bolo v nej vidieť lekárnickú skriňu. Pred časom ju však zasypala zrúťivšia sa klenba.

Nebohý rychvaldský farár František Klein neúnavne urgoval reštauráciu tejto zriedkavej stredovekej pamiatky, ale urgencia bola bezúspešná. Treba však dúfať, že verejnosť sa konečne vzchopí a v poslednom okamihu zachráni toto monumentálne dielo. Červený Kláštor stojí na rozhraní dvoch štátov. Dôstojne hlása našu kultúrnu minulosť. Ale vtedy, keď ho necháme úplne sa zrútiť, bude hlásať našu hriešnu nevšímavosť.

Lapis refugii.

Spišiaci, ktorí sa pred tatárskou pohromou uchýlili na Skalu útočiska, pretrvali tam celé tri roky a za ten čas mali drevený kostolík. Aj kňazov mali. Veď s nimi sa tam utiahli

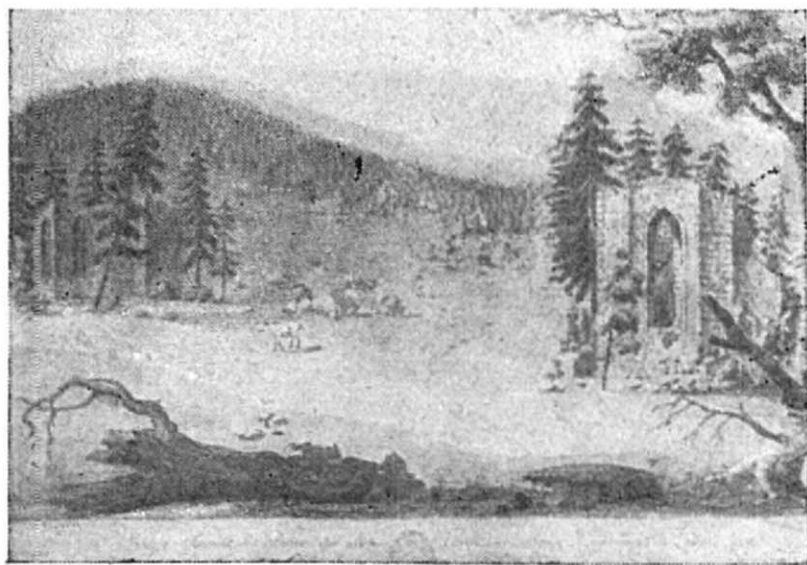

Rumy kostola na „Lapis refugii.“

spišskí farári a aj cisterciatský štvornický opát a celá jeho rehoľa. Zúcty k tomu miestu, na ktorom sa zachránili pred Tatármi a na návod žakovského farára Martina rozhodli sa, že vystavia kláštor a že doň povolajú kartuziánov. Základný kameň polo-

žili r. 1305. Kláštor a takisto i kostol r. 1431 a roku 1433 vydrancovali husiti. Kartuziáni museli kláštor zanechať a vrátili sa doň až r. 1450. Aksamitove vojská r. 1453 vtrhly znovu do kláštora a kartuziáni sa utiahli do Levoče. Prior Michal Thyr v pokojných časoch začiatkom XVI. storočia vystavil novú kaplnku. Vystavil ju mimo múrov obkľučujúcich kláštor. Roku 1543 kláštora sa zmocnili zbojníci a kartuziáni museli zase utekať do Levoče. A keďže hrozilo nebezpečenstvo, že kláštor bude zbojníkom výbornou pozíciou, ktorá im usnadní časté znepokojujúce výboje, mesto Levoča dalo kláštor jednoducho demolovať. To, že tam bol kedysi kláštor a dva pekné gotické kostolíky, hlásajú dnes iba rovné múry, srovnané skoro so zemou. Ale miesto volajú stále Kláštoriskom.

Spišský biskup Bielik, milovník starožitností, z kameňov bývalých kostolíkov na Kláštorisku dal postaviť kaplnku pri šťavnickom kaštieli. A to r. 1834. Tabuľa, uložená na chóre, oznamuje: *Quos spectas lapides artifice politos manupriscae Scephusien-sium pietatis monumenta sunt, vetustati omnia demolienti erepta.* Pár tesaných kameňov okolo dnešného

Rumy kostola na „Lapis refugii.“

kaštieľskeho kostolíka pochádza takisto z bývalých kostolov na Lapis refugii. Muzeum spišského seminára vlastní dve perokresby prof. Schröta — asi z konca XVIII. storočia, — ktoré ešte ukazujú architektonickú krásu kostola Lapis refugii a kaplnky, pribudovanej v XVI. storočí. Kostol mal polo-

kruhovú apsidu, gotickú, ale pripomínajúcu románsky vplyv. Zakončenie kaplnky bolo polygonálne. V oknách vidieť trojfoliovú kružbu XIV. storočia. Jednolodný kostol krásilily dve okná sanktuária a tri okná lode, pečlive orámované tesanými pieskovcovými kvádrami. Kláštorový kostol, usudzujúc podľa stĺpov a celkového vzhľadu, bol prvotriednym architektonickým dielom. Badať na ňom štedrosť spišského obyvateľstva a odborné vzdelanie staviteľa, pátra Ondreja, kartuziána zo Švajciarska.

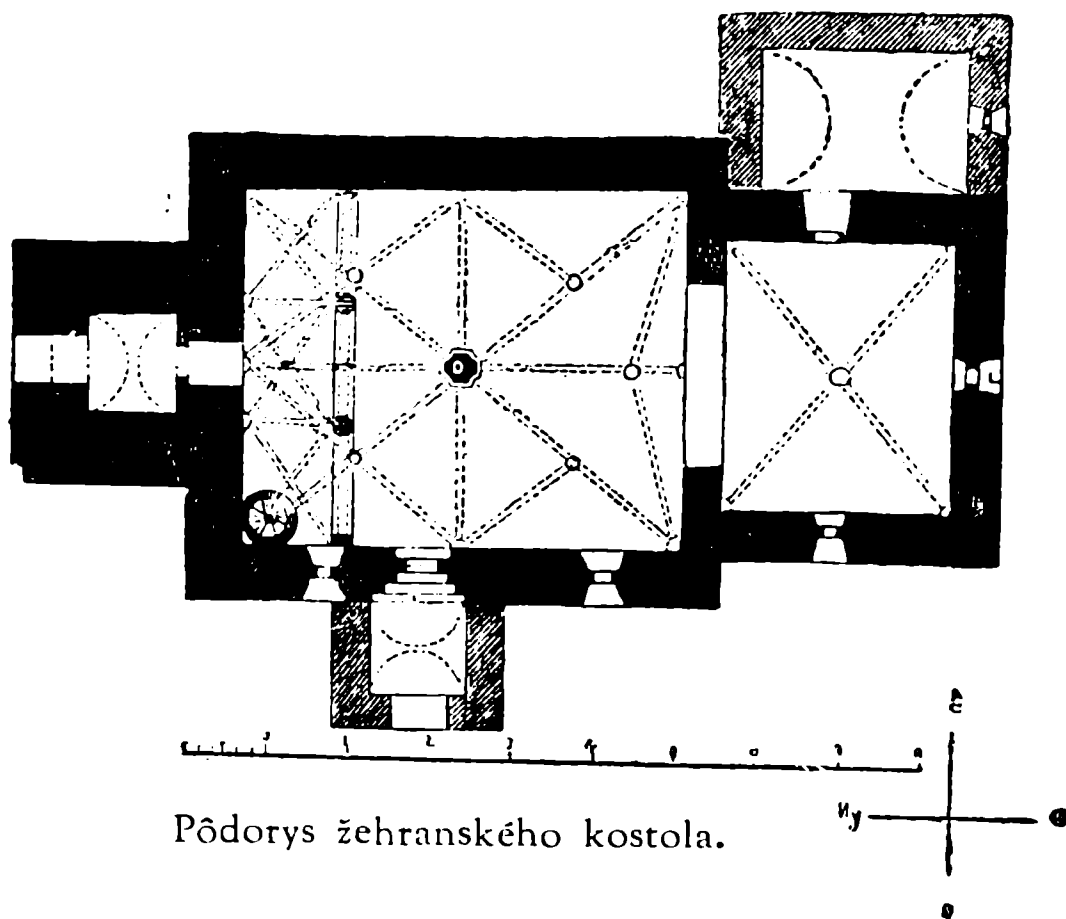
Dvojlodné kostoly.

O dvojlodných kostoloch môžeme povedať, že sú spišskou raritou. Pravda, najdeme ich aj inde na Slovensku (Dunajská Streda) a ešte častejšími sú v severných Čechách, ale na Spiši ešte aj dnes asi 16 kostolov má loď dvojité a skoro každý menší gotický kostol, ktorý je dnes už síce v lodi vyzdobený v slohu barokovom, prešiel cez túto fázu vývoja. Vývojové okolnosti spišskej gotiky boly také, že sa nutne siahlo k takémuto spôsobu budovania. Po tatárskej pohrome totiž obyvatelia Spiša snažili sa svoje chrámy na trvalo budovať, ale pre neutešené majetkové pomery nemohlo si každé mestečko a dedina vybudovať hneď celý kostol z kameňa. Preto stavali len múrané veže, ktoré vo vojnách slúžily za pevnosť a z ostatného kostola vybudovali z kameňa len svätyňu. Loď bývala predbežne len drevená, alebo — keď si to mohli občania dovoliť — postavili si aj obvodové múry zo skaly a loď pokryli drevenou povalou. Keď sa časom obyvateľstvo majetkovo zmohlo, alebo časté požiare ničily drevené stavby kostolov, chceli murovanou klenbou preklenúť aj loď. Lenže obvodové múry, stavané len na únosnosť ľahšej drevenej povaly, neboly by uniesly pomerne dosť širokú klenbu. Staviteľia stáli pred dvoma možnosťami: alebo obvodové múry lodné vystužiť vonkajšími príporami, alebo hľadať iný spôsob. Najjednoduchšie bolo podopreť ťarchu klenby stĺpom, postaveným v osi kostola, alebo opreť klenbu na viac stĺpov, stojacich v rade prostriedkom lode. V hornádskej doline, kde

sa obyvatelia hmotne lepšie mali, najskorej prebudovali svoje kostoly v dvojloďné; v popradskej doline len koncom XV. storočia. Tu sú kostoly zväčša ešte aj dnes dvojloďné, kým v hornádskej kotline ich v XVIII. storočí prebudovali v barokovom slohu. Za Magurou kostoly zachovali zväčša svoje drevené povaly až do XVIII. storočia, kedy ustúpily barokovej klenbe a len asi 10 menších kostolov na Spiši má dodnes len doskovú povalu.

Žehra

V hornádskej kotline a pod Braniskom z dvojloďných kostolov zachoval sa kostolík Sv. Ducha v Žehre. Podľa Wagnera jeho stavbu povolil prepošt Muthmer na žiadosť grófa Sygrayho r. 1275. Z tejto doby pochádza veža, budovaná

v prechodnom slohu, sakristia a obvodové múry. Dozista mal kostolík predbežne len drevenú povalu a až r. 1425 bola loď dvojloдне preklenutá klenbou. Priamo zakončená svätyňa má krížovú klenbu s jedným poľom a podobnú nachádzame aj v sakristii. Lodná klenba opiera sa o jediný osemhranný štíhly stĺp, do ktorého sa bezprostredne vrezávajú žliabkované rebrá. Na stĺpe vidieť erb s jeleňom — erb Sygrayovcov. Portál je bohato článkovaný. Masívna veža má stĺpkmi delené románske okienka a úhľadnú barokovú strechu cibulovitej formy. Žehranský kostolík, postavený na vysokom vršku, aj malebným vonkajškom aj súmerným vnútorným podelením svedčí, že mal prvotriednych staviteľov, ktorí si dali záležať — hoci išlo len o dedinský kostolík — aby dielo bolo po každej stránke umelecky hodnotné. To môžeme povedať všeobecne o všetkých stredovekých kostoloch na spišských dedinách, pretože ich mestské chrámy predčia iba rozmermi, nie architektonickou dokonalosťou. Hoci si žehranský kostolík už architektonicky zasluhuje zvýšenej pozornosti, jednako najviac obdivujú jeho freskú z XIII., XIV. a XV. storočia, ktoré roku 1870 objavil Ján

Žehranský kostol.

Duchoň, vtedajší miestny farár. Kostol mal bohaté gotické zariadenie, z ktorého čiastka oltára nachodí sa teraz v muzeu spišského seminára. Tam sú uložené dnes už veľmi poškodené pozostatky z chýrneho oltára Narodenia Pánovho. Pamätnou je aj krstiteľnica z vápenca, vykresaná v románskom štýle.

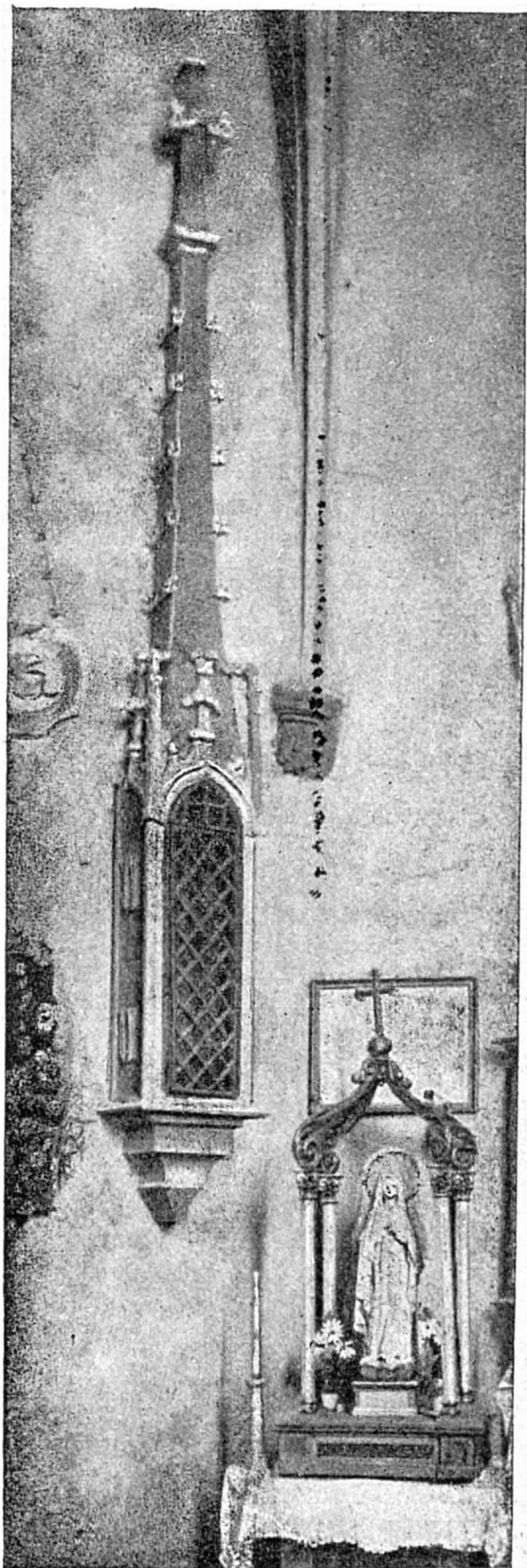
Harhov.

Gotický kostol sv. Šimona a Júdu v Harhove ešte v XVII. storočí bol dvojloďný. Kanonická vizitácia z r. 1693 hovorí, že klenby lodi podporovali tri stĺpy. Veľký požiar r. 1708 zničil vežu a poškodil aj lodnú klenbu. Náklad na renováciu dal František Görgey. Ten istý zaopatril i terajšiu hviezdovitú klenbu. Polovica dĺžky (celá je 24 m) patrí sanktuáriu. Z toho vidno, že pôvodne mienili postaviť kostol väčší. Sanktuárium je 8 m široké, má trojbokú apsidu a dvojpoľnú krížovú klenbu. Žliabkované rebrá opierajú sa na konzoly ľudských hláv. Počiatočná kružba delených okien ukazuje na koniec XIII. alebo na začiatok XIV. storočia. Loď má teraz hviezdovitú klenbu, slohove pripomínajúcu XV. storočie. Úhľadné pastofórium je dielom XV. storočia. Stojí na delenej gotickej konzole. Jeho otvory sa končia oblúkom oslieho chrbta a vrezávajú sa do malých fiál, ktoré obkľučujú vysokú, rakmi mierne ozdobenú fiálu. Portál je žliabkovaný. V nadpaží má hlavu cheruba, čo je znakom toho, že bol postavený alebo v posledných rokoch Korvínovej doby, alebo čoskoro po nej. Jeho pekné pôvodné rysy tratia sa častým premaľovaním.

Vo víťaznom oblúku je kalvária z r. 1669. Pri sakristii vidieť zvonec s renesančným železným rámom z r. 1706. Kutá rukoväť dvier, vedúcich do sakristie, je skvelým dielom spišského ľudového umenia. Szilassyho monštrancia reprezentuje

jeho najkrajšiu prácu. To môžeme smelo povedať i o jeho tunajšom ciboriu.

Architektonická dokonalosť tohoto chrámu je hneď na prvý pohľad patrná. Pravda, najnovšia maľba a nástenné obrazy ju rušia ba dateľne. Renesančné zakončenie veže pochádza pravdepodobne zo začiatku XVIII. stolia.

Pastofórium v Harhove.

V Smižanoch pri Spišskej Novej Vsi nachádzame pekný vzor dvojloďných kostolov hornádskej doliny. Smižanská obec sa spomína už r. 1250 a 1293 je povýšená na mesto a fara na plebániu s právami, ktoré vyplývajú z tejto dištinkcie. Murovaná veža prechodného slohu stála dozaista už pred týmto dátom. A terajšie sanktuárium bolo akiste vtedajším kostolíkom. Že bol románskeho slohu, vidieť najmä z jeho brány, ktorú neskôr, keď ho zväčšovali, preniesli na južnú stranu lode. Brána a jej polokruhový tympanon, polostĺpy a piliere s hlavicami románskej ornamentiky neprezrádzajú ešte vplyv gotiky. Práve preto tento kostolík môžeme zaradiť medzi diela, ktoré povstali začiatkom druhej polovice XIII. storočia.

Sanktuárium má priame zakončenie a jednopôlnú, veľmi nízku krížovú klenbu. Rebrá sú masívne a v uhloch slabozliabkované. Klenba je stredoveká, taká, ako v iných spišských kostoloch. Kanonická vizitácia z r. 1754 udáva: sanctuarium laqueari obductum. Tá okolnosť vyvolala domnienku, že sanktuárium malo pôvodne drevenú dúhovú klenbu, ktorú len v XVIII. storočí vymenili za terajšiu gotickú. Ale — hádam — v kanonickej vizitácii ide iba o nepriliehavý výraz. Vizitátor nebol zbehlý v opisovaní kostolnej štruktúry. Lebo staršia kanonická vizitácia z r. 1734 hovorí zase: ecclesia tota sub fornice.

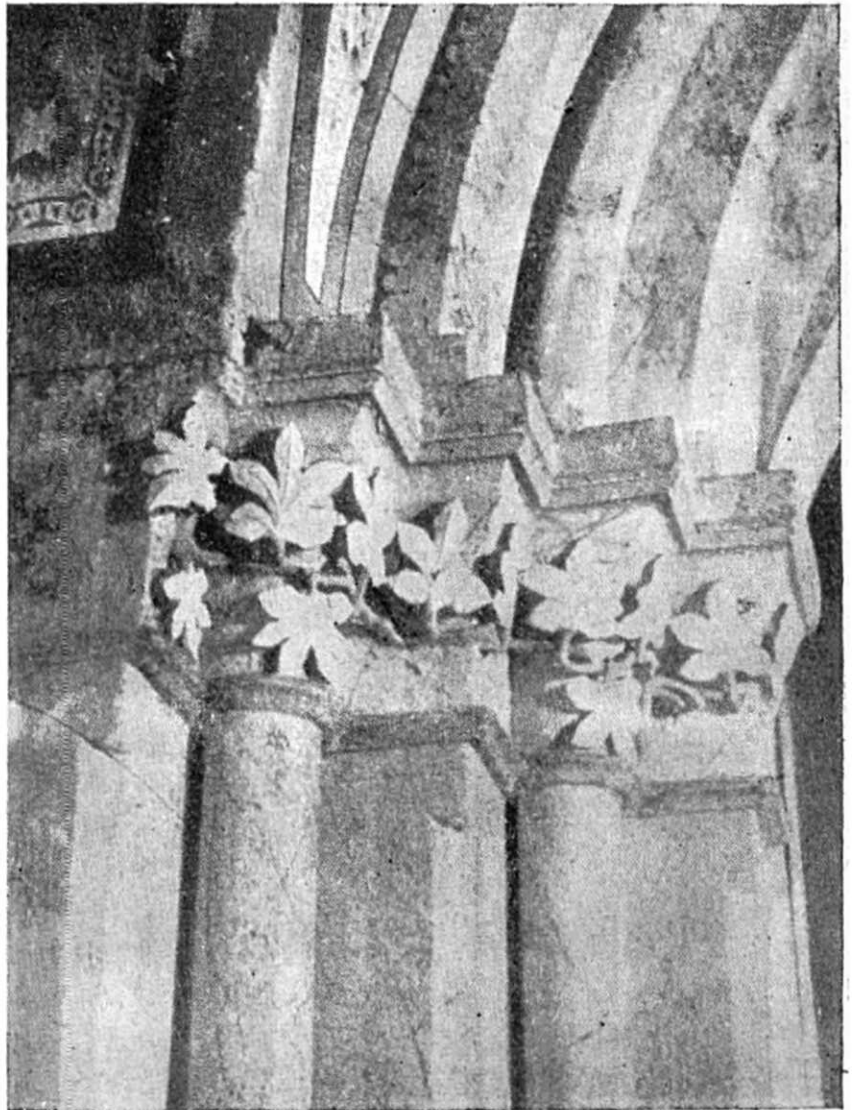
Dvojloď má dvojpoľné krížové klenby. Rebrá klinového profilu spadajú na polygonálny stĺp, postavený v osi kostola. Dvojloď podľa Pajduššákovho zistenia pribudovali r. 1436. R. 1927, keď pristavovali bočnú kaplnku, preborili terajšiu severnú stenu a pri jej prestavbe objavili cenné freskú z r. 1519. Žiaľbohu, zanikly, lebo zväčšovanie sa dalo riešiť iba tak, že severná stena musela byť odsránená. Nešťastným renovovaním

koncom XVIII. storočia starú vežu pozbavili jej pôvodnej formy.

Podobný kostol bol i v Iľašovciach, ale r. 1768 zamenili ho terajším barokovým.

Odorín.

Najkrajší dvojloďný kostolík hornádskej doliny je v Odoríne. Pôvodným kostolíkom bolo akiste jeho terajšie nízke sanktuárium. Brána, ktorá je v ľavej stene lodi a spája kostol s neskôr pristavanou barokovou kaplnkou, žiaľbohu, neuplatní sa tak, ako by zaslúžila. Je najkrajšou čiastkou odorínskeho chrámu. Článkujú ju tri piliere a dva oblé stĺpy. Hlavičky zdobia dva rady gaštanových listov. Filiigrantné vypracovanie prezradzuje, že majster bol veľmi zbehlý. Jeho dielo náleží k najkrajším pamiatkam spišského prechodného slohu. Sanktuárium má priame zakončenie. Rebrá jednopoľnej krížovej klenby sú oblé a žliabkované. Ich prierez dáva profil dubového listia. Podobných rebier inde nevidieť. Staviteľovi záležalo prílišne na ich zovnútornej forme. Práve táto okolnosť prezrádza, že klenbu dali

Portál v Odoríne.

terajšiemu sanktuáriu iba v XIV. storočí. Rebrá spadujú na stĺpy, ozdobené listím. Pripomínajú tak Poprad. Dva stĺpy sú vysekané. Pastofórium dedinského formátu má malý vimperk. Dvojpoľné klenby lodí, architektonickou dokonalosťou podobné klenbám vo Veľkom Slavkove, nesie osemboký štíhly stĺp, postavený v osi. V novšej bočnej kaplnke je socha Panny Marie z XV. storočia.

Danišovce.

Kostolík v Danišovciach patrí medzi najstaršie špišské murované chrámy. Kapitulský archív spomína ho už r. 1204. Ale murovaný vystavili iba po katedrálnej chráme. Je isté, že ho budoval ten majster, ktorý stavaj i katedrálnej chrám. Složené románske piliere, nesúce víťazný oblúk, podobajú sa úplne kapitulským pilierom s bobuľovitou ozdobou hlavíc. Masívne, mierne žliabkované rebrá jednoloďného sanktuária uzavierajú sa v svorníku, okrášlenom listím. Umeleckú hodnotu kostola zvyšuje vchod do sakristie a delený víťazný oblúk. Pastofórium formy malého výklenku nachádza sa za terajším hlavným oltárom. Poukazuje to na to, že oltár stál pôvodne v strede kostola. Klenbu dvojloďe, pamiatku XV. storočia, nesie štíhly stĺp.

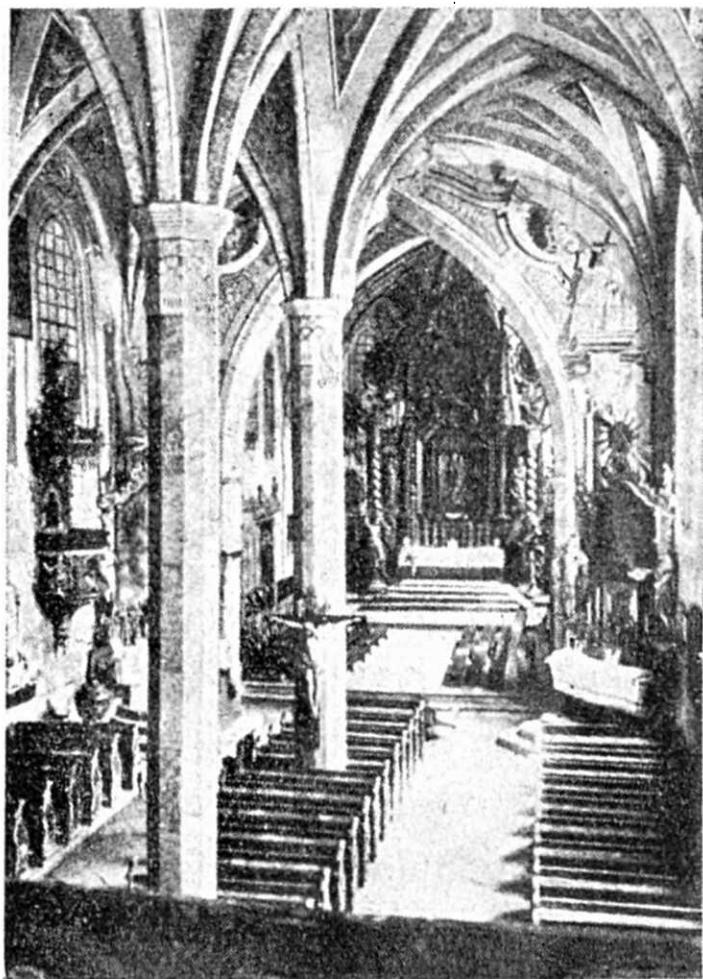
Gotický oltár Marie Magdaleny kúpil nedávno Gustáv Csáky. Dal ho obnoviť a umiestnil ho v svojom harhovskom kaštieli.

Kostoly v Lubici.

Dozista staršieho pôvodu je ľubický kostolík Sv. Ducha ako terajší farský chrám. Jeho poloha v strede staršej časti mesta a masívne rebrá krížovej klenby o jednom poli vo svätyni poukazujú na jeho pôvod z konca XIII. storočia. Letopočet 1761 na víťaznom oblúku udáva rok, kedy odstrá-

nili pôvodnú drevenú povalu a kostolík obnovili v barokovom slohu. Dva bočné gotické oltáre odviekli z neho pred vojnou do peštianskeho muzea bez všetkej náhrady. Farský kostol Nanebevzatia P. Marie je najväčší dvojloďný kostol na Spiši. Jeho najstaršie časti dávajú tušiť druhú polovicu XIII. storočia, ale prebudovaný bol až v XV. storočí, kedy odstránili drevenú povalu.

Polygonálne zakončená svätyňa má krížovú klenbu s dvoma poľami a žliabkovitými rebrami, ktoré sa bezprostredne zarezávajú do múru. Sakristia má takú istú klenbu ako svätyňa, ale s tromi poľami. Pastofórium je len dedinského rázu, malý výklenok a nad ním veľký vimperk, s oboch strán ozdobený rakmi. Nápadne ostrý je víťazný oblúk. Dvojdielna loď je široká 10.5 m a jej krížová klenba o štyroch poliach opiera sa na tri polygonálne štíhle stĺpy s kalichovými hlavicami.

Vnútro kostola v Ľubici.

Jemnosť klenbovej štruktúry vyzdvihuje ešte rokoková maľba. Hlavný portál pod vežou prestavali r. 1764; zo starého ostalo len ostenie so stĺpami, končiacimi sa hlavicami tkanivovej dekorácie, z ktorej vystupuje ľudská tvár. Okná boli kedysi podelené prútmi, ale akiste pri prestavbe v XVIII. storočí odstránili ich spolu aj s kružbami. Len na okne za hlavným oltárom vidieť ešte pôvodnú článkovitosť.

Z bývalého gotického zariadenia ostala len skriňa hlavného oltára so sochou P. Marie, umiestnená na terajšom barokovom oltári, krstiteľnica a lavice vo svätyni. V lodi sú epitafy Tobiáša Demianiho z r. 1645 a Tobiáša Jóniho z r. 1657. Chór je ešte drevený, ale už barokový, ozdobený barokovou maľbou. Aj ostatné zariadenie je barokové. Veža bola v XVIII. storočí v hornej čiasťke obnovená v barokovom slohu a zavŕšená štýlovou barokovou helmovou strechou. Pamiatkový úrad venuje tomuto chrámu zvýšenú pozornosť, preto je nádej, že aj veža a ostatné, už hodne porúchané čiasťky kostola budú zachránené.

Vrbov.

Ľubickému podobný, hoci rozmerove menší, je dvojloďný kostol sv. Serváca vo Vrbove. Kanonická vizitácia spomína, že ho postavili r. 1222, čo sa dozaista vzťahuje na prvotný drevený kostol, ktorý stál na mieste terajšieho. Pochádza z druhej polovice XIII. storočia a bol prebudovaný ako mnohé iné spišské kostoly koncom XV. storočia. Stojí na príkrom svahu, preto je najmä priamo zakončená svätyňa mohutnými príporami chránená pred sosutím. Hlavný portál pod vežou, na teraz zamurovaný, je ešte románsky a so stĺpmi bobuľovitej hlavice. Krížová klenba vo svätyni, s troma poľami a žliabkovitými rebrami, opiera sa o barokové pilastre, pribudované neskôršie. Krížovú klenbu o troch poliach nad dvojitou loďou držia dva štíhle stĺpy. Prijemne pôsobí bohatá a jemná rokoková plastika tohoto kostola z r. 1772, k čomu treba poznamenať, že architektonika chrámu touto výzdobou nielen že neutrpela, ale v svojej dokonalosti len získala. Z bývalého gotického zariadenia okrem gotickej krstiteľnice z r. 1483 neostalo nič. Celé terajšie zariadenie je barokové. Jedna kostolná monštrancia, jeden kalich a pacifikál pochádza od chýr-

neho Szilássyho. Veža je gotická a jej horná čiastka bola akiste dostavaná v renesančnom slohu, ale tento jej ráz sotrel pri prestavbe r. 1816.

Ruskinovce, Tvarožná.

Sanktuárium kostola sv. Agneše v Ruskinovciach, postavené v 60-tych rokoch XIII. storočia, odstránili v minulom storočí. Nové má polokruhové zakončenie, pôvodné bolo, pravda, polygonálne. Na dobudovanie ruskinovského kostola pápež Bonifác IX. r. 1393 povolil odpustky. Z toho času pochádza trojpoľná klenba, dvojloďné zriadenie a východný špaletovaný portál, členený piatimi stĺpmi v hlaviciach okrášlenými hroznovou dekoráciou. Krstiteľnica je z roku 1427, socha madony na bočnom oltári zo XIV. storočia. Barokovú monštranciu zhotovil Szilassy.

Aj tvarožňanský kostol bol dvojloďný. Jeho sanktuárium vzniklo v posledných rokoch XIII. storočia. Loďná klenba, ktorá sa opiera o dva stredné stĺpy, povstala r. 1474. Kanonická vizitácia z r. 1731 spomína, že chrám bol celý vymalovaný. Dnes je i sanktuárium i loď barokizovaná. Z bývalého gotického zariadenia zostala iba krstiteľnica zo XVI. storočia a jeden svietnik. Viacej nič.

Spišská Belá.

Novšia a dôkladná renovácia dvojloďného kostola sv. Antona Pustovníka v Spišskej Belej pozbavila ho mnohých umeleckých pamiatok, najmä v tej čiastke stavby, ktorá pochádzala z XIII. storočia. Z pôvodného kostola z XIII. storočia ostalo len trojuholné zakončenie apsidy vo svätyni a jedno krížové pole klenby. Jej žliabkovité rebrá opierajú sa o konzoly — stĺpy, ktoré sú teraz od polovice odseknuté; na ich hlaviciach vidieť plastické postavy vojakov (muž s me-

čom) v počiatocnom prevedení. Vo svätyni je pastofórium z XV. storočia s troma masívnymi fialami, z ktorých prostredná nesie plastický obraz „Muža bolesti.“ Sakristia s dvojpoľnou krížovou klenbou, druhá polovica svätyně a klenba v lodi pochádzajú z XV. storočia. Kostol mal pôvodne drevenú povalu. Klenba dvojitej lodi opiera sa o dva dvanásťstranné stĺpy s gotickými hlavcami a na stenách o konzoly s ľudskými hlavami. Plastické svorníky sú ozdobené akantusovými listmi alebo erbmi. Veľmi jemne prevedený je portál pod vežou s gotickými stĺpmi, ktorých hlavice sú tiež ozdobené akantusovým listím. Veža kostola je nová. Zo sta-

Lod' kostola v Spišskej Belej.

Slovenská Ves.

Lod' kostola P. Marie v susednej Slovenskej Vsi je barokizovaná a zo starého dvojlodného kostola ostala len svätýňa

z XV. storočia. Spodná časť veže pochádza z XIII. storočia. Svätyňa je zakončená priamo a má jednoložnú krížovú klenbu so žliabkovitými rebrami. Jediné gotické okno ostalo v apside a má pôvodnú gotickú kružbu. Pastofórium tvorí malý výklenok a nad ním je plastická Kristova hlava. Z bývalého gotického zariadenia ostala socha na terajšom barokovom oltári zo XVI. storočia, soška P. Marie a sv. Jána Evanjelistu z bývalej kalvárie vo víťaznom oblúku a gotické kadidlo. V malej bočnej kaplnke je mramorový epitaf rodiny Švábyho z roku 1597 a nad víťazným oblúkom erb Mattyašovských z r. 1769.

Lendak.

Veľmi dobre je zachovaný dvojložný kostol bývalých krížovníkov na Spiši v Lendaku. Budovali ho krížovníci, ktorých r. 1313 v Lendaku usadil comes Kakaš. Kostol bol prepozitúrny. Na znak toho stojí nad článkovaným portálom dvojité kríž. Nad krížom dvíha sa masívna fiala s krížovým kvetom, teraz už hodne poškodeným. Svätyňa je zakončená priamo a má trojložnú krížovú klenbu s rebrami hruškovitého profilu. Vchod do sakristie je článkovaný prúťmi. Všetky okná majú pôvodnú kružbu zo XIV. storočia. Pastofórium je veľmi široké, ale bez všetkej ozdoby. Loď mala najprv drevenú povalu, ktorú v XV. storočí nahradili terajšou dvojložnou krížovou klenbou, opierajúcou sa o jediný stĺp. Hlavný oltár, teraz už hodne reštaurovaný, pochádza z levočskej školy z konca XV. alebo začiatku XVI. storočia. Kamenná krstiteľnica pochádza z XV. storočia. Kalvária vo víťaznom oblúku je z XV. storočia a spočíva na tráme, ktorý má na spodnej strane háky, ako by tam mali byť upevnené záclony, obvyklé v grécko-katolíckych kostoloch. Veľmi pekný je románsky kríž pod chórom, pochádzajúci zo začiatku XIII. storočia.

Veža slúžila krížovníkom aj na obranu. Boly v nej tri miestnosti s krbami. Miestnosti sú teraz premenené na chór.

Kostol má jeden gotický kalich a v sakristii gotickú sochu Matky Božej.

Kostol sv. Egida v Poprade.

Začiatkom XVIII. storočia požiar zničil drevenú faru a s ňou všetky listiny, vzťahujúce sa na popradský kostol a preto nevedno presne, kedy bol kostol sv. Egida budovaný. Schematismus spišskej diecézy spomína rok 1245 na základe listiny, nachádzajúcej sa v Spišskej Kapitule, podľa ktorej pápež Inocenc IV. r. 1245 povolil odpustky pre plánovaný kostol sv. Egida v Poprade. Vajdovský spomína chrám r. 1287.

Svätyňa kostola je zakončená priamo a má jednopôlnú krížovu klenbu, ktorej masívne rebrá opierajú sa o polostĺpy s gotickými hlavicami, postavené v uhloch svätyne. Polostĺp pri kazateľnici je vysekaný a na východnej strane sú polostĺpy zakryté terajším barokovým oltárom. Ako skoro každý spišský kostolík, tak aj popradský má na južnej strane malý vchod ešte s románskym oblúkom, ktorým vchádzal do svätyne kňaz a poprední občania mesta. Oproti tomuto vchodu objavili pri poslednej renovácii gotický vchod, ktorý viedol do sakristie. Terajšia sakristia je už nová. Pastofórium s lomeným oblúkom je veľmi jednoduché. Jediné okno vo svätyni je delené prútom a má kružby vrcholnej gotiky.

Lod' bola pôvodne krytá len drevenou povalou; len koncom XV. storočia vybudovali terajšiu klenbu. Klenba má dve krížové polia a je dvojdielna; nesie ju desaťboký stĺp, postavený v prostriedku kostola, ktorý delí kostol na dve lode a do ktorého sa sbiehajúce rebrá klenby priamo zarezávajú. Rebrá na stenách opierajú sa o klinové konzoly. Portál pod vežou je bez okrasy a do nedávna bol zamurovaný.

S ľavej strany bola ku kostolu pristavená kaplnka sv. Valentína. Kanonická vizitácia spomína, že bola postavená r. 1493. Ale najnovší nález na ľavej strane kostola dokazuje, že kanonická vizitácia sa mýlila. Pri chóre totiž objavili jeden a v múre dva polokruhové otvory, ktoré spájaly kostol s kaplnkou. Zaiste, keď nahrádzali pôvodnú drevenú povalu terajšou klenbou, zamurovali veľké otvory severnej steny, ktoré jej nosnosť veľmi oslabovali. To sa stalo koncom XV. storočia, čoho dôkazom sú aj fresky, namaľované na tej stene. Kaplnka sv. Valentína musela byť hodne skôr budovaná ako 1493. Táto kaplnka r. 1708 už nejstvovala.

Veža kostola má teraz neforemnú strechu, pokrytú plechom. Terajšie zariadenie kostola je barokové. Chýrne fresky sú z XV. storočia. Okrem toho má kostol jeden gotický kalich z XV. storočia.

Kostol sv. Juraja v Spišskej Sobote.

Veľmi príjemný dojem budí vstup do kostola sv. Juraja v susednej Spišskej Sobote. Tento so svojim gotickým zariadením najlepšie si zachoval pôvodný ráz dvojloďných kostolov na Spiši. Ešte viacej získal kostol vtedy, keď odstránili hrubú vakovku s víťazného oblúka a so štíhleho stĺpu, držiaceho klenbu. Skveľú sa teraz vo svojej prvotnej kráse. Najstaršia časť pochádza z XIII. storočia; kostol bol prebudovaný r. 1503.

Svätyňa je neobyčajne dlhá, ešte o meter dlhšia ako loď. Iste ju stavali pre väčší kostol, ako obyvateľstvo neskoršie vybudovalo. Aj svätyňa je tak široká ako sama loď, čo je nezvyklé pri spišských kostoloch. Zakončenie svätyne je trojboké. Žliabkovité rebrá trojpoľnej krížovej klenby majú otupené hrany a opierajúc sa o okrúhle a plasticky ozdobené svorníky sbehávajú na gotické konzoly. Sama klenba svätyne je trocha

plochá. Pastofórium je jednoduchý štvorhranný výklenok s malým vimperkom, ale to pravdepodobne veriacim nestačilo a preto na stenu namaľovali jeho pokračovanie dosť nepodareným spôsobom. Na evanjeliovej strane vo výške poschodia je gotický otvor do oratoria (terajšie je nové), do ktorého sa vchádzalo z miestnosti nad sakristiou. To je podobný zjav ako vo Veľkej.

Lod' kostola v Spišskej Sobote.

Loď kostola v Spišskej Sobote. Vo fare je umiestnený ešte jeden domáci oltárik z XV. storočia. Lavice vo svätyni sú barokové, podobne aj kazateľnica. Kalvária vo víťaznom oblúku pochádza z XV. storočia a epitaf z r. 1688. Kostolík dal dôkladne obnoviť cisár František II. roku 1815. Dvoch antipendií, ktoré spomína dielo Diyalda-Vajdovského, žiaľbohu, už niet.

Dvojpoľná krížová klenba lodi opiera sa o osemboký štíhly stĺp bez hlavice. Svorníky v lodi majú plastickú tvár Kristovu a dva svorníky rozetovú ozdobu.

S ľavej strany je k lodi pribudovaná gotická kaplnka sv. Jozefa s barokovým oltárom.

Pozoruhodný je portál delený stĺpmi s listovou dekoráciou na hlaviciach. Polokruhový tympanon je prázdny. Okná sú delené, ale pôvodná kružba je nahradená novšou. Kostol má 5 krásnych gotických oltárov z XV. sto-

V susedných Strážoch sotva vidieť ešte voľačo z bývalého dvojloďného kostola sv. Jána Krstiteľa. Ako ostatné kostoly na Spiši, aj ten pochádzal akiste z XIII. storočia; dodnes sa z neho zachovala len veža. Sám kostol bol r. 1777 úplne barokizovaný. Jeden svorník zo starého kostola s plastickou Kristovou hlavou je vbudovaný do veže pri vchode. Na južnej strane vidieť ešte bývalý portál s gotickými stĺpmi, s hlavicami ozdobenými listím. Mýľne ho pokladajú za pozostatok bývalej kaplnky sv. Emericha, aká tu kedysi mohla byť.

Zo zariadenia bývalého gotického hostola zachovala sa medená krstiteľnica zo XIV. storočia, kalich, pacifikál a plastická predela zo XVII. storočia, vyobrazujúca poslednú večeru.

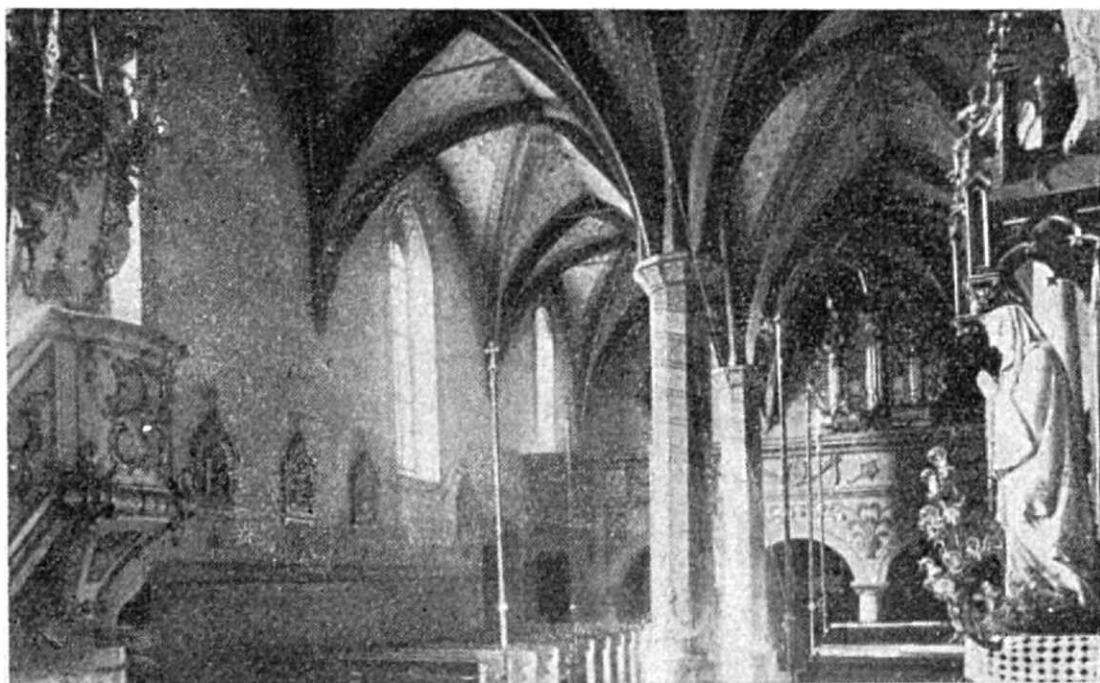
R. 1927 dal pri tomto kostolíku vybudovať J. E. pán biskup Vojtaššák moderný kláštor pre redemptoristov.

Veľká.

Dvojloďné kostoly v popradskej doline a najmä pod Tatrami sa veľmi podobajú jeden druhému, ale kostolík sv. Jána Evanjelistu vo Veľkej jednako najväčšmi vyniká architektonickou dokonalosťou zmedzi ostatných. Zvlášť pekná je krížová klenba lode. Roku 1924 ho vymaľovali, čo však architektonike neposlúžilo. Rozmermi len máločo prevyšuje susedný kostol popradský. Bez veže je dlhý 24.20 m a široký 8.50 m. Pochádza z konca XIII. storočia. Koncom XV. alebo začiatkom XVI. storočia ho prebudovali. Svätyňa sa končí polygonálne a má dvojpoľnú krížovú klenbu. Rebrá majú tupé hrany a bezprostredne sa tratia v stenách svätyne. Svorníky aj vo svätyni aj v lodi sú bez ozdoby. Vchod do sakristie je z XVIII. storočia. Zo sakristie vedie otvor do poschodového

skladu. Pravdepodobne jeho poschodie slúžilo kedysi za oratorium významnejšej rodiny. Pozoruhodné je vo svätyni pastofórium s neobvykle veľkým otvorom, zodpovedajúcim výške striebornej gotickej monštrancie z XV. storočia (110 cm), ktorá sa dodnes zachovala a je najväčším pokladom kostola. Ťahy pastofória sú počiatocnícke, ale originálne, čo zvlášť badať pri jeho vežovitom zakončení.

Lahunko sa vznášajúcu lodnú klenbu držia dva štíhle desaťboké piliere, na ich kalichové hlavice sa opierajú rebrá krížovej klenby.

Lod' kostola vo Veľkej.

Kostol má článkovaný portál so stĺpami; hlavice stĺpov sú ozdobené listami. Vo verajach sú dve ľudské hlavy. Akista sa v jednej chcel zvečniť stavitel' kostola. Kostol má päť nedelených štíhlych okien. Veža bola prestavaná r. 1808. Odtedy má aj terajšiu barokovú strechu.

Okrem spomínanej monštrancie má kostol peknú gotickú krstiteľnicu z r. 1439. Krídlový oltár, spomínaný Vajdovským, bol za biskupa Párvyho predaný národnému muzeu v Buda-

pešti. Terajšie zariadenie kostola je čisto barokové. Vo veži nachádza sa veľmi starý zvon, o ktorom kanonická vizitácia udáva, že je z roku 1272. Vizitátora do omylu uviedol obvyklý majuskulový nápis: *O rex gloriae veni cum pace*. Pokladal ho za chronostikon a vylúštil z neho rok: 1272. V skutočnosti pochádza zvon asi z r. 1350.

Veľký Slavkov.

Kostol sv. Ondreja vo Veľkom Slavkove je síce o pár rokov neskoršie budovaný ako iné susedné kostoly, vo Veľkej a v Poprade, ale je medzi nimi veľká podobnosť. Podobá sa najmä popradskému kostolu. Stavali ho r. 1317 a prebudovali ho r. 1401, ako svedčí nápis na bráne. Svätyňa, ako pri menších dvojloďných kostoloch, je zakončená priamo a má dvojpoľnú krížovú klenbu; žliabkovité rebrá opierajú sa o masívne konzoly, bohato ozdobené listami. Pastofórium je jednoduché: trojuholníkový gotický výklenok. Krížovú klenbu dvoch lodí drží osemboký stĺp. Dvojpoľná klenba vznáša sa ľahko dohora a pohľad na ňu je impozantný. Pekná je aj päťčlenná brána so stĺpmi, ktoré majú hlavice vyzdobené listím.

Chór je nový, z r. 1776, kedy bol postavený namiesto starých drevených chórov, stojacích na oboch stranách lode. Masívna veža je staršia ako kostolík.

Kostol r. 1863 vyhorel a pri požiari boly značne poškodené aj múry, takže ich bolo treba vystužiť železnými pánkami a drevenými trámami, ktoré hodne vadia pohľadu na peknú gotickú klenbu lode. Kostol má dva kalichy zo XVI. storočia, uschované v seminárskom muzeu v Spišskej Kapitule. Oltár sv. Mikuláša z r. 1503, pochádzajúci z levočskej školy aj gotický oltár P. Marie z r. 1483 na rozkaz biskupa Párvyho predali r. 1914 peštianskemu muzeu.

Milbach.

V susednom Milbachu dvojloďný kostolík sv. Margity má lepšie zachovanú vežu v jej pôvodnom ráze. Štvorbokou

pyramidou a krásnymi delenými oknami vo veži, v ktorých sú zachované gotické kružby, imponujúco pôsobia na pozorovateľa. Veža pochádza z XIII. storočia. Zakončenie svätyne je trojstranné. Je zaujímavé, že skoro úplne rovnaké dvojloďné podtatranské kostolíky majú priamo i polygonálne zakončené svätyne. Tento jav sa vysvetľuje rôzne, ale najpravdepodobnejší výklad je, že kde boli veriaci bohatší, dali si vybudovať svätyňu polygonálnu, opatрили okná kružbami atď. Rebrá dvojpoľnej krížovej klenby vo svätyni opierajú sa o zubovité päty. Pastofórium je jednoduchý výklenok, lemovaný preplietajúcimi sa prútami, Pod výklenkom je majuskulové dátum 1425. Svorníky vo svätyni sú okrúhle kamene s plastickým baránkom a rozetami. Dvojitá loď s osembokým stĺpom v prostriedku je úplne podobná lodi vo Veľkom Slavkove. Okná aj vchod do kostola sú už nové. Pôvodný portál bol pod vežou a teraz je zamurovaný.

Krásny hlavný oltár sv. Margity a bočný oltár sv. Mikuláša pochádzajú z levočskej školy. Ale oltár sv. Mikuláša je už na spadnutie a potrebuje súrnej opravy. Pekný marianský gotický oltár z XV. storočia odpredali r. 1932 do Prahy. Kostol má kalich a ciborium od Szilássyho z XVIII. storočia.

Stará Lesná.

Z niekdajšieho dvojloďného gotického chrámu v Starej Lesnej ostala len veža, ale i tá je už hodne zmenená. Sám kostol bol r. 1793 prebudovaný v barokovom slohu. Zo zariadenia pôvodného kostola ostala len vrchná gotická čiastka krstiteľnice a dva gotické drevené svietniky, ktoré sú teraz uložené v milbašskom kostole.

Matejovce.

Kanonická vizitácia spomína v Matejovciach už roku 1231 murovaný kostol: „nam sera in porta majori hunc annum

inscriptum tenet“. Terajší kostol pochádza z r. 1312, kedy bola dostavaná svätyňa a loď bola, ako inde, aj tu len doskami prikrytá. Svätyňa je zakončená priamo a na jej stene vidno ešte jedno, do polovice zamurované, okno s peknou kružbou zo XIV. storočia. Žliabkovité rebrá jednopoločnej krížovej klenby opierajú sa o konzoly, ktoré majú podobu ľudskej hlavy a ozdobené sú akantusovými listami. Plasticky je ozdobený aj svorník. Pastofórium má maličký vimperk, končiaci sa v kríži; kovanie jeho otvoru pochádza z XV. storočia. Trojpoľná krížová klenba lode opiera sa o dva stĺpy, z ktorých prvý je štvorboký a boky má ozdobené vždy dvoma a dvoma úzkymi panelami. Kružba je z okien odstránená a vložené sú do nich drevené rámy. Lodná klenba sa ľahunko nadnáša a pohľad na ňu pôsobí veľmi príjemne. Veža je nová.

Z gotického zariadenia kostola ostal nádherný hlavný oltár s gotickými maľbami sv. Štefana a Emericha a okrem toho s maľbami 12 apoštolov. V lodi je krstiteľnica a gotický kríž zo XIV. storočia. Prv bol dozaista uložený vo víťaznom oblúku. V bočnom oltári je Madona z XV. storočia. Bočné oltáre, spomínané v kanonickej vizitácii, boli odstránené r. 1881 pri renovácii. Kostol má jeden kalich z XVIII. storočia. Zvon pochádza zo XIV. storočia.

Veľká Lomnica.

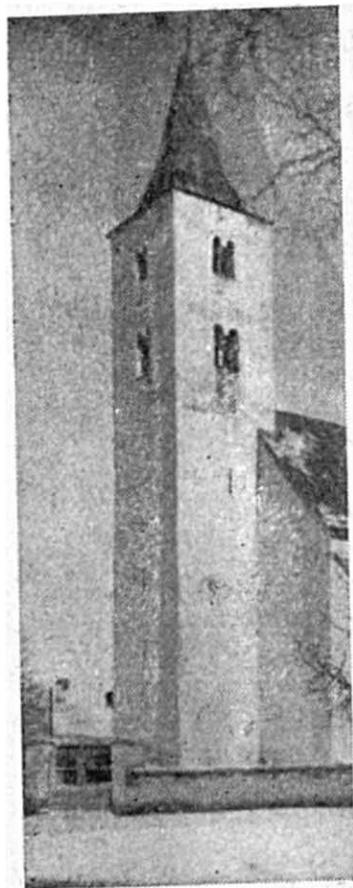
Dvojlodný kostolík sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici je podobný kostolu v Milbachu. Veža pochádza z XIII. storočia a kostol bol prebudovaný r. 1412. Má priamo zakončenú svätyňu s jednopoločnou krížovou klenbou. Žliabkované rebrá s tupými hranami opierajú sa o kalichovú konzolu na Spiši nezvyklej formy. Pastofórium je malý výklenok, článkovite lemovaný, s malým gotickým vimperkom. Odchýlne od ostatných spišských dvojlodných kostolov krížová klenba lodí

opiera sa o dva okrúhle, nie polygonálne stĺpy, na ktoré sbehávajú masívne, neoblé a klinovite sa končiace rebrá klenby. Na svorníkoch je plastická Kristova hlava a rozety. Ako huncovská veža aj táto má románske okná, ktoré sú z polovice zamurované a akiste aj v nich budú podobné stĺpy ako v huncovskej veži. Celkový pohľad budí skôr dojem počiatkovej stavby.

Kostolík má jeden krídlový gotický oltár z XV. storočia z levočskej školy; druhý krídlový oltár P. Marie je z XVIII. storočia. Pozoruhodná je kamenná krstiteľnica a pod vežou kuté železné dvere.

Huncovce.

Zo susedného dvojloďného kostola sv. Kríža v Huncovciach málo čo ostalo okrem veže. Kostol bol r. 1832 prebudovaný na terajší a zo starého ostala len go-

Románska veža
v Huncovciach.

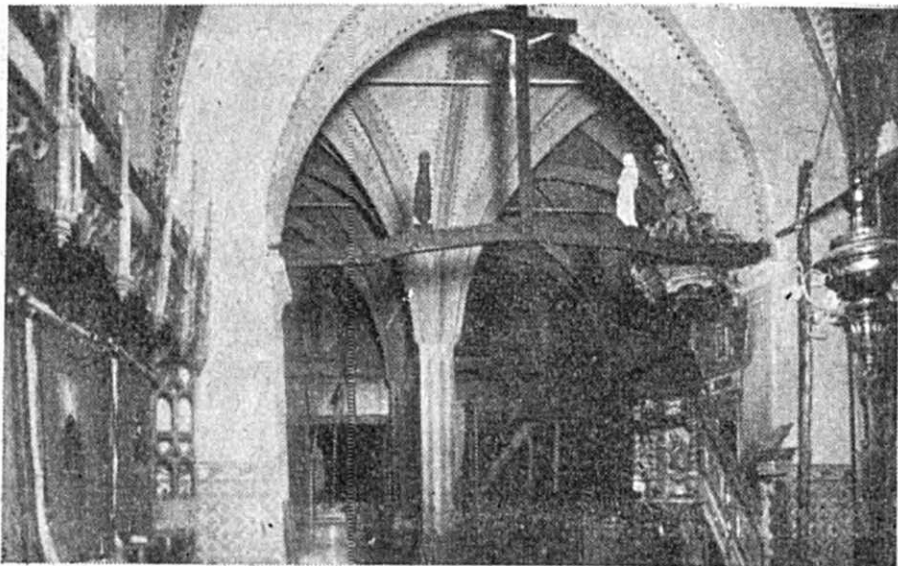
tická sakristia s krížovou klenbou. Trojhranne zakončená apsida vo svätyni pochádza ešte zo starého kostola a podobne aj jeden podporný pilier z vonkajšej strany apsidy. Špaletovaná nižná časť okien tiež ukazuje, že bočné múry bývalého gotického kostola ostaly. No, bohatú náhradu za zničený dvojloďný starý kostol dáva nám románska veža s peknými družnými oknami. Nad vchodom do veže je nápis, pravda, novšie vtesaný: Nata 1225, renov. 1835. Ale sotva obstojí tvrdenie, že by veža pochádzala z doby pred tatárskym plenom. Deliaci stĺp v dvoch oknách má hlavice bobuľovite ozdobené, podobne ako sú ozdobené hlavice románskych stĺpov na vežiach v Spišskej Kapitule. Ich vypracovanie

je presné a ukazuje na školeného majstra. V jednom okne má stĺp krychlovú hlavicu.

Jedinečne krásnu kazulu tohoto kostola, ktorá pochádzala zo XVI. storočia a plasticky zobrazovala umučenie na kríži, odpredali r. 1926 do Nitry. Z križiackeho kláštora, založeného r. 1332, neostalo ani stopy.

Dravce.

Draveckému dvojloďnému kostolíku, hoci je svojou historiou a svojím umeleckým zariadením jedným z našich najcennejších dedinských kostolíkov, venovalo sa doposiaľ veľmi málo pozornosti. Spišskí historici dišputujú dosť tuho o tom, či ho založili križiaci, od ktorých ho v XIV. stolytí prevzali antoníti a či je pôvodným dielom antonítov, založeným v posledných rokoch XIII. storočia a vlastneným do polovice XVI. stolytia. Dvojpoľná klenba priamo zakončeného sank-

Lod' kostola v Dravciach.

tuária má klinové, v hrote otupené rebrá. Klenbu vsadili akiste iba v XIV. stolytí. Sanktuárium malo dotiaľ drevenú povalu. Pastofórium, ktoré je teraz za oltárom, má železné mreže a pochádza z XIII. stolytia. Kamenné pastofórium, okrášlené stĺpami a vežičkami a umiestnené na pravej strane

sanktuária, vzniklo počas pozdnej gotiky roku 1482. Nie je vylúčené, že terajšie sanktuárium bolo kedysi pôvodným kostolíkom antonítov. Ba, možné je i to, že tento kostolík našli už i sami antoníti, keď roku 1288 prišli do Draviec. Veď obec povstala v polovici XIII. storočia! Na mieste terajšej lodi pripájal sa ku kostolíku prvotný kláštor, ktorý neskôr premenili na loď, alebo, čo je pravdepodobnejšie, stála tam doskami pokrytá loď, z ktorej sa išlo do kláštora a či do kláštorskej nemocnice. V severnej strane je zamurovaný bývalý gotický vchod a z vonkajšej strany kostola vidieť čiastku bývalej prístavby. Dvojpoľné krížové klenby, ktoré sa opierajú o dva polygonálne stĺpy, postavené v strede, loď dostala až v pozdnej gotike. Podporné piliere vonkajšej strany neboly pristavané natoľko pre klenbu, ako skorej na zosilnenie južnej steny, postavenej na svahu. Pilieri južnej strany a dva piliere, pozostalé po bývalej veži, demolovanej v minulom storočí, činia vonkajšok kostola harmonicky podeleným. Pohľad na kostolík je najkrajší s gotického mosta, vybudovaného takisto antonítmi.

Freská, objavené r. 1828 riaditeľom Kőszeghym, reštaurované nákladom Pamiatkového úradu a Spišského historického spolku, sú novým svedectvom spišskej umeleckej bohatosti. Pochádzajú pravdepodobne z prvej polovice XIV. stoletia. Sú prvou pamiatkou bohatého kláštorského umenia. Gotický oltár so sochou Muža bolesti a s predelou, podobnou, ako je na spišskokapitulskom oltári Troch kráľov, pochádza z XV. storočia. Tak isto z XV. stoletia pochádzajú dve lavice v sanktuáriu a gotický kalich.

Spišský Štvrtok

Kanonická vizitácia z r. 1693 uvádza kostol v Sp. Štvrtku ako drevenopovalový. Pod chórom vidieť jednu konzolu, ktorá poukazuje na to, že kostol bol dvojloďný. Iba vtedy, keď sa

klenba porúchala, jej pôvodnú povalu vymenili za tabuľovú. Túto v XVIII. storočí nahradili terajšou barokovou klenbou. To, že kostol bol prvotne dvojloďný, naznačuje i jeho šírka. Sanktuárium má priame zakončenie a nízku jednoloďnú krížovú klenbu s masívnymi, skoro až románskymi rebrami. Obvodové múry sanktuária siahajú až k vrcholnému bodu klenby a vidieť na nich stopy zamurovaných trémov bývalej povaly sanktuária. Pôvodné sanktuárium, stavané ešte v XIII. storočí, bolo totiž románske a malo drevenú povalu. Terajšiu krížovú klenbu vsadili mu len asi v XIV. storočí. Veža prechodného štýlu má románske družené okná. Dnešné zakončenie dostala koncom minulého storočia pri renovácii zápoľovskej kaplnky. Žliabkovité rebrá dvojpoľnej krížovej klenby sakristie ukazujú, že táto klenba je neskoršieho pôvodu ako klenba sanktuária. Husiti urobili okolo kostola pevnosť. Pozdĺž cintorína badať ešte i teraz jej stopy. Z bývalého gotického zariadenia zostala iba pieta, drevený relief zo XVI. storočia. Maľba, vyobrazujúca smrť Marie, dostala sa z bývalého gotického oltára do zápoľovskej kaplnky.

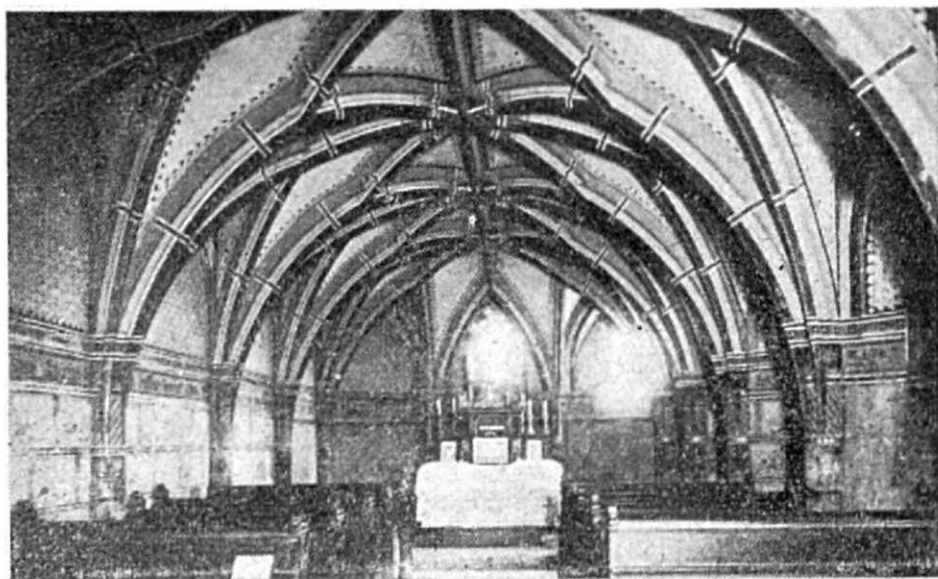

Kostol v Štvrtku.

Zápoľovská kaplnka.

Perlou nielen spišskej, ale celoslovenskej gotiky je zápoľovská kaplnka v Štvrtku. Architektonickou dokonalosťou a skvostnosťou ďaleko prevyšuje svoju sestru, kapitulskú zápoľovskú kaplnku. Rodina veľkých Zápoľovcov určila ju za svoju rodinnú hrobku. Preto je dvojposchodová. Spodná časť mala byť kryptou. Kaplnku vystavil palatín Štefan Zápoľský r. 1473.

Spodná časť spojená je podzemnou chodbou s kláštrom minoritov a svetlo do nej vniká tamburom, postaveným na kostolnom dvore. Ku klášturu pripája sa románskym portálom novšieho pôvodu. Oblé, husto nasadené rebrá zapínajú sa — sťa rebrá do chrbtovej kosti — do chrbátu, vytiahnutého

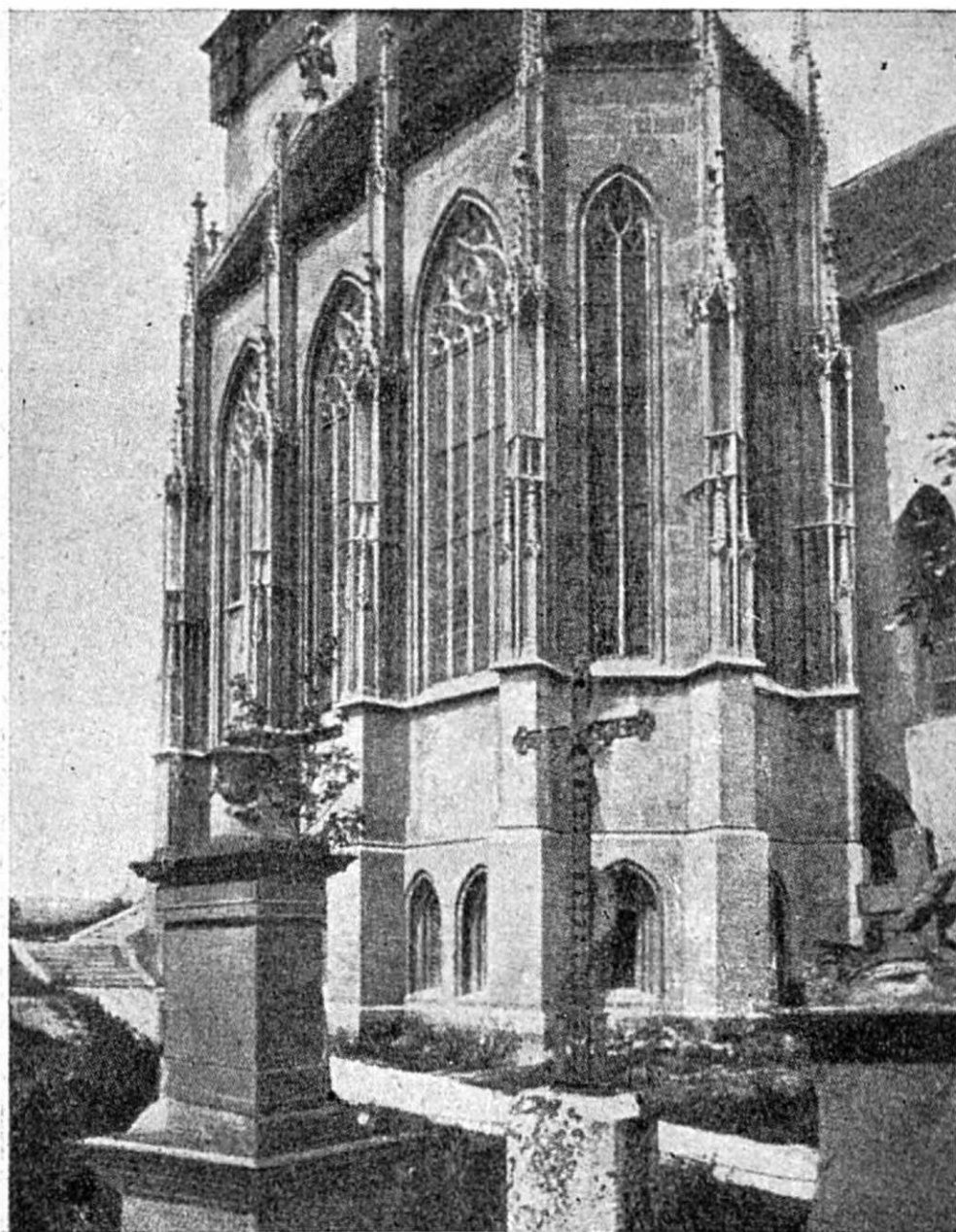

Spodná časť Zápoľského kaplnky.

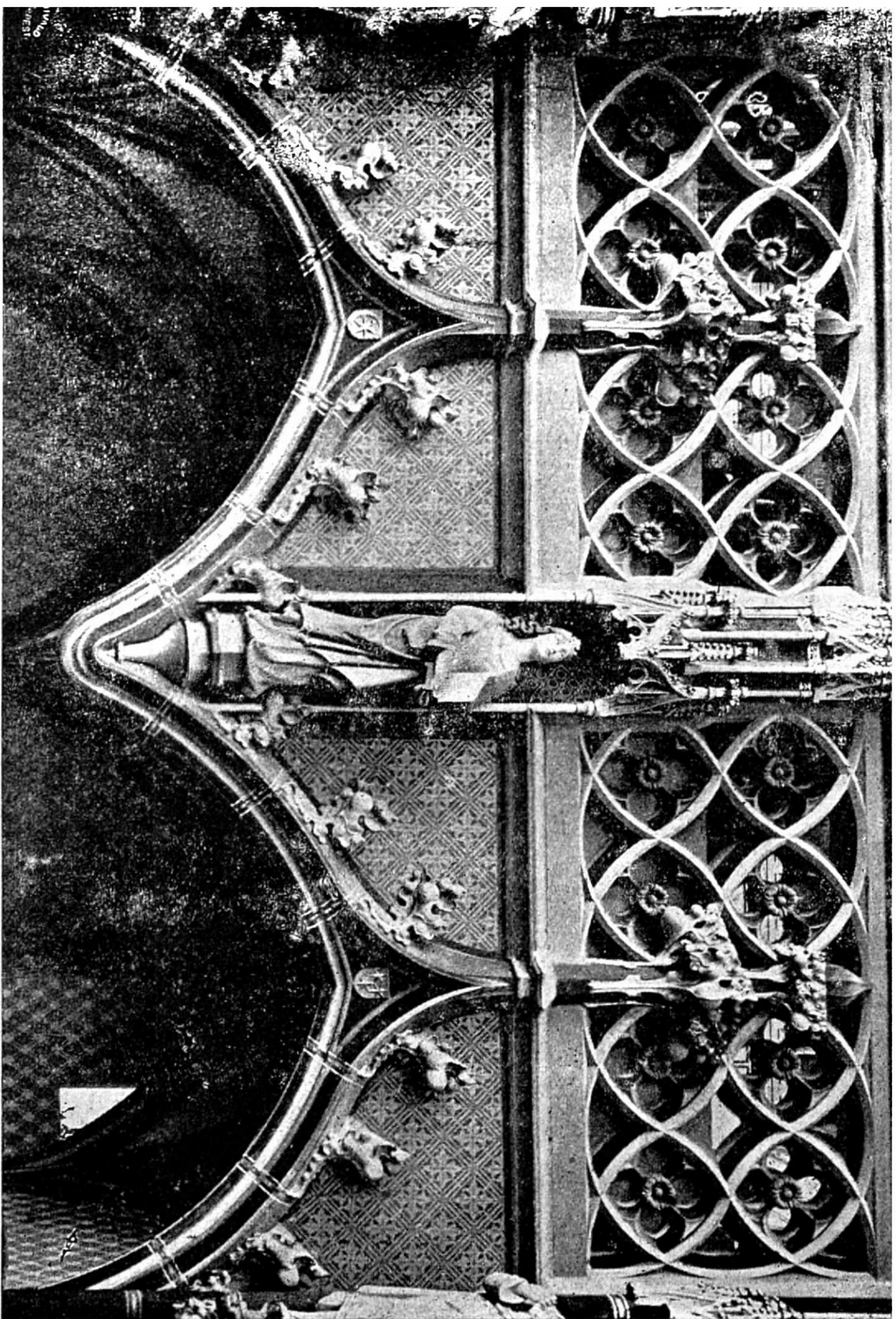
pozdĺž klenby. Na zem sbehávajú po prístenných príporách,, do ktorých sa bezprostredne vrezávajú. Nižšiu časť kaplnky s vrchnou časťou spájajú špirálovité schody. Vzletná a odhmotnená vertikálna snaživosť gotiky nejaví sa nikde tak zjavne, ako práve v tejto kaplnke. Sieťová klenba, podobná markušovskej klenbe (veď i na stavbu tejto dohliadal Máriássy), opiera sa o bohato článkované stĺpové sväzky, klasicky zhoto-

vené a postavené na podstavcoch atickej formy. Tieto sväzky sú súčasne i dekoráciou stien. V ich výklenkoch stály kedysi alabastrové sochy.

Šesť okien trojbokej apsidy a východnej steny, delených dvoma alebo tromi prútmí a s kružbou pozdnej gotiky, ne- necháva takmer miesta, na ktorom by sa mohla uplatniť hmota. Chór je ozajstným majstrovským architektonickým die- lom. Jeho zábradlie, popretkávané kružbou, je v strede delené výklenkom a skvostným baldachýnom. Socha sv. Jána je nová. Škoda, že vysoký novogotický oltár zakrýva apsidu, ktorej

Zápoľského kaplnka v Štvrtku.

Visiaci chór v Štvrtku.

architektonická krása nemôže takto vyniknúť. Malba kaplnky, nie celkom šťastne prevedená, ruší gotickú ornamentiku a architektonickú krásu. Vonkajšok kaplnky je tiež o mnoho nádhernejší než vonkajšok kapitulskej zápoľovskej kaplnky. Šesť fiál, ktoré v strede pretrhuje výklenok, ľahučko sa vznáša do výšky a päť ráz stupňovite dvíha sa vyššie a vyššie. Vo výklenkoch, ozdobených skvostným baldachýnom, sochy vlastne nikdy uložené neboly. Ony slúžia len ku zvýšeniu odhmotnenia. Pôvodné kružby okien povalujú sa a ničia na kostolnom dvore. Reštauráciu koncom minulého stoločia previedol architekt maďarského pamiatkového úradu Ladislav Steinhausz, rodom Spišiak.

Hrabušice.

Sanktuárium bývalého dvojloďného hrabušického kostola je nápadne dlhé. Ale keď si bližšie povšimneme klenbovú štruktúru sanktuária a najmä sakristie, zistíme hneď, že predĺžením priamo zakončeného sanktuária rozriešili otázku, ako

Kostol v Hrabušiciach.

zväčšiť kostol. Jednoducho: sanktuárium predĺžili o dve klenbové polia a dali mu trojbočné zakončenie. Klenba staršej časti sakristie má masívne ružovité svorníky a konzoly vrchol-

nej gotiky. Presná kružba okien ukazuje tak isto na XIV. storočie. Kaplnku sv. Barbory pristavali zaiste vtedy, keď zväčšovali kostol. Dali jej dvojpoľnú krížovú klenbu. Loď, ktorej klenbu niesol voľakedy len jeden jediný stĺp, má dnes barokovú klenbu. Veža, budovaná v prechodnom slohu, má románske delené okná, čo sa podobajú oknám kapitulských veží. Hlavný oltár a sochy bočných oltárov sú pozdnej gotiky z konca XV. alebo zo začiatku XIV. storočia.

Jednoduché dedinské kostoly.

Do tretej skupiny patria tie stredoveké spišské kostolíky, ktorých veža je prechodného alebo gotického slohu, budovaná koncom XIII. a začiatkom XV. storočia, ktorých sanktuárium je goticky klenuté a ktorých loď je bez gotickej klenby. Lode majú ešte i dnes alebo doskovú povalu alebo barokovú klenbu, dostavanú v XVIII. storočí, a aj neskôr. O tom, kedy a ako sa tieto kostolíky budovaly, niet nijakých záznamov. Na to, akým postupom ich stavali, môžeme usudzovať iba zo slohu. Románske prvky veží svedčia o tom, že ony sú najstaršieho pôvodu. Prvotne veža a kostolík netvorily celok. Medzi nimi mohol byť ešte prázdny priestor. Obyvateľstvo rávalo totiž s eventualitou, že maličké kostoly musí niekedy zväčšiť, poťažne s tým, že musí k nim pristaviť loď. Pôvodný kostolík, ktorým je vlastne dnešné sanktuárium, vtedajšiemu obyvateľstvu akiste postačoval. Veď naše dediny mali najprv päť šesť rodín. Chotár bol rozdelený na osem častok (osminy). Z nich len šesť patrilo sedliakom. Taký kostolík im predbežne vyhovoval. Oltár, okolo ktorého sa ľud shromažďoval a ktorý mal formu jednoduchej menzy, mohol stáť uprostred kostolíka. Takýto predpoklad podopiera i tá okolnosť, že viaceré naše kostolíky majú dve pastofória. Jedno, ktoré pochádza z tých čias, keď oltár stál uprostred kostola, je za terajším hlavným oltárom. Druhé, ktoré museli vybudovať vtedy, keď staré zastavili hlavným oltárom, stojí na ľavej strane. Terajšie sanktuárium — podobne ako veža — bolo pravdepodobne tiež

prechodného slohu. Povalu malo akiste iba drevenú. Nahradili ju len neskôr (v XIV. a v XV. storočí) gotickou klenbou. Murári, priučení levočskou stavebnou školou, rozbehli sa po Spiši a preklenovali sanktuária a aj lode dvojloďných kostolov. Tento predpoklad posilňuje okolnosť, že viaceré sanktuária popri čistej, neskoršie prbudovanej gotike majú i čisto románske poťažne prechodné prvky, ktoré zostali ešte z pôvodnej stavby. Na pravej strane popradskeho sanktuária objavil sa otvor s románskym oblúkom. Portály mnohých kostolov sú alebo románske alebo prechodné, hoci sanktuarium a loď sú už čisto gotické. Tieto portály — nie je vylúčené — tvorily portál pôvodného kostolíka a stály pod terajším víťazným oblúkom. Vtedy, keď kostol zväčšovali, preniesli ich na terajšie miesto v lodi. Smižanský románsky portál, odorinský, toporecký a malo-lomnický prechodný portál sú zjavnými príkladmi takéhoto postupu. Prílišne malé rozmery týchto kostolíkov zniesly i väčší nával ľudu. Ved' si len spomeňme na vystreté plachty, ktorými — hovoril som o tom už v úvode ku gotike — si pomáhali. V najčastejších prípadoch loď bola provizorne len z dreva postavená. Keď kostol zväčšovali, loď pokryli obyčajne iba drevenou povalou. Pri väčších kostoloch ju nahradili známym spôsobom dvojloďí, pri menších ju ale naďalej ponechali, alebo ju v XVIII. storočí nahradili barokovou klenbou.

Prv, ako by som pristúpil k opisovaniu stredovekých dedinských kostolíkov, spomeniem ešte jednu novú okolnosť, ktorá — aspoň sa tak zdá — vyvracia predošlý názor o postupe budovania našich kostolov. Kanonická vizitácia z r. 1752 hovorí o smižanskom kostole: „sanctuarium est laqueari obductum“. Laquear alebo lacunar znamená kazetovanú, obyčajne drevenú povalu alebo dŕhovú klenbu. Tento výraz dal podnet k domnienke, že krížová klenba smižanskeho kosto-

líka ako aj ostatné gotické klenby menších spišských kostolov pochádza iba z XVIII. storočia. Miesto nich bola vraj dotedy dúhová drevená klenba. Ide tu však iba o nepriemeraný výraz kanonického vizitátora. Videť to konečne z celého ďalšieho opisovania kostolnej štruktúry. Slova laquear upotrebil vo význame krížovej klenby. Kanonická vizitácia z r. 1737 označuje smižanský kostol ako: „ecclesia tota sub fornice“ a nerobí rozdiel medzi klenbou lodi a medzi klenbou sanktuária. Kanonické vizitácie iných kostolov rozoznávajú drevené a murované klenby, ale drevenú klenbu nespomínajú ani v jednom spišskom kostole.

Gotické klenby dedinských kostolíkov pochádzajú z XIV. a z XV. stoletia.

Batizovce.

Veža jednolodného batizovského kostolíka Všetkých Svätých je alebo z ostatných rokov XIII. storočia, alebo zo začiatku XIV. storočia. Sanktuárium je priamo zakončené. Má jednopoľnú krížovú klenbu a žliabkované rebrá, opreté na uhloch sanktuária o konzoly s ratolesťovou ozdobou. Drevenú povalu lodi odstránili v XVIII. stoly, kedy ju zároveň i barokove preklenuli. Z tých čias pochádza i terajšie barokové kostolné zariadenie. Za hlavným oltárom videť epitaf Jána Máriássyho z roku 1655. Pozoruhodná je i baroková kazula a kalichy. Najnovšiu prepychovú renováciu umožnily sbierky.

Gerlachov, Mengusovce.

Batizovský kostolík bolo z čoho zariadiť až priamo prepychove, ale filiálny gerlachovský kostolík je na Spiši najbiednejší. Podľa kanonickej vizitácie z r. 1700 budovali ho templári, ktorí mali v Štole svoj kláštor. Masívna veža pochádza z XIII. stoly. Gotický vchod je trojmo delený a má

zaujímavý stredoveký zámok. Priamo zakončené gotické sanktuárium a dosková povala lode sú až tak poškodené, že by ich nezachránil už azda ani rýchly zákrok. Škoda veru, že skaza až tak pokročila. Veď je to preca kostolík, ktorý svojou drevenou povalou patrí k tým zriedkavejším pamiatkam Spiša. A potom leží v bezprostrednom úpätí Tatier! Vyložený je očiam cudzincov.

Kostol v Gerlachove.

Stav podobného mengusoveckého kostolíka sv. Tomáša tiež nie je o mnoho lepší. Jeho gotická veža pochádza zo XIV. storočia. Z tej doby je aj krížová klenba s masívnymi rebrami. Loď má jednoduchú doskovú povalu.

V neďalekej Štole bol benediktínsky kláštor, ktorý neskôr zaujali templári. O kostole, ktorý patril ku kláštoru, kanonická vizitácia z r. 1700 hovorí, že — podľa toho, ako sa dá usudzovať z jeho rumov — bol nádherný.

Folwark, Rakúsy.

Popradská dolina je na dvojlodné kostoly najbohatšia. Výnimkou sú iba odľahlejšie dedinky. Malý kostolík vo Folwarku pri Kežmarku je dnes prebudovaný. Ale jeho masívna

veža svedčí o tom, že už koncom XIII. storočia musel tu stáť nejaký kostolík. Veža mala pravdepodobne renesančné zakončenie, ozdobené sgrafitom, ako to badať na uhloch, kde sa ešte celkom slabo vyníma kvádrové sgrafito. Z bývalého drevenopovalového gotického kostolíka okrem obvodových múrov zostal i víťazný obluk, na ktorom — za oltárom — vidieť krásnu maľbu Umučenia zo XVI. storočia.

V Rakúsoch bol murovaný kostol. Mal drevenú povalu. Koncom minulého stoloetia ho však zbúrali. Zostal z neho iba gotický oltár a krstiteľnica.

Križová Ves.

Z chutného stredovekého kostolíka v blízkosti Spišskej Belej pozostala veža s románskym družným oknom, pochádzajúca z XIII. stoloetia a gotické sanktuárium zo XIV. storočia.

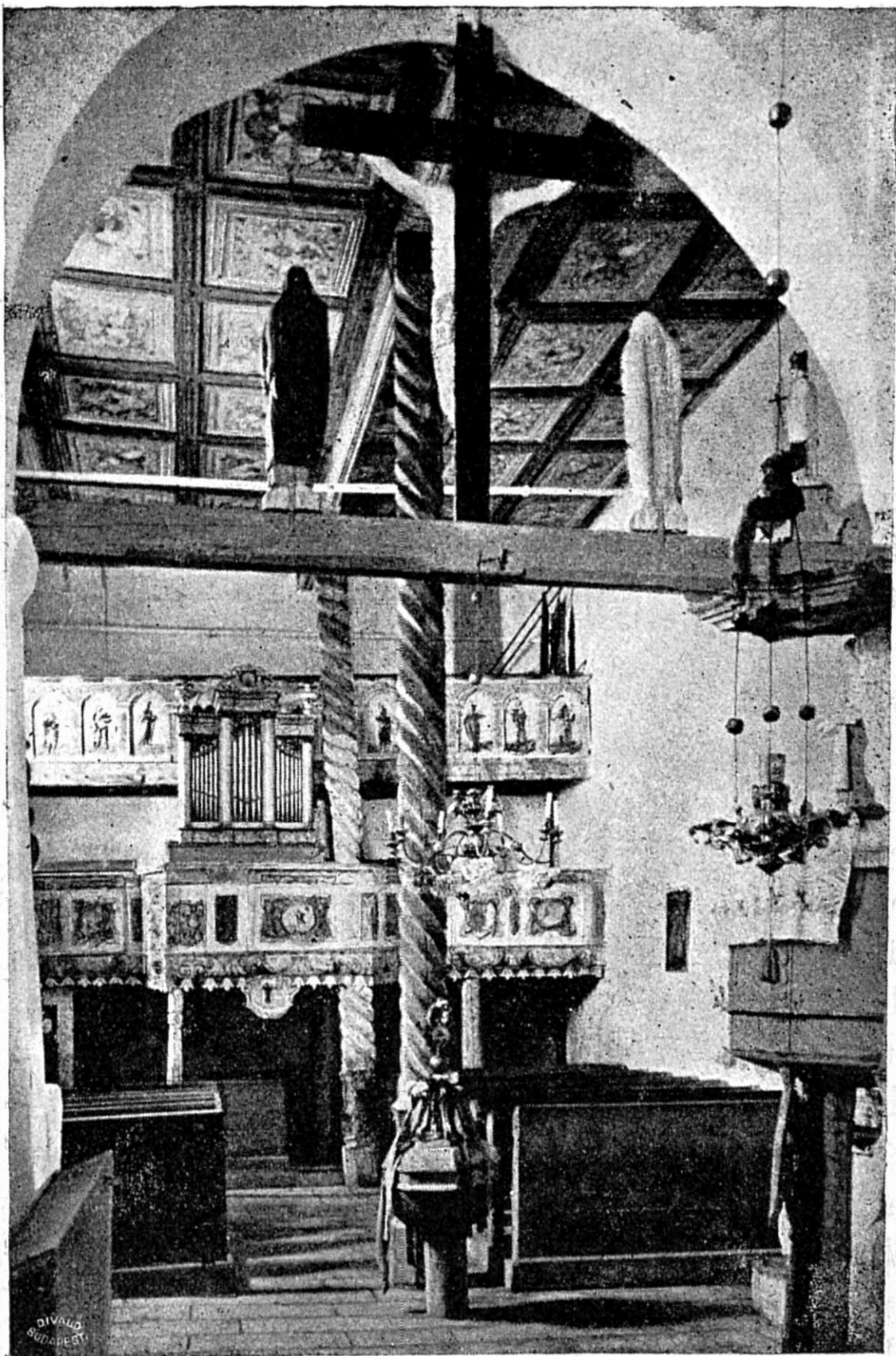
Konzola v Križovej Vsi.

Doskovú povalu, ktorá v XVIII. storočí ešte stála, nahradili neskôr barokovou klenbou. Dva stĺpy s agátovým listím v hlaviciach sú pamiatkou po portále južnej strany. Sanktuárium má jednopoľnú krížovú klenbu, ktorej rebrá zadných uhlov opierajú sa o konzoly, ozdobené agátovými listami. Do sakristie vedú gotické dvere s umeleckým okovaním z XV. storočia. Svorník krásli hviezda, obkľúčená listím. Dve okná s trifoliovou gotickou kružbou sú ešte dobre zachované. Kadidla, ktoré spomína Vajdovský, niet.

Výborná.

Najkrajší a najzaujímavejší spišský drevenopovalový kostolík je vo Výbornej. Pochádza zo XIV. storočia a je zasvätený sv. Uršuli. Trojboké sanktuárium malo krížovú klenbu. Nedávno ju však odstránili a nahradili ju nevkusnou traverzovou povalou. Loď a jej maľovaná povala sú ešte v celkom dobrom stave. Zaujímavé je to, že tento kostolík, hoci má drevenú povalu, je jednako dvojloďný. Trám, na ktorý sa opiera drevená povala, podopierajú dva silné špirálovité stĺpy z tisového dreva. Povala je kazetovaná a má renesančnú maľbu. Všetkých kaziet je spolu 48 a každá má inakší vzorec. Maľba je pečlivá. Pochádza zo XVI. storočia. Víťazný oblúk s kalváriou, gotický vchod sakristie, ktorý má listovú ozdobu, žliabkovaný vchod kostolíka poukazujú na to, že obyvateľstvo chcelo mať, i keď nie veľký, jednako okázalý kostolík. Pozoruhodné sú aj dva chóry, vymaľované ľudovým umením. Veža, vystavaná r. 1313, potreba je rýchlu reparáciu, pri ktorej by do polovice zamurovanému oknu bolo treba prinavrátiť jeho pôvodnú formu. Krstiteľnica pochádza z r. 1585.

Krigkský kostolík sv. Kataríny prestáva byť pre archeologa magnetickým poľom, ktorým bol do nedávna. Jeho

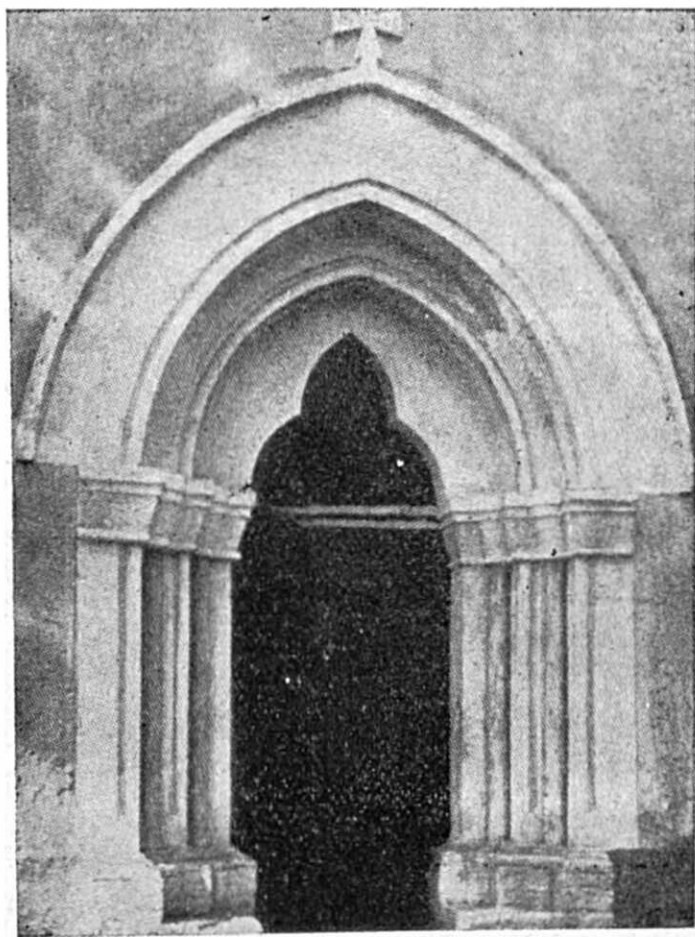
Vnútro kostola vo Vybořnej.

zaujímavú drevenú vežu r. 1912 zborili. Miesto nej postavili jednoduchú murovanú vežičku. Bratislavské Vlastivedné múzeum odkúpilo tri sochy a pozostatky cenného gotického oltára. Kostolík má 13 m dĺžky a z toho na sanktuárium pripadajú 4 m. Zakončenie sanktuária je priame. Rebrá jeho jednopoľnej krížovej klenby opierajú sa na gotické konzoly. Pozoruhodný je niekdajší vchod a jeho dvere so zámkom z XV. storočia. Víťazný oblúk je ešte veľmi tupý. Bočný oltár zdobí gotická madona asi tak z XV. storočia. V lodi vidieť mramorový epitaf Melchiora Tlucka z r. 1593. Starú drevenú povalu r. 1911 vymenili murovanou v traverzách. Nad kostolným vchodom, tam, kde je teraz murovaná veža, bol kedysi kalich, — husitský znak — ktorý i tu, ako aj na viacerých spišských kostoloch, postavil Aksamit, Jiskrov poručík.

Maldurský drevenopovalový kostolík a jeho renesančná veža zďaleka zdajú sa byť sľubným objektom. Jeho najstaršie časti pochádzajú z XIII. storočia. Trojbočná apsida sanktuária a dvojpoľná krížová klenba ukazujú na to, že veriaci si ho kedysi všímali. Dnes je celá obec protestantská. Katolícky kostolík bez veriacich skoro by sa bol úplne zrútil. Ale farár Varsányi ho dal pred niekoľkými rokmi reštaurovať. V svorníkoch vidieť tri plastické ľalie, dozaista pozostatky erbov tamojších zemanských rodín. Výklenok má formu oslieho chrbta a malú fialu tiež s tromi ľaliami. Portál je gotický a žliabkovaný. Drevená povala je novšia a nezamaľovaná. Veža má renesančné zakončenie.

Drevenopovalový kostolík najst' aj v Toporci. Stavany je r. 1295 a dokončeny r. 1303. Priamo ukončeny sanktuárium má jednopoľnú krížovú klenbu s rozetovým svorníkom. Rebrá sa opierajú na uholné gotické stĺpy. Jediné okno sanktuária má peknú kružbu zo XIV. storočia. Loď kryje

dosková povala. Teraz je nová a natretá jednoducho farbou. Kedysi bola — podobne ako vo Výbornej — renesančne maľovaná. Dosky bývalej povaly sú čiastočne na fare a čiastočne v kaštieli Görgeyovcov. Kopiu niekdajšej povalovej maľby terajší farár dal zvečniť na stenách kostolíka. Chór je drevený a renesančný. Pekný je najmä portál. Jeho ostenie je bohate článkované stĺpami, ktoré poukazujú na románsky vplyv. Zariadenie, spomínané Vajdovským, nie je úplné. Zostalo z neho len veľmi málo: kalich zo XVI. storočia a nástenné epitafy rodiny Görgeyovcov. Terajší hlavný oltár je barokový.

Toporecký portál.

Malá Lomnička.

Kto skúma spišské umelecké pamiatky, ani by sa nenazdal, že v odľahlej Malej Lomničke pri Podolínci najst' také cenné veci, aké — i napriek rozličným príhodám — sú tam

ešte aj dnes. Samotný kostolík, hoci katastrofálna povodeň v r. 1813 a 1867 ho natoľko zničila, že zostaly z neho iba niektoré čiastky, je skvelým dôkazom vysokej spišskej umeleckej úrovne. Pôvodný stredoveký gotický kostolík bol o tretinu väčší, ako je terazší. Po spomínaných povodniach ho skrátili o tú tretinu, ktorú voda potoka vždy ohrožovala. Polovicu južnej brány odniesla voda, druhá polovica, čo zostala, je bohato článkovaná a podobá sa toporeckej bráne románskej príchuti. Kostol je z veľkej čiastky barokizovaný. Gotický vchod sakristie a spodná časť múrov sanktuária sú tiež z pôvodného kostolíka.

Bývalé gotické zariadenie reprezentuje nádherná socha Panny Marie z XV. storočia. Smele ju možno pomenovať „krásnou Madonou Spiša“. Zo súsošia Troch kráľov a z Obrezania Pána zostalo len osem malých sošiek. To sú pamiatky bývalých gotických oltárov. Pozoruhodná je aj gotická monstrancia a baroková rezba terazších bočných oltárov. Kostolík mal i cenné omšové rúcha, ktoré nedávno odpredali (vraj do Maďarska).

Strážky.

Jednolodný gotický kostolík v Strážkoch pri Spišskej Belej je z tých niektorých (a je ich málo!) spišských dedinských kostolíkov, ktorých loď mala klenbu už v stredoveku. Súsedný zámok — niekedy Görgeyovcov a Tarcayovcov, teraz Czobelovcov — nemá domácej kaplnky. Práve preto títo páni strážsky kostolík pokladali za svoj dvorný kostolík a dobre sa oň starali. S kaštieľom ho vraj spájala podzemná chodba. Kostol je zasvätený sv. Anne. Dĺžku má 17 m, šírku lode 8,5 m. Trojhranne zakončené sanktuárium vrcholí v dvojpoľnej krížovej klenbe. Žliabkované rebrá spadujú na nástenné erby. Nedelená loď má dve krížové klenbové polia. Foremný člán-

kovaný portál a dosť hodne porúchané okná s gotickou kružbou svedčia o tom, že pri budovaní dbali i na estetický vzhľad.

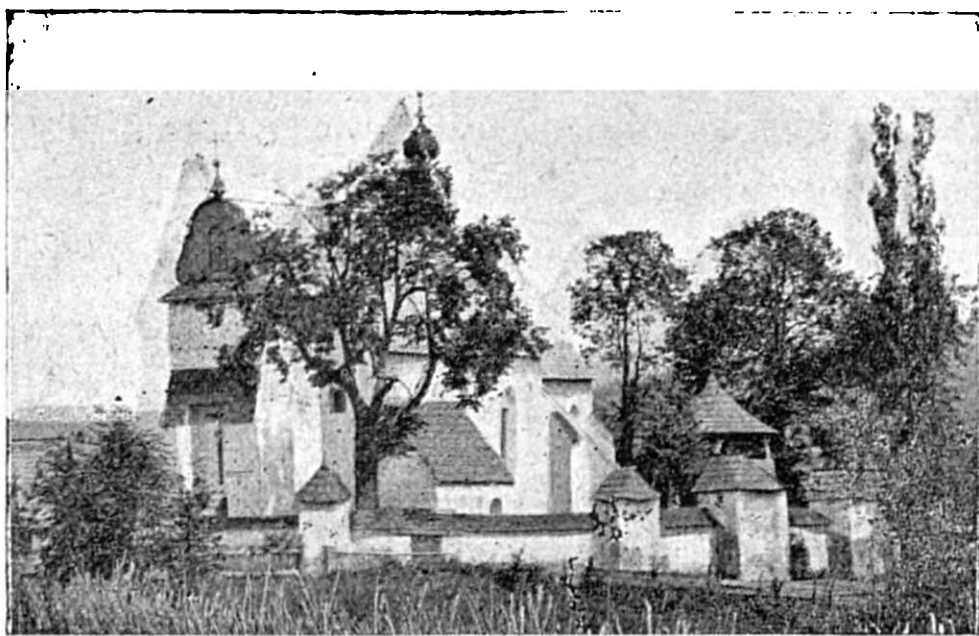
Z niekdajšieho bohatého gotického zariadenia zostal hlavný oltár sv. Anny z XV. storočia a bočné oltáre apoštolov Šimona a Júdu a P. Marie. Sochy bývalej kalvárie z víťazného oblúku ležaly do nedávna v sakristii. Sochu Matky Božej, najstaršiu sochu na Spiši, vzali do bratislavského Vlastivedného muzea. Mramorová krstiteľnica je renesančná, ale jej vrchná drevená časť je gotická. Pozoruhodné sú gotické svietniky a drevené lavice v sanktuáriu, ktoré majú vpaľovanú ornamentiku.

Hanušovce, Matiašovce, Stará Ves.

Z bývalého gotického chrámu v Hanušovciach ostala len veža a obvodové múry sanktuária (teraz zadnej časti kostola). Viacej nič. Nový barokový kostolík, ktorý postavili r. 1763, stojí práve opačným smerom, ako stál predošlý gotický. Terajší portál umiestnili do bývalého sanktuária a nové sanktuárium prišlo k starej veži. Nový kostolík je trojlodný a má priečnu loď, na Spiši ojedinelú. Už aj z toho môžeme usudzovať, že ani bývalý gotický kostol nebol všedný. Práve preto myslím, že sotva mal iba drevenú povalu. Stará veža s gotickým vchodom pochádza z XIII. storočia. Kanonická vizitácia spomína, že kostolík bol budovaný r. 1236, nakoľko vtedy križiaci z Poľska poslali preň gotickú monštranciu, ktorá podľa vgravirovaného dáta je z r. 1231. Ale to dátum rozhodne neobstojí, lebo monštrancia je novším dielom. Vtedy mohol byť budovaný drevený kostolík.

Gotický kostolík susedných Matiašoviec má i teraz vodorovnú drevenú povalu, ktorá bola pekne barokove vymaľovaná. Žiaľbohu, túto barokovú maľbu nahradili nedávno inou, menej vkusnou. Sanktuárium má trojbočné zakončenie a dvoj-

poľnú krížovú klenbu s rebrami klinového profilu. Z estetického ohľadu je na dedinské kostoly neobyčajne podareným architektonickým dielom. Veľmi pekný je vchod do sakristie, ktorý poukazuje na XIV. storočie. Portál má trojité článkovanie. Okná sú gotické, ale bez kružby. Zakončenie veže bolo dozaista východoslovenského renesančného štýlu. Novšie ho odstránili a miesto neho dali nevkusné barokové. Kostol obkľučuje stredoveký múr, kaplnkami malebne článkovaný. Monštrancia a ciborium sú dielom levočského Szilassyho. Pozoruhodné sú — ako skoro vo všetkých magurských kostoloch — barokové drevené laterny.

Kostol v Matiašovciach.

Kostol Nanebevzatia P. Marie v Starej Vsi bol dvojloďný, ale pri prestavbe r. 1772 loď barokizovali a gotické klenby vymenili za skladanú barokovú klenbu. Trojbočné sanktuárium má dvojpoľnú krížovú klenbu. Jeho žliabkované rebrá opierajú sa na konzoly formy alebo klinovej alebo ľudskej hlavy. Kružby okien sú vrcholnej gotiky. To svedčí o tom, že kostolík pochádza zo XIV. stoloetia. Vnútro kostola a ešte viacej jeho vonkajšok pôsobí na nás dojmom rytmickej podelenosti,

akú sotva najdeme pri iných menších kostoloch. Mohutné prípory zosilňujú vežu a spôsobujú, že sa zprvu nazdávame, aký je to veľký chrám! A v skutočnosti jeho vnútorná dĺžka je len 24 m.

Krstiteľnica z červeného mramoru pochádza zo XVII. storočia. Má peknú barokovú prikrývku so sochou sv. Juraja zápasiaceho s drakom. Pozoruhodný je drevený barokový baldachýn a slohove podobné drevené laterny.

K drevonopovalovým kostolom patria kostoly v Nižných a Vyšných Ružbachoch. Dnes sú už barokove prestavené. Iba spodné časti veže a pozostatky sanktuária poukazujú na stredoveký pôvod. Kamenná krstiteľnica v Nižných Ružbachoch a gotický kalich vo Vyšných sú jedinými pozostatkami bývalého zariadenia.

V Jurskom, Holumnici, Hodermarku a Majerke byly kostoly so stredovekou vežou, s klenbovým sanktuáriom a s drevenou povalou. Ale v XVIII. a v XIX. stoly ich zmenili do nepoznania. Tabuľovú povalu podržal si iba kostolík v Holumnici. Žakovský kostolík, ktorý mal kedysi tabuľovú loď, je dnes úplne barokový. Z bývalého zariadenia sa zachovala len gotická socha.

Abrahamovce.

Najmenší drevonopovalový spišský kostolík je v Abrahamovciach. Krížová klenba sanktuária nemá ani rebier. Nad vchodom do sakristie je nový nápis, ktorý sa opiera o dáta kanonickej vizitácie. Podľa nich vežu pristavili r. 1383 a kostolík renovovali r. 1778. Gotický vchod kostola zostal neporušený. Na hlavnom oltári sú štyri gotické maľby a na bočnom oltári je pekná gotická socha. To sú jediné pozostatky bývalého gotického zariadenia. Pozoruhodný je aj luster, kutý zo železa. Pochádza z r. 1637. Gotický ornát je nateraz v muzeu spišského seminára.

V novom kostolíku susedných Farkašoviec je krásny krídlový oltár so sochou Matky Božej. Pochádza vraj z niekdajšieho kostolíka v Levkovciach. I farkašovský kostolík i levkovský boly síce murované, ale povalu mali len drevenú.

Slatvin, Vítkovce.

V Slatvine požiar v r. 1780 zničil drevenú faru a s ňou i všetky dokumenty vzťahujúce sa na kostol. Na bystrom vršku stojí maľučký kostolík, chýrny pre románsku vežu so štvorhrannou kamennou helmou, ktorú obkľučuje gotické cimburie. Vyšná časť veže má románske delené okná, nižná silne špaletované úzke okienka. Veža, ako mnohé iné spišské veže, slúžila dozaista i fortifikačným cieľom. Pochádza z XIII. storočia. Povala lode bola drevená. Pri barokizácii v XVIII. storočí ju odstránili. Sanktuárium s jednoložnou krížovou klenbou má priame zakončenie. Z gotických predmetov tohoto kostola zostali iba časti terajšieho hlavného oltára s oblúkmi oslieho chrbta z XV. storočia a niekoľko tabuľových obrazov. Kamenná krstiteľnica s románskou ornamentikou je len z XVIII. storočia. Pod omietkou sú vraj maľby, podobné maľbám žehranského kostolíka. Vyobrazujú vojny. Obyvateľstvo ich nemohlo zniesť, a práve preto ich dalo zabieliť.

Jednoložný gotický kostolík s drevenou povalou bol i vo Vítkovciach pri Hornáde. Teraz je barokove prestavená loď aj sanktuárium. V uhloch ešte badať konzoly, na ktorých kedysi spočívaly rebrá jednoložnej krížovej klenby. Zostali z nej iba obvodové múry a veža, vybudovaná v prechodnom slohu XIII. storočia. Kostol pochádzal zo XIV. storočia, ale dokumenty v Spišskej Kapitule spomínajú, že ho vystavili len roku 1440. Kostolík má fresky, podobné žehranským. Pochádzajú z XV. storočia. Napodobňujú ten istý predmet, ktorý

je spracovaný v žehranskom a v švábovskom kostole. Objavil ich akad. maliar Hanula r. 1905. V sakristii uschovávajú primitívnu gotickú monštranciu.

Ordzoviany, Bijacovce.

Z bývalého ordzovianskeho gotického kostola s doskovou povalou lode zostalo iba sanktuárium, ktoré je dnes sakristiou a stará veža. Pri renovácii v XVIII. storočí zmenili pôvodný smer kostola a do kríža postavili terajšiu loď, ktorá zabrala i celú bývalú loď. S ľavej strany dnešného kostola je bývalé sanktuárium s jednoloňnou krížovou klenbou a so žliabkovanými rebrami, ktoré sa v uhloch zachytávajú na konzoly, teraz hodne poškodené. S pravej strany stojí stará veža zo XIV. storočia. V XVI. storočí mala asi renesančné zakončenie. Jeho stopy badať totiž v edikuloch.

Kostol a karner v Bijacovciach.

Tabuľovú loď mal i kostolík Všetkých Svätých v Bijacovciach, alebo, ako to uvádzajú kanonické vizitácie, v Betanii. Hradský spomína, že vežu postavili r. 1402. Štýlove patrí k starším, k tým, ktoré sa u nás budovaly začiatkom XIV. storočia. Jej dohora sa zužujúca forma dáva tušiť obvyklú

formu drevených veží, ktorú si obyvatelia chceli ponechať i pri murovanej. Stĺpik, ktorý delí románske družené okná, je teraz odstránený. Jednopoľné krížové sanktuárium prezrádza koniec XIV. alebo začiatok XV. storočia. Na okne za hlavným oltárom vidieť kružbu, charakterizujúcu XIV. stolie. Sanktuárium mohlo byť pôvodne prvotným kostolíkom. O rotunde, postavenej pri kostole, zmienili sme sa pri románskom slohu.

Olšavica, Brutovce, Repaše.

Olšavický gréckokatolícky gotický chrám bol dvojloďný. Ale v XVIII. storočí odstránili gotickú dvojloď a nechali iba sanktuárium s dvojpoľnou krížovou klenbou. Okenná kružba poukazuje na XIV. stolie. Podľa Wagnera kostol postavil Mikuláš Sigray r. 1308. Malé pastofórium, teraz zakryté hlavným barokovým oltárom, je štvorcový výklenok s vimperkom a s bohato článkovaným ostením. Zo spišských dedinských pastofórií toto je najkrajšie. Kostolík, postavený na vršku, obkľučuje stredoveký múr. Podobá sa múru, aký je v Matiašovciach za Magurou.

Kostolík sv. Vavrinca v Brutovciach je stavaný naraz s kostolom v Olšavici, tedy v XIV. storočí. Veriaci patrili k Rusínom, ale obrady mali vždy latinské. Pôvodný kostolík tvorilo jednopoľné sanktuárium s masívnymi rebrami. Loď pribudovali neskôr. Ešte i dnes má iba doskovú povalu.

Gréckokatolícky kostolík v Nižných Repašoch je barokizovaný. Z gotického pozostalo iba priamo zakončené sanktuárium s dvojpoľnou krížovou klenbou. Jeho vznik, usudzujúc podľa slohu, môžeme umiestniť do XIV. storočia.

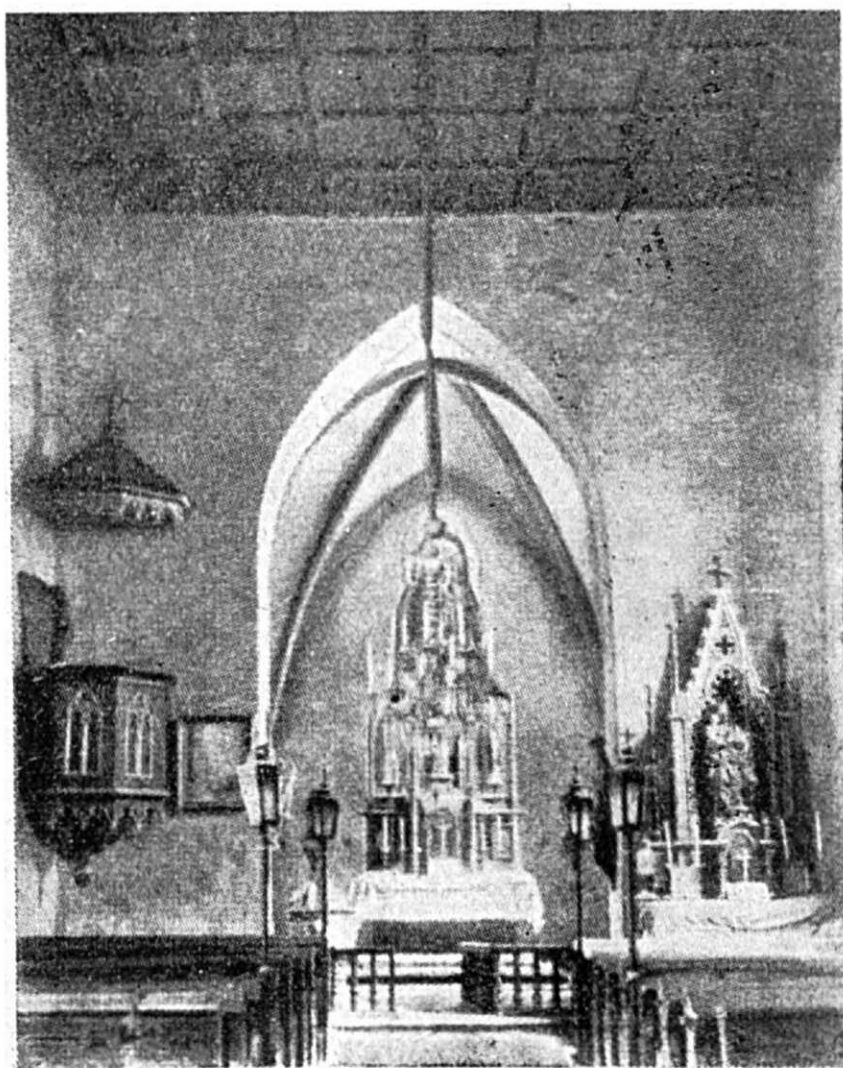
Rímskokatolícky kostolík vo Vyšných Repašoch je podobný. Zsvätený je sv. Kataríne. Podľa schematizmu pochádza z r. 1307. Pri barokovom prebudovaní drevenopovalovej lode neporušili dvojpoľnú krížovú klenbu priamo zakončeného

sanktuária. Z bývalého gotického zariadenia zostaly kusy niekdajších krídlových oltárov.

Jakľovce.

V hornádskej doline kostoly s drevenou povalou sú iba v Jakľovciach a v Grančetrovciach. Ale to ešte neznamená, že ich predtým nebolo viacej. Obyvateľstvo hornádskej doliny priemerne sa malo dobre; práve preto svoje drevenopovalové kostoly postupom času preklenúvalo. V barokovej ére odstraňovalo gotické klenby lodí a nahradzovalo ich barokovými. Pôvodnú formu ponechávalo len sanktuáriu.

Jakľovský kostol sv. Antona opáta patrí medzi najstaršie dedinské gotické kostoly. Jeho gotika je nápadne ostrohrotá.

Vnútro jakľovského kostola.

Sanktuárium má priame zakončenie a jednoplošnú krížovú klenbu. Rebrá sú masívne. Kostol pochádza z posledných rokov XIII. storočia. Wagner spomína, že obec Jakľovce založená bola r. 1284 na mieste, kde prv bývali eremiti. Títo však sotva mali murovaný kostol, takže terajší murovaný postavený bol len po založení obce. Sakristiu a pekný gotický vchod na kazateľnicu stavali súčasne. Zaujímavé freská sakristie znázorňujú život sv. Kataríny. Povstali v XV. stoly. Dnes sú až tak porúchané, že jednotlivé obrazy len veľmi ťažko rozoznať. I sanktuárium malo freská, ale r. 1912 ich premaľovali. Povala je drevená a kazetovaná. Pravdepodobne bola tiež zamaľovaná ako povala výborňanského kostola. Spodná, kamenná časť krstiteľnice má nevšedný románsky oblúčkový vlys. Kostolné zariadenie je novšie.

Jamník, Domaňovce, Hrušov.

Terajší barokove prestavený kostolík v Jamníku bol kedysi akiste dvojloďný. Poukazuje na to barokový stĺp, ktorý nesie klenbu. Gotické strieborné pacifikále tohoto chrámu je z XV. storočia. Zubový vlys delí územčitú vežu na poschodie. Pripomína prechodný štýl XIII. stoly. Terajšie zakončenie je renesančné.

O domaňovskom kostole kanonická vizitácia z r. 1693 hovorí, že bol celý pod klenbou. Podľa toho mal akiste dve lode. Teraz je barokove prestavený. Z bývalého chrámu zachovaly sa iba čiastky obvodových múrov. Pecný kalich pochádza od Szilassyho.

Štvorhranné, v uhloch slabo žliabkované rebrá hrušovského sanktuária svedčia o tom, že kostol vznikol v XIII. stoly. Sanktuárium povstalo akiste prv ako veža, ktorej družné, trojfoliove zdobené okná poukazujú na pokročilejšiu gotiku. Podstrešnú časť veže lemuje oblúčkový vlys. Pastofó-

rium sanktuária zdobí listie a jeho zakončenie vrcholí vo fiale podobnej kalichu. Podobný výklenok vidieť i na protivnej strane sanktuária.

V XVII. storočí loď mala ešte drevenú povalu. Teraz je barokizovaná. Murovaný chór delia edikuly s barokovými sochami. K ľavej strane pristavili malú kaplnku sv. Žofie. Podľa ľudovej povesti je to zázračná kaplnka, „in qua mortui reviviscebant.“ Dnes je kostolík v úbohom položení. Hrozí zrúcaním. Z kostolných predmetov zaujímavé je polygonálne ciborium s krásnou rytinou zo XIV. storočia a gotické súsošné pacifikále z konca XV. stoletia.

V poli na západ od Hrušova stojí gotická veža. Po dedine Miloj alebo Milaj, ku ktorej patrila, nieto ani stopy. Dedinu Miloj založil comes Kunc, za spišského grófa Jordana. Béla IV. mu daroval kráľovské zeme, rozprestierajúce sa na oboch brehoch Hornádu. Vtedy, keď povstala Miloj, povstala i Chrasť. R. 1302 mali už toľko obyvateľov, že si postavili aj kostoly. Z rozmerov veže vidieť, že kostolík musel byť dosť hodný. Okolo r. 1500 boli tu iba 3—4 poddanské rodiny. Ostatní majitelia pozemkov bývali v susedných obciach, v Hrušove, Vítkovciach a v Chrasti. Odtiaľ prichádzali obrábať svoje zeme. Pomaly úplne zanechali dedinu. Príčinou sťahovania mohol byť i nedostatok pitnej vody.

Jánovce, Švábovce, Hozelec.

Kostolík sv. Kataríny v Jánovciach je dielom pozdnej gotiky. Vidieť to i z jeho oblo článkovaného portálu, ako i zo žliabkovaných rebier jednopoľnej krížovej klenby jeho sanktuária. Loď má ešte doskovú povalu. Na hlavnom oltári stojí gotická socha Matky Božej z XV. storočia. Sanktuárium a loď bývalého gotického kostolíka v Ondreji sú barokizované. Iba veža a jej teraz zamurovaný vchod reprezentujú gotiku.

Na umelecké pamiatky je bohatší kostolík v Švábovciach. Freská lode, zobrazujúce umučenie Pána Ježiša a sériové obrazy sanktuária, znázorňujúce mučeníctvo, pochádzajú zo XIV. a z XV. storočia. Odkryl ich akad. maliar Kern r. 1935. Kanonická vizitácia z r. 1731 spomína, že loď mala klenbu. Tá sa v XVIII. storočí prepadla. Nahradili ju plochou povalou. Portál delia tri prúty. Štýlove prezrádza pozdnú gotiku. Gotické okná gotickej veže sú družené a trojfoliove zakončené. Pripomínajú hrušovské vežové okná. Na kostolnom dvore vidieť pozostatky rebier a stĺpu z bývalého dvojloďného kostola v Hozelci. V gánovskom kostolíku je uložený gotický oltár sv. Mikuláša z Hozelca. Štýlove upamätáva na majstra Pavla Levočského.

Hranovnica, Štávník.

Z jednolodných kostolov, ktoré kedysi patrily k štávnickému opátstvu, najrozsiahlejší je kostol sv. Jána Krstiteľa v Hranovnici. Teraz je celý barokizovaný. Z pôvodného zostal iba portál, článkovaný troma prútmi a veža, vybudovaná v prechodnom slohu v druhej polovici XIII. storočia. Má románske družené okná. Podľa kanonickej vizitácie z r. 1731 jeho sanktuárium bolo goticky preklenuté a loď mala tabulovú povalu.

Štávnický kostolík zachoval gotickú klenbu priamo zakončeného sanktuária. Je dvojpoľná a má žliabkovité rebrá pozdnej gotiky. Z konzol pozoruhodnejšia je tá, čo má tvar ľudskej hlavy s mitrou a tá, čo zachycuje pekne štylizované gaštanové listie. Pastofórium je formy jednoduchého výklenku a nachádza sa za oltárom. Potvrďuje tak domnienku, že sanktuárium bolo kedysi pôvodným štávnickým kostolom, ktorého oltár stál uprostred. Spodná časť veže je gotická.

Gotika svetských stavieb.

Gotika svetských stavieb je na Spiši pomerne slabo zastúpená. Spišských kostolov čiste alebo čiastočne gotických je 70. Pri svetských stavbách — okrem hradov a nepatrných čiasok súkromných domov — gotiku nenajdeme. A je to konečne prirodzené. Veď gotický sloh zodpovedal najlepšie cirkevným stavbám. Práve preto našiel pri nich svoje najvhodnejšie miesto, kde sa dokonale uplatnil. Jeho snaha strhnúť všetko do výšky je pre kostoly ako stvorená. Jeho snaha odhmotniť stavbu, dať jej vzlet, ľahkosť a pôvab, núka sa akosi samočinne pre domy božie. Jemnosť dekorácie, podrobné vypracovanie aj tých najnepatrnejších rakov ozdobných fiál a vimperkov môže si dovoliť celok, nie jednotliviec. Ich náklad znesú stavby, ktoré sú na starosti všetkých, ktoré sú majetkom a pýchou obce a na ktoré každý pozerá s určitou pietou. Jemnosť a vzletnosť mohla sa preto uplatniť iba pri kostoloch, že neboly stavané na odrážanie nepriateľských útokov. Naopak, počítalo sa s tým, že ich krásu a posvätnosť ušetrí a uctí ešte aj nepriateľ.

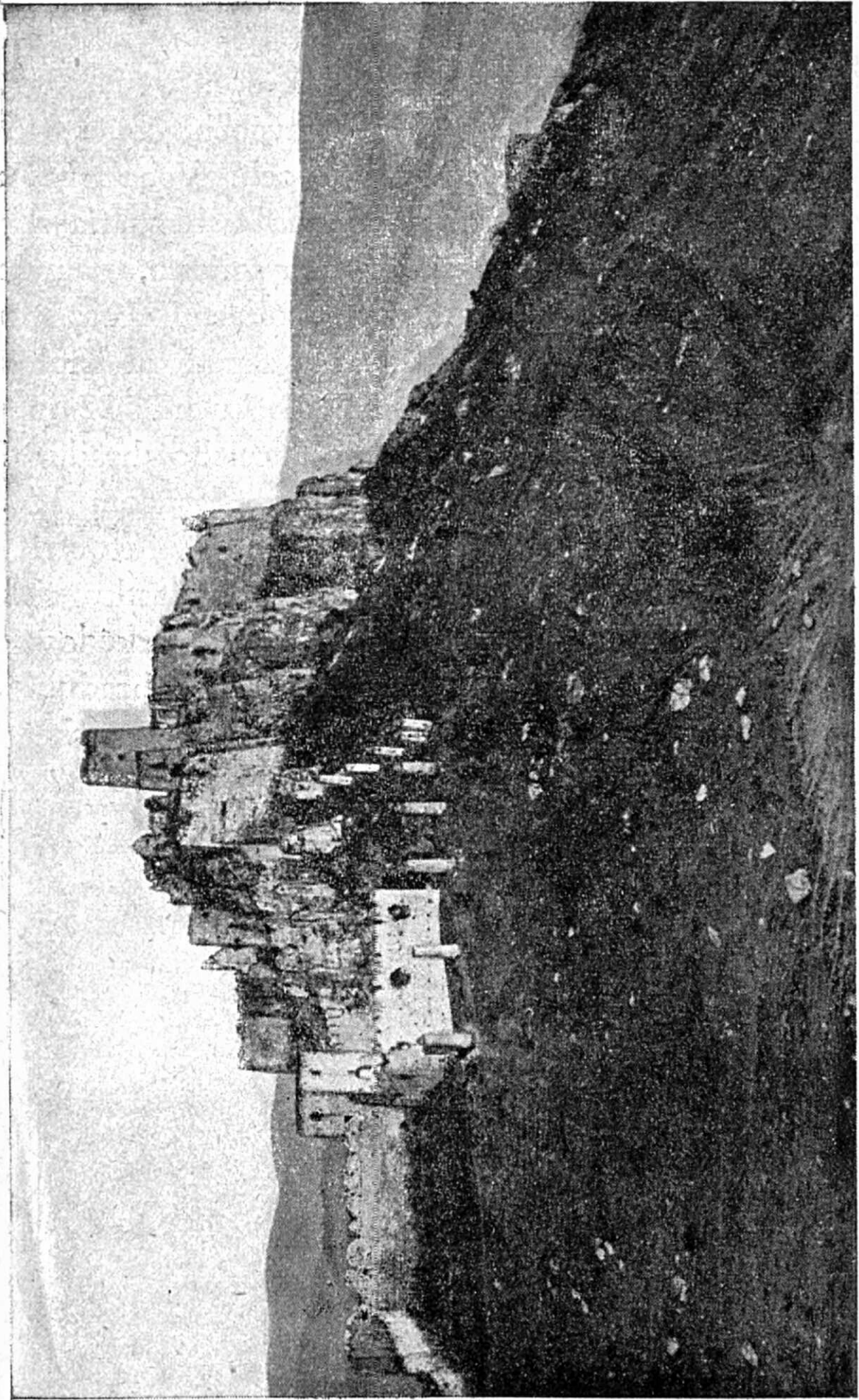
Svetské stavby maly iné ciele a preto i iné požiadavky. Väčšie stavby boly spolu i pevnosťami. Práve preto musely byť masívne, ťažko dobytné. Okrem bezpečnosti a úkrytu obyvateľom maly poskytnúť i domácu útulnosť, kde niet miesta pre vzletnú výšku. Svetské staviteľstvo nie je teda pre gotiku vhodným poľom. A jednako svetské stavby musely sa budovať i v tom slohu. Pravdaže, nemôžeme pri nich hľadať to,

čo hľadáme pri gotických chrámoch. Pamiatok, čo je prirodzené, nezachovalo sa mnoho, lebo mnoho sa ich ani nemohlo zachovať. Človek, ktorý žije s časom, i keď sa v mystickom prítmí a ovzduší gotického kostola aj nejskôr cíti veľmi dobre, v svojich príbytkoch jednako nemilosrdne odstraňuje nepohodlnosť minulosti a nahradzuje ju výdobytkami prítomnosti. Gotika sa ešte najlepšie zachovala v hradoch. V privátnych domoch, až na niekoľko brán, vchodov do pivníc, vymizla skoro úplne.

Spišský hrad.

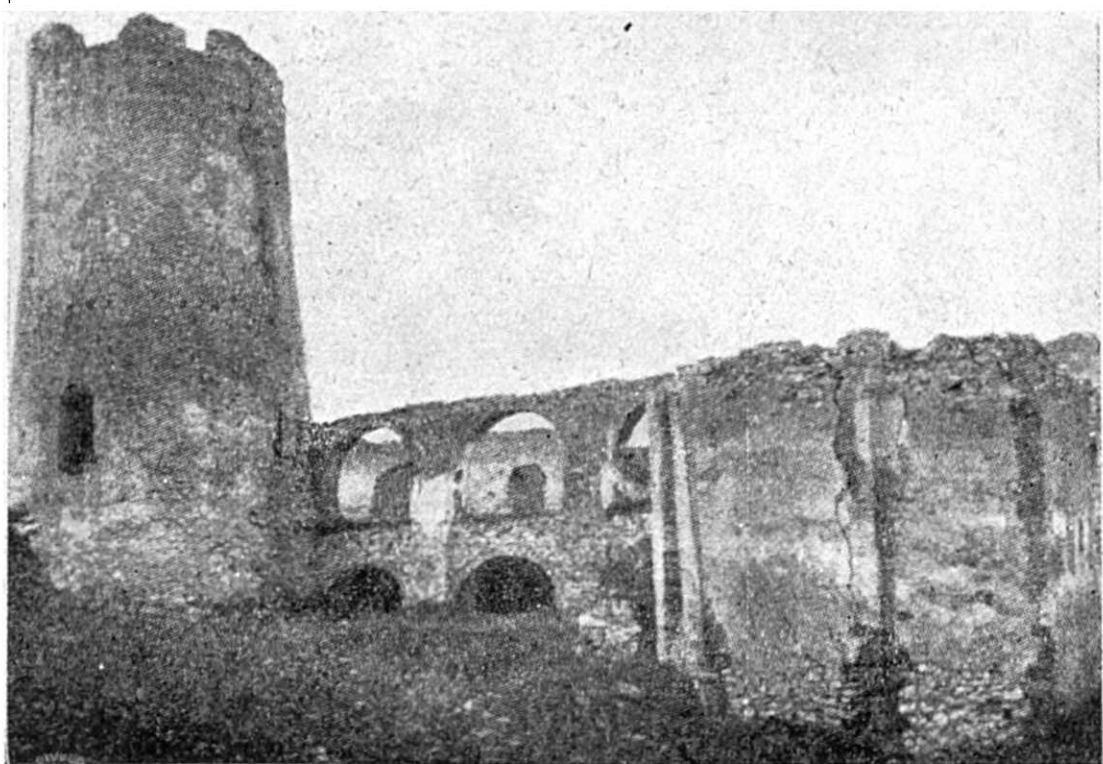
Patrí viacerým slohovým obdobiam. Štýly sa na ňom uplatňovali podľa toho, kedy sa stavalo. Románsky sloh je zastúpený v donžone, gotika v rytierskej sieni, v kaplnke, a zastúpená je aj renesancia. Najmarkantnejšie časti sú prechodného a gotického slohu. Pravdaže, v celom hrade okrem kaplnky sv. Alžbety niet takej architektonickej časti, ktorá by si zaslúžila pozornosti čiste s umeleckého stanoviska. Obdivujeme v ňom viacej jeho rozmery a jeho mohutnú stavbu ako jeho architektonickú dokonalosť.

Spišský hrad dnešnej formy pochádza z čias po tatárskom plene. Pravda, na jeho mieste stál hrad ešte pred tatárskym plenom. Bol akiste z dreva, ohradený skalami. Tatárskej pohrome neodolal. Béla IV. r. 1249 nariadil spišskému prepoštovi vybudovať takú pevnosť, aké sa vtedy budovaly v strednej Európe. Donžon alebo červená veža a niektoré stavby vrchného hradu svojím slohom poukazujú na XIII. stoloetie. Veža, vysoká 20 m a objemná 40 m, včas nebezpečnosti bola pre hradskú posádku posledným útočiskom. V jej bezprostrednej blízkosti stojí kaplnka sv. Alžbety s trojhrannou apsidou. Mala štyri klenbové polia a rebrá boli žliabkované až v dvoch radoch. Rebrá a kružby dvoch okien s plame-

Spišský hrad.

ňovitou ozdobou vradujú ju do XV. stoloetia. Polostĺpy, na ktoré sa opieraly rebrá klenby, sú ešte zachované. Stoja na vysokých, kolmo žliabkovaných podstavcoch, čo je tiež znakom pozdnej gotiky. Chór stál na stĺpoch. Vchod bol z vyšného poschodia arkádovej chodby. Uhol sanktuária a rámec dvoch okien z vonkajšej strany zdobilo sgrafito, namaľované v renesančnej ére. V Hotkovciach je oltárny obraz tunajšej kaplnky. Pochádza z XV. storočia. Na západ od kaplnky na strmej skale vyčnieva rytierska sieň. Dĺžku má 22 m, šírku 12 m. Je to tedy najväčšia miestnosť celého hradu. Podľa Wagnera dal ju postaviť Štefan Zápoľský koncom XV. stoloetia. Steny vraj zdobily historické maľby, po ktorých dnes niet ani stopy. Spomínané hlavné hradné čiastky okľučujú zľava i zprava obytné miestnosti a impozantné arkádové chodby, ktoré pochádzajú síce z najstarších stavieb hradu, ale časom byly postupne prestavované. Poschodie rytierskej siene malo renesančnú dekoráciu a bolo akiste ozdobené štítkami.

Donžon Spišského hradu.

Hrad má tri dvory. Stredný je dvojité, takže sa zdá, ako by boli dvory štyri. Stredná časť slúžila vojenskej posádke. V treťom najrozsiahlejšom dvore boli hospodárske staviská. To je najnovšia časť hradu, vybudovaná Thurzom. Brány sú z XV. storočia. Hrad na severnej strane vypína sa na strmej, neprístupnej skale. Hlavný vchod viedol od Hotkoviec. Palisády východnej strany pochádzajú zo XVI. storočia. Vtedy vystavali aj bašty.

Hrad do r. 1465 bol kráľovským majetkom, vojenskou pevnosťou a sídlom kráľom vymenovaného župana. R. 1465 stal sa súkromným majetkom Zápoľovcov. Tí ho mali až po r. 1527, kedy ho Ferdinand daroval Alexovi Thurzovi so všetkými majetkami, ktoré patrily Zápoľovcom. R. 1638 prešiel do vlastníctva Csákyovcov. Tí ho majú až dodnes. Pri zmenách strategických spôsoboch stratil svoj prvotný význam, prestali ho upotrebovať a v XVIII. storočí opustili ho už aj ako obytné miesto. Prešli bývať do susedných Hotkoviec. Veľký požiar r. 1780 dielo ruiny iba urýchlil.

Hrad v Starej Ľubovni.

O pôvode pohraničného hradu v Starej Ľubovni nevieme nič určitého. Historické záznamy o meste Starej Ľubovni sú už z XIII. storočia, ale najvčasnejšia zmienka o ľubovianskom hrade pochádza iba zo XIV. storočia. Z jeho slohu možno jednako určiť, že najstaršia vrchná časť s okrúhlym donžonom vznikla v XIII. storočí. Stavali ju, ako i ostatné pohraničné hrady na Slovensku, po tatárskom plene. R. 1308 ľuboviansky a spolu aj spišský hrad zaujal Matúš Čák. R. 1312 je znovu kráľovským majetkom. Od r. 1412, kedy Zigmund zastavil Poľsku XIII spišských miest, stal sa až do r. 1772 sídlom poľských starostov. R. 1433 sa ho zmocnili husiti a r. 1553 ho spustošil strašný požiar, ktorý

zničil i archív. R. 1555 starosta Ján Bonar dal ho renovovať a k pôvodnému hradu pristavil ďalšie pevnosti. Chystal sa tak na odpor proti hroziacemu tureckému nebezpečenstvu. Starostenstvo r. 1596 dostalo sa do rúk rodiny Ľubomírskych. Stanislav Ľubomírsky pribudoval tretí dvor a celý hrad renesančne prestavil. R. 1647 dal vybudovať i hradnú kaplnku, už v barokovom slohu. Ján Zamoyski ju r. 1930 renovoval. Juraj Raisz, tabulárny sudca spišskej župy, r. 1825 odkúpil zámok od eráru. Požiarmi a zubom času poškodený hrad zachránil veľkými obetami pred ďalším úpadkom. R. 1880 rodina Raiszovcov prepustila hrad mestu Ľubovni, ktoré ho r. 1882 odpredalo rodine Zamoyských. Tí ho vlastnia až podnes.

Časť hradu v Starej Ľubovni.

Z najstarších čiasok zostala iba veža, upevnená podpor-
nými oblúkmi. Najzachovalejšia je brána, vedúca do tretieho
dvora. Jej oblúk má formu oslieho chrbta. Postavená je po
požiarí r. 1553. Už pri prestavbe, konanej r. 1553, javí sa
v kompozícii renesančné ladenie, ktoré Stanislav Ľubomírsky
ešte doplnil. Väčšiu časť hradu vyzdobil dekoráciou spišskej
renesancie. Pribudoval nižnú bránu, s umeleckého stanoviska
najcennejšiu časťku Ľubovianskeho hradu. Bohatosť dekorácie
tejto hradnej čiasky, stavanej tesne po renovácii kežmarského
zámku, prezradzuje zavedenie dvoch hlavných potentátov vte-
dajšieho Spiša: Ľubomírskoho a Štefana Thökölyho. Velikán-
ske palácium, ozdobené renesančnými štítkami, upúta pozor-
nosť ani nie tak dekoráciou, ako skorej harmonickým zapojením
do celkovej kompozície hradu. Stanislav Ľubomírsky, ktorý
hrad dôkladne renovoval, dbal viacej na jeho reprezentatív-
nosť než na jeho fortifikáciu. Zariadil preto bašty a siene,
postavené tesne na obvodovom múre, na obytné miestnosti ako
keby vlastne s prípadným nepriateľským útokom ani nepočítal!

Terajší majiteľ zámku Ján Zamoyski renovoval barokovú
kaplnku a niektoré miestnosti nižného dvora. Škoda, že
osud tak prekrižoval jeho ďalšie plány, ktoré mal s celým
hradom.

Nedický hrad.

V záveti spišského župana Viliama Drugetha, vystavenej
r. 1330, spomína sa nedický hrad: „novum castrum de Du-
najecz.“ V zakladajúcej listine Červeného kláštora, vystavenej
r. 1319, niet o ňom ani zmienky, hoci je celkom blízko
Červeného kláštora. To je tedy znakom toho, že bol posta-
vený medzi r. 1320—30. R. 1470 bol zväčšený Imrichom
Zápoľským. R. 1529 odkúpil ho spišský prepošt Ján Horváth.
Juraj Horváth de Paloča vybudoval ho v jeho terajšej roz-
siahlosti v renesančnom slohu.

Zpomedzi všetkých spišských hradov tento je najzachovalejší a i dnes je ešte čiastočne obývaný. K tomuto, teraz na poľskom území ležiacemu zámku viaže sa veru hodne spišskej histórie. A nejedna jeho časť hlása slávu spišského umenia! Vonkajším tvarom približuje sa k typu spišských kaštieľov. Dôkazom toho je štvorcový pôdorys s nárožnými baštami. Spišskú renesančnú dekoráciu zachoval iba západný frontový múr a severozápadná bašta. Štítiky majú formáciu, aká je obvyklá pri spišských kaštieľoch, ale formácia tohoto zámku je duchaplnšieho prevedenia. Apsida hradnej kaplnky pripomína XV. storočie. Terajšia kaplnka je umiestnená v nárožnej bašte. Hlavná brána s mušľovou dekoráciou má už barokovú príchuš.

Hrad v Markušovciach.

Podľa Pajduššákových údajov markušovský hrad postavil gróf Batys r. 1284. Zprvu to bola iba menšia pevnosť, postavená na skale neďaleko kostola. Na začiatku XVI. storočia ju zväčšil Štefan Máriássy. Opevnil ju okrúhlymi nárožnými baštami a aby zosilnil jej fortifikačnosť, do hradného okruhu chcel zatiahnuť i terajší kostol. Tento jeho úmysel neschvaľovali Levočania. Povstal konflikt. Máriássy ustúpil.

Hrad r. 1527 napadli Levočania. Vyplienili ho a podpálili. O jeho znovuvybudovanie postaral sa Pavel Máriássy (1587). Dal mu renesančnú ozdobu. Z toho času pochádzajú renesančné družené okná rytierskej siene. Sú zo širokého pieskovca a majú nadokennú rímsu. Renesančná povala siení bola drevená a dvere krídlové. Ten istý Máriássy založil v hrade i zemanskú školu, v ktorej sa vyučovalo aj po slovensky. František Máriássy (1649) postavil na podhradskej rovinke nový renesančný kaštieľ, ktorý zatlačil úplne význam bývalého zámku. R. 1773 hrom zapálil a znivočil hrad. Vlk Máriássy ho síce r. 1789 čiastočne opravil, ale, nakoľko v ňom

už viacej nebýval, stihol ho známy osud všetkých slovenských hradov.

Pôdorys hradu je ihlanový, ako ťo konečne diktuje skalnatá plocha, na ktorej stojí. V rytierskej sieni videť slabé stopy niekdajších fresiek.

* * *

Okrem týchto hradov boly ešte i iné, a to Marcellov pri Hrabušiciach, ďalší v Gelnici a v Rychnave.

Z Marcellovho hradu, postaveného na Zelenej Hore, vzdialenej od Hrabušíc asi tak pol hodiny, nezostala skoro nijaká stopa. Miesto, na ktorom stál, nasvedčuje tomu, že mohol byť pravdepodobne taký veľký, ako je prvé nádvorie spišského hradu. Vlastnil ho istý Marcellus, zemepán. Neskôr sa stal majetkom spišského prepošta a koncom XIII. stoloetia zanikol.

V Gelnici v XIII. storočí vybudovali nad mestom kráľovský zámok, ktorý mal byť ochranou erárnych baní. V XV. stoloetí patril Zápoľovcom. R. 1527 ho Habsburgovia dali demolovať. O renováciu sa usilovali Thurzovci, ktorých meno nosí až dodnes. Zostaly z neho iba nepatrné ruiny bývalých múrov a časť donžonu.

Rychnavský hrad, svedok XIII. stoločia, zanikol a nielo po ňom ani najmenej stopy.

Renesancia.

Spišská renesancia.

Gotika na Spiši končí sa vybudovaním zápoľských kaplniek v Štvrtku a v Spišskej Kapitule, dostavením pozdno-gotického kežmarského kostola a pribudovaním predsiene južnej a severnej brány chrámu sv. Jakuba v Levoči. Renesančný štýl, do Uhorska presadený Matejom Korvínom, na Slovensku sa ihneď neujíma. Ponajprv sa javí až tak začiatkom XVI. storočia, a i to nie samostatne a čiste, ale smiešane s gotikou, v ktorej si vyhradil detaily a dekoráciu. V susednom Šariši počiatkom XVI. storočia budujú bardiovskú gotickú radnicu, v detailoch ktorej badať už renesančný vplyv. To isté ukazuje aj prestavba lipianskeho chrámu, konaná tiež začiatkom XVI. storočia. V prvých rokoch XVI. storočia nestavia sa na Spiši nič monumentálnejšieho, v čom by sa bola mohla uplatniť a prejaviť ochota a náklonnosť k novému štýlu. Jeho najvčasnejšie stopy nachádzame na gotických oltároch sv. Jána a sv. Anny v Levoči, ako aj na oltári sv. Juraja v Spišskej Sobote. Všetky tri zhotovili r. 1512 žiaci Pavla Levočského. Ich dekorácia prezradzuje, že majstrom nový štýl nebol neznámy. Sú to však iba slabé pokusy.

Nový štýl našiel si priaznivcov. V Uhrách to bol Matej Korvín a v Čechách Vladislav II. Medzi ľud jednako neprenikol, aspoň nie hlboko. Zostal viac-menej preca len dvorným štýlom panovníkov, ľud bol ešte srastený s gotikou. I keď mu renesancia imponovala, jednako ho neschválila. Iba tu a tam žiadali staviteľov domácich i talianskych, aby

pri nových budovách alebo prestavbách upotrebili „fenestras italicales“. Toto váhanie trvalo až po rok 1526, keď pri Moháči zahynul Ludvik II. a keď po jeho smrti nastala i na Slovensku nová politická situácia. Uhorská krajina sa rozdvojila. Jedna časť — a s ňou aj západné Slovensko — zostala verná kráľovnej Marii. Druhá časť — a s ňou aj východné Slovensko — pridala sa k Jánovi Zápoľskému. Nový kráľ, Ján Zápoľský, narodil sa na spišskom hrade. Jeho predkovia spočívali v kapitulskej krypte. Veľkú čiastku svojich majetkov mal na Spiši. Spiš, ktorý si je toho konečne vedomý, dostáva sa pre toto všetko do stredobodu historických udalostí. A tieto okolnosti mali svoju ozvenu i v umeleckom vývine. Keď pod vplyvom svetonázorových okolností prerazil nový smer, nie div teda, že na Slovensku našiel práve na Spiši najvhodnejšiu pôdu. Východné Slovensko — predovšetkým Spiš — cítilo sa odseknuté od západného Slovenska a tak i od Viedne. Tá cez celý stredovek ovlivňovala západoslovenské umenie. Turecký postup na západnom Slovensku toto izolovanie ešte prehľboval. Tak sa pripravoval vývin východoslovenskej renesancie. A môžeme vlastne celkom smele povedať, spišskej renesancie. Lebo najpočetnejšie a najmarkantnejšie pamiatky tohoto štýlu nachádzame práve na Spiši.

O tom, ako tento východoslovenský renesančný sloh vznikol a o tom, čo ho bezprostredne vytvorilo, mienky sú rozličné. Iba v tom sa všetky shodujú, že ho v jeho základnej forme pokladajú za import z Talianska. V Benátkach stávali podobne už roku 1490. Budova Procurazie Vecchie stavaná je s atikou a so štítkami. Ale o tom, ako sa k nám dostal z Talianska, či priamo a či prostredníctvom niekoho, už niet jednoty. Mienky sa tu úplne rozchádzajú. Rovnako ostrý boj je i okolo otázky, či Spišiaci a východniari východo-

slovenskú renesanciu vytvorili tak, že k renesancii pridali prvky svojho ľudového umenia, alebo či tento importovaný štýl pôsobil na ďalší vývin domáceho ľudového umenia.

Dr. Wagner východoslovenský renesančný sloh vysvetľuje tak, že z Talianska prišiel k nám cez Rakúsko. V Steine totiž nachádzajú sa podobné stavby. Odtiaľ prešiel na západné Slovensko a len tak na východné. Pravda, západné Slovensko za krátky čas ovládol barokový štýl, Viedňou obzvlášť natískaň. Cisárske nariadenie z r. 1715 žiada zničiť všetky pevnosti a kaštiele. Západné Slovensko toto nariadenie i poslúchlo a zničilo tak renesančné pamiatky. Na východné Slovensko však nezasahovali ďalšie rakúske vplyvy. Samo bolo dosť konzervatívne na to, aby sa zrieklo stavebných spôsobov, ktorým sa už raz priučilo a na ktoré už navyklo. Dr. Wagner popiera rozhodne tú domnienku, podľa ktorej by táto východoslovenská renesancia bola pribrala aj ľudové motívy. Naopak. Tvrdí, že renesancia — ako cudzí import — vývin ľudového umenia len usmernila a podnietila. V konečnej fáze tohoto štýlu dr. Wagner pripúšťa poľský vplyv.

Divald-Vajdovský prvé vzory východoslovenského renesančného štýlu hľadá skorej v Poľsku. A keď uvážime spojenie Spiša s Poľskom a najmä skutočnosť XVI spišských miest patriacich k Poľsku, táto mienka nie je nepravdepodobná. Ale ten istý autor silne prizvukuje i ten moment, že renesančný sloh východného Slovenska vyvíjal sa pod tlakom miestnych okolností. Veľké drevené strechy domov zapríčiňovali časté požiare, ktorým obyvateľstvo chcelo predísť. Talianske vzory ako také, čo vysoké strechy nahrádzujú nízkymi a žľabovými, Spišiakom sa práve hodily. Keďže im ešte ani tak úplne nevyhovovali, idú ďalej, strechu obklúčili zôkol vôkol vysokým múrom a frontálnu stenu bohate vyzdobili. Takýto spôsob diktovala im opatrnosť pred požiarom a tiež tá okol-

nosť, že počas nebezpečenstva sa za tento múr mohli skryť a odtiaľ strieľať na blížiaceho sa nepriateľa.

Najsprávnejšie je, keď spišský renesančný štýl tak v jeho vzniku ako i v jeho ďalšom vývoji pokladáme za miešaninu. Popri talianskom vplyve veľký je tiež vplyv nemecký. Začiatkom XVI. storočia oživené styky s Nemeckom pôsobily rozhodne aj na spišské stavitelstvo. V Nemecku samom rozoznávame dva typy renesancie. Typ taliansky, ktorý sleduje presne a prísne tvorby severného Talianska. Typ tzv. nemeckej renesancie, ktorý v konštrukcii nadväzuje na pozdnú gotiku. Môžeme povedať, že na Spiš presadili opravdový typ nemeckej renesancie, zastúpený v strednom a severnom Nemecku. Viedly k nemu dve cesty. Priama, pretože Spišiaci študovali v Nemecku, medzi inými boli tam i remeselníci, ktorí sa priučali nemeckým staveľským spôsobom. Nepriama, keďže nemecký renesančný štýl udomácnil sa najprv v Poľsku, cez ktoré sa dostal k nám. Spišská renesancia hneď od počiatku snažila sa stavby dekorovať. Vtedy to bolo všeobecným zjavom, že sa profánnym stavbám venovala zvýšená pozornosť, že sa príbytky zariaďovali príjemnejšie a že sa vkusne ozdobovali. Veď spišské obyvateľstvo XVI. storočia žije konečne v dobrých majetkových pomeroch. Pri väčšine cirkevných stavieb nemalo príležitosť uplatniť svoje nové smýšľanie a svoju štedrosť. Uplatňuje ju tedy na profánnych stavbách. Priečelnú atiku zdobia polokruhové výčnelky a arkatúry sú alebo plasticky skonštruované alebo sgrafitom maľované. Sgraffito je taliansky spôsob ozdobovania stien. Rysuje sa do omietky a to tak, aby vynikala základná farba, nachádzajúca sa pod tenučkou vrstvou vrchnej omietky. Spišská renesancia prevzala tento maliarsky spôsob. Najkrajšie vzory sa nám zachovali na spišských kampanilách. Poľským vplyvom paralelne so sgrafitom vystupuje i plastika, ktorá vytvára rámec sgrafi-

tovej ozdobe. Najcharakteristickejšou známkou spišskej renesancie sú ozdobné štítky. Variujú sa a ich podklad, na ktorý sú nasadené, pripomína stredoveké cimburie. Pravda, štítková ozdoba nie je len u nás. Vyskytuje sa preca i v strednej a východnej Európe. Ale nikde inde sa nevyskytuje tak hromadne a tak konzekventne ako práve u nás; inde má zriedka kedy čipkovitú formu, v ktorej sa u nás javí najčastejšie. V sgrafitovej ozdobe a takisto aj v plastickej ozdobe stĺpov a girland mohlo sa bohate uplatniť spišské ľudové umenie. Spišská renesancia je tedy pestrá miešanina talianskej a nemeckej renesancie, ktorá prešla cez rakúske a poľské územie a ktorá nadväzuje na predchádzajúce stavebné formy a prispôsobuje sa miestnym praktickým požiadavkám.

Škoda len, že na Spiši niet ani jednej kostolnej stavby, na ktorej by sa bol uplatnil východoslovenský štýl. Iba severná časť kostola sv. Jakuba v Levoči má niekoľko renesančných okien. A to je všetko. Že prečo? Preto, lebo v XVI. storočí Spiš mal kostolných stavieb nadostač. Veľké spišské chrámy dostavali v XIV. a XV. storočí, menšie prebudovali v XV. storočí. Počas renesancie im jednoducho nebolo treba stavať. Najhlavnejšou príčinou boli však náboženské nepokoje, ktoré na Spiši cítili mocnejšie než inde. Spiš sa z veľkej väčšiny stal protestanským. K novej viere prešlo skoro všetko obyvateľstvo i s duchovenstvom. Bývalý katolícky kostol premenil sa teraz na protestantský. Protestantom nebolo treba stavať a katolíci, ktorí boli i tak veľmi chudobní, zásadne nechceli nič stavať, aby sa takto nezriekli nároku na svoje bývalé chrámy. Opravu, ktorá bola časom nutná, previedli v novom štýle. Niekoľkým spišským kostolným vežiam dali renesančné zakončenie. Vtedy postavili aj špišské kampanily. Tých je hodne. Spišský renesančný štýl je najlepšie zastúpený v kaštieloch, v hradoch a v súkromných domoch.

Kostolné veže a kampanily.

Keď bolo treba reštaurovať kostolné veže, reštaurovali ich v novom slohu tak, že ich prispôbovali i obrane. Odstránili gotickú helmu a nahradili ju masívnymi štítmí na štyroch uhloch. Medzi uhlové štíty umiestnili výčnelky, ktoré boly na okrasu ako stvorené. Toto renesančné zakončenie vyníma sa veľmi dobre iba pri nižších kampanilách. Pri vysokých gotických vežiach je príliš vertikálne a pôsobí nepríjemným dojmom.

Spišským kampanilám boly vzorom talianske. To, že Spišiaci budovali pri kostoloch zvláštne a samostatné kampanily, malo príčinu. Boly ňou viaceré miestne okolnosti. Časté požiare oslabovaly nosnosť veží, na ktoré sa potom báli upevniť väčšie zvony. A vtedy každé spišské mestečko chcelo mať reprezentačné zvony. V zvonolejárstve Spiš znali preca široko-ďaleko. Dodnes sa nám zachovaly niektoré vzácne zvony, liate v tom čase. Pozoruhodné sú tak isto hlasom, ako aj rozmermi. Pre veľké spišské zvony hodila sa nízka zvonica s veľkými otvorami.

Veža a kampanila v Kežmarku.

Najzaujímavejším vzorom v tom ohľade je veža gotického kežmarského chrámu. Pôvodne musela mať zakončenie tupejšej helmy, aké vídať na huncovskej alebo na milbašskej veži. Genersich spomína, že jej dnešné upravenie pochádza z r. 1525. Ale to sotva obstojí. Vzťahuje sa to prinajviacej na odstrá-

nenie helmy a na vybudovanie chodby, ktorá i teraz obkolesuje vrchnú časť veže a je pokrytá nevkusnou plechovou strechou. Ťažké štíty dostala akiste súčasne s kanpanilou. Teda koncom XVI. storočia. Štíty sú členité a sú bez arkatúr. Táto kežmarská veža bola už vážne ohrozená. Renovovali ju r. 1935. (Vid' obraz str. 61).

Kampanila, postavená blízko kostola a vysoká 18 m, nielen že dokonalosťou prevyšuje kostolnú vežu, ale je na Spiši aj najskvostnejšou pamiatkou toho druhu. Genersich píše o nej, že ju budovali r. 1525, ale dokončili ju iba roku 1586. Na veľkom zvone čítať rok 1564. V tomto roku kampanila musela byť aspoň natoľko hotová, že už do nej mohli umiestniť veľký kežmarský zvon. Sgrafitovú ozdobu dostala r. 1591, ako to udáva nápis H. B. 1591. Písmená sú dozaista monogramom autora. Kežmarská kampanila je tedy najstaršia spišská kampanila a zpočiatku všetkých ostatných je i najumeleckejšia a najzachovalejšia. Ostatné kampanily utrpely veľké škody pozdejším barokizovaním.

Územčitú štvoruhlovú stavbu delí na poschodie oblúčkový vlys. Poschodová časť je ozdobená bohatým sgrafitom, v ktorom vyniká tvar agátového listia a závitová čiara. Uhly majú kvádrovú ozdobu. Človek by skoro myslel, že celá stavba je z kvádrov. Ponad okná beží sgrafitový vlys s kronostikom, ktorý okennú časť oddeľuje od atiky a vyvoláva taký dojem, ako keby kampanila bola dvojposchodová. Atika má sgrafitovú arkatúru, vyplnenú tiež sgrafitove listovou ozdobou. Podľa kežmarských kroník táto časť sgrafitovej ozdoby bola kedysi pozlátená. Skvela sa vraj nádherne najmä pri zapadajúcom slnku. Kampanilu volajú dodnes zlatou vežou. Štíty pripomínajú štíty Thökölyovho hradu. V strednom štíte severnej strany je erb mesta, na južnej strane vidieť dvojitého orla a na východnej maďarský erb. Túto kampanilu reštau-

roval r. 1921 Pamiatkový úrad a nakoľko sa dalo, zachránil i pôvodné sgrafito.

Zvonica v Strážkoch.

Sgrafitovú ozdobu zachovala najlepšie — pravda, po kežmarskej — kampanila v Strážkoch. Od kežmarskej sa líši iba tým, že je nedelená. Inakšie sa jej veľmi podobá rovnako v konštrukcii, ako aj vo výzdobe. Dostavoval ju akiste ten istý majster. Dekorátor bol tiež ten istý. V nápise „Solī Deo — H. B. 1629. — Gloria“ nachádzame tie isté písmená

Kampanila v Strážkocch.

H. B. Stavaná je teda o celých 37 rokov neskôr ako kežmarská. Ale maliar bol jednako iba jeden, ako to konečne dosvedčuje i sgrafitová štylizácia. Tu je už zbehlejší. Okrem listovej dekorácie vidieť i postavu lovca a vtákov. Štítky sú štíhlejšie než na kežmarskej veži a majú aj plastickú ozdobu Od

veže sú oddelené širokou rímsou. Vchod je ešte gotický. Ak nechceme, aby krásna sgrafitová ozdoba úplne zanikla, potrebná je súrna renovácia.

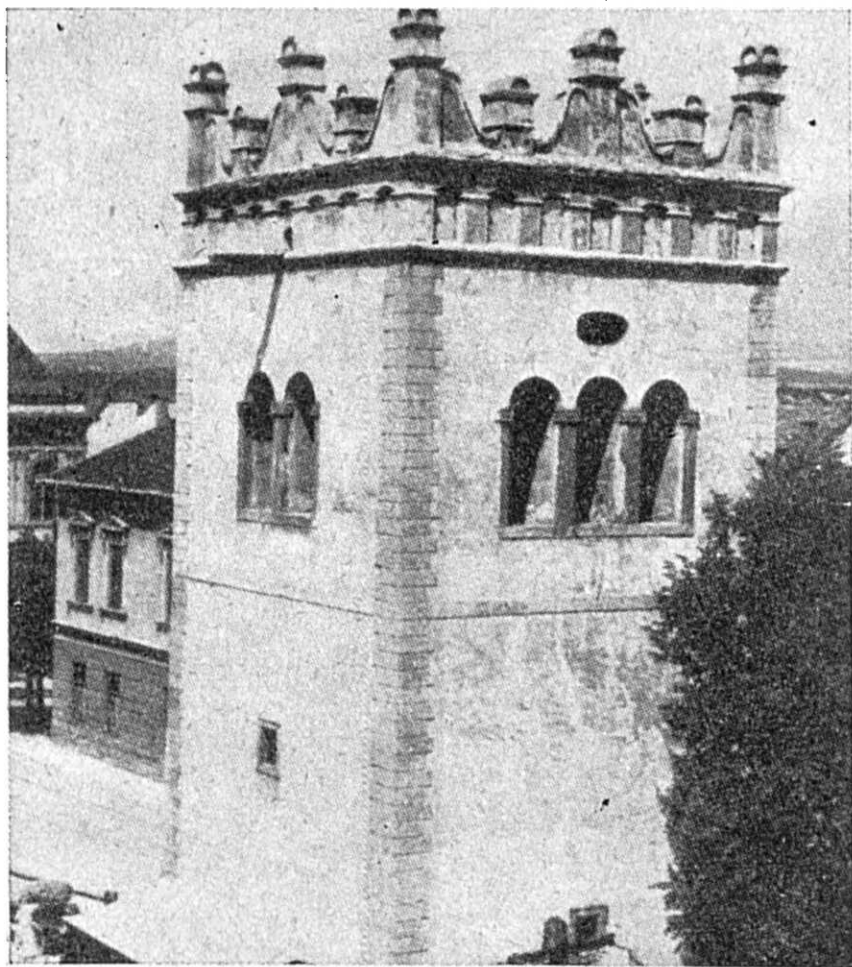
Spišská Sobota, Matejovce.

Oblúčkový vlys kordonového delenia špišsko-sobotskej kampanily pripomína kežmarskú kampanilu. Spišsko-sobotská je stavaná r. 1598 kežmarským majstrom Ulrichom Maternom. Dozaista ten istý staval i kežmarskú. Poschodová časť je zbarokizovaná. V XVIII. stoly ju totiž reštaurovali. Vtedy odstránili i renesančnú atiku a miesto nej dali barokovú.

Matejovská kampanila je delená tak isto oblúčkovým vlysom a prešla takou istou metamorfózou. Vrchnú časťku barokizovali r. 1728, ale jej úprava je o mnoho jednoduchšia. Bývalú sgrafitovú atiku snažili sa nahradiť dvoma radmi do seba bežiacich polokruhov.

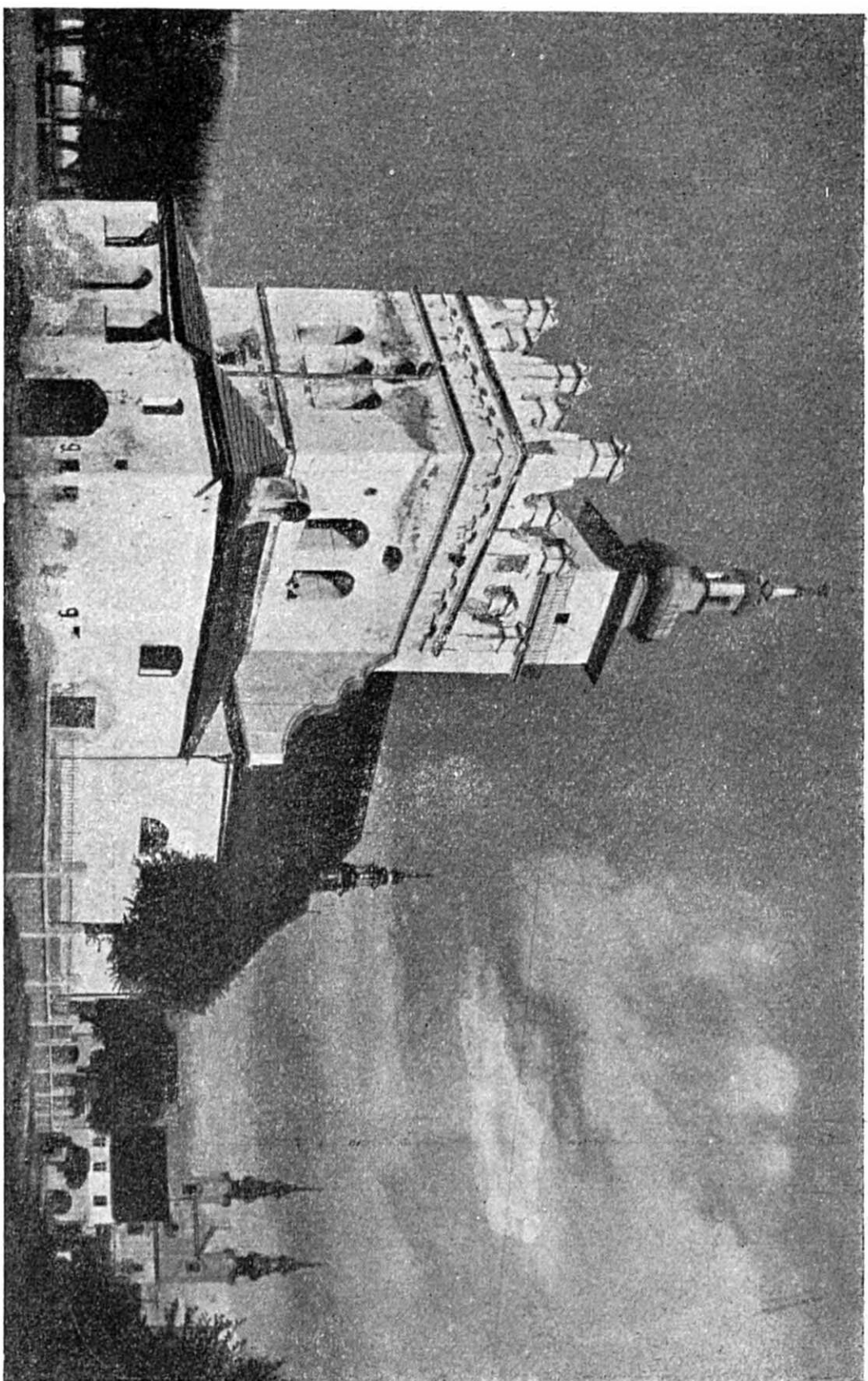
Poprad, Podolíneec.

Popradská kampanila ukazuje nám ten typ spišskej renesancie, na ktorom je zjavnejší poľský vplyv. Najviacej ho charakterizujú plastické arkatúry. Stavaná je r. 1658, ako to konečne vidieť z chronostika: IVnIVs apposlte posVIIt fVn-DaMlna tVrrls prospere; at aVgVstVs ContInVIIt opVs. V plastických edikuloch sú sgrafitové obrazy apoštolov a prorokov. Štítiky sú jemne lemované. Krivka, ktorá poukazuje na barok, je v nich častejšia ako rovná čiara. Nad družnými oknami je otvor, ktorý tiež znamená vplyv baroka. Renovácia pochádza z r. 1924. Výlohy hradilo mesto a Pamiatkový úrad.

Kampanila
v Poprade.

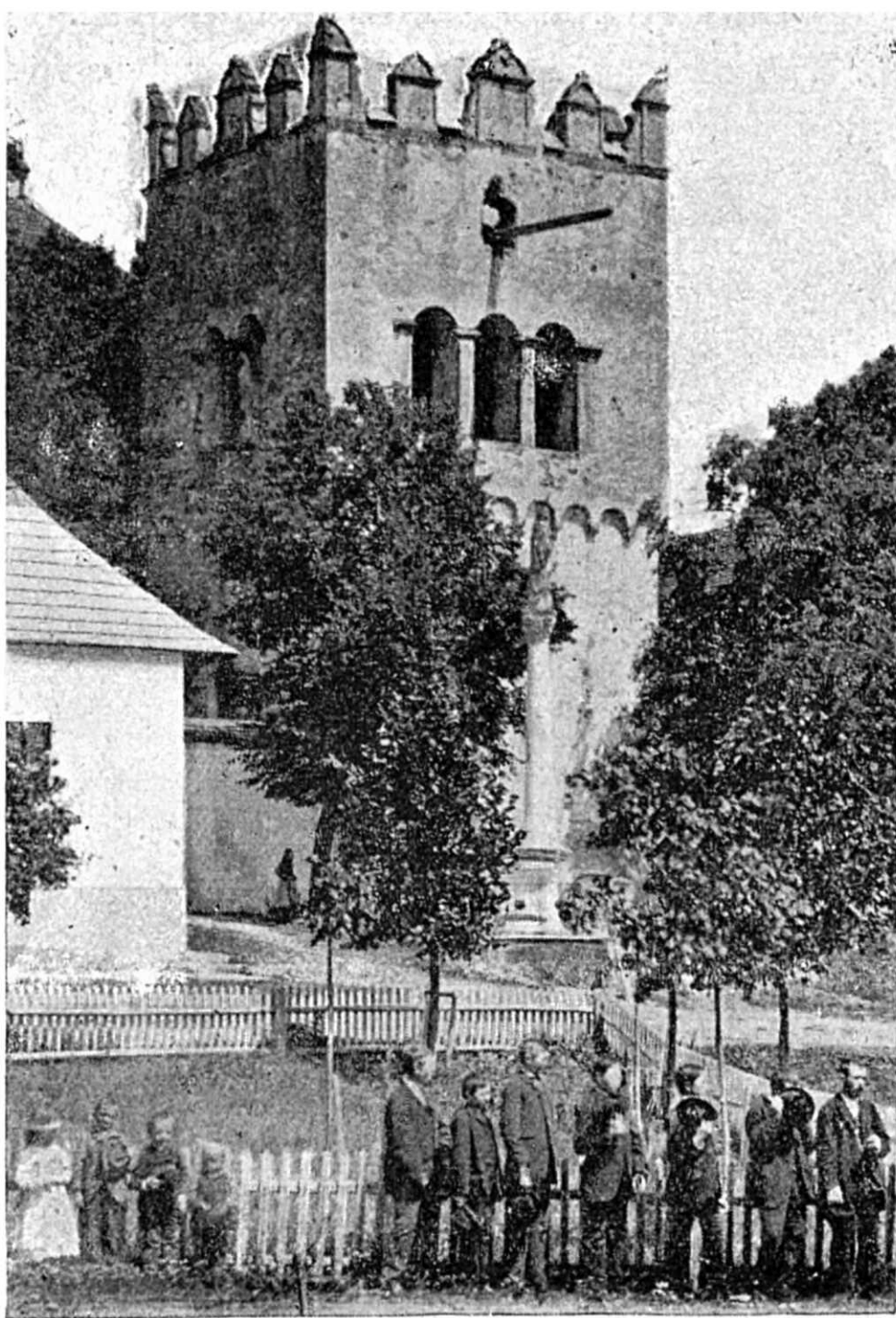
Podolínska kampanila i konštrukciou i prevedením napodobňuje popradskú. Obe sú dozaista dielom jedného majstra. Edikuly boli sgrafitove ozdobené. Pred časom ich zabieli. Je územčistejšia ako popradská. Atiku má živšiu a výraznejšiu.

Zvonica v Podolinci.

Vrbov, Spišská Belá.

Vrbovská a spišskobelanská kampanila nemajú sgrafitovej ozdoby. Vrbovskú postavili r. 1644. Oblúčkový vlys podobá sa kežmarskému. Podobné sú i družené okná. Táto kampanila je inakšie veľmi jednoduchá. Štítiky má plasticky lemované. Belanská je ešte jednoduchšia. Nemá ani kordonového vlysu.

Kampanila vo Vrbove.

Štítky sú lemované podobne ako na popradskej kampanile. Vrbovskú a belanskú staval dozaista ten istý majster. Staval ich pravdepodobne súčasne.

Levoča.

Levočskú kampanilu zmenili najväčšmi. Dnes už nemá renesančného zakončenia. Odstránili ho pri veľkej renovácii roku 1824. Henszlmann ju pre jej pekné proporcie pokladá za najkrajšie dielo východoslovenskej renesancie. Budovali ju roku 1656. Z jej renesančnej ozdoby zachovaly sa iba družené okná. Hodiny boli pôvodne na kostolnej veži. Odtiaľ ich preložili na kampanilu. Sú to prvé vežové hodiny na Slovensku.

Kampanila v Levoči.

Kampanilu a radnicu spája úzky koridor. Tento spoj dáva obom celkom peknú celistvosť. Terajšia strecha kampanily pochádza z konca minulého stoloetia.

Kostolná veža v Harhove.

Harhovská veža je časove posledným produktom spišskej renesancie. Veľký požiar roku 1708 zničil vežu a zvony a poškodil tiež klenbu kostola. Vežu a kostol dal opraviť

František Görgy nákladom troch tisíc zlatých. V základných rysoch napodobňuje kežmarskú kostolnú vežu. Rohové štíty, na ktoré sa opierajú masívne stĺpy, volutovou čiarou spájajú sa so stredným štítom.

Maldurská renesančná veža je ozdobená jednoduchšie ako harhovská. Badať však, že renesančnú korunu dostala asi

Kostol a renesančná veža v Harhove.

súčasne s harhovskou. Patrónom obidvoch kostolov bola rodina Görgyovcov. Maldurskú vežu zhotovil akiste ten istý majster, čo postavil i harhovskú. Renesančná veža na územi poľského Spiša vo Fridmane podobá sa skoro úplne maldurskej. V atike má široké štítky. Kostol v Krempachoch na poľskom Spiši má tiež renesančnú vežu. Tá sa však podobá viacej kežmarskej kostolnej veži.

Jamník, Granč, Harakovce, Spišská Kapitula.

Najchudobnejší typ spišskej renesancie ukazujú v svojom prevedení veže v Jamníku, Granči, Harakovciach a na Spišskej Kapitule.

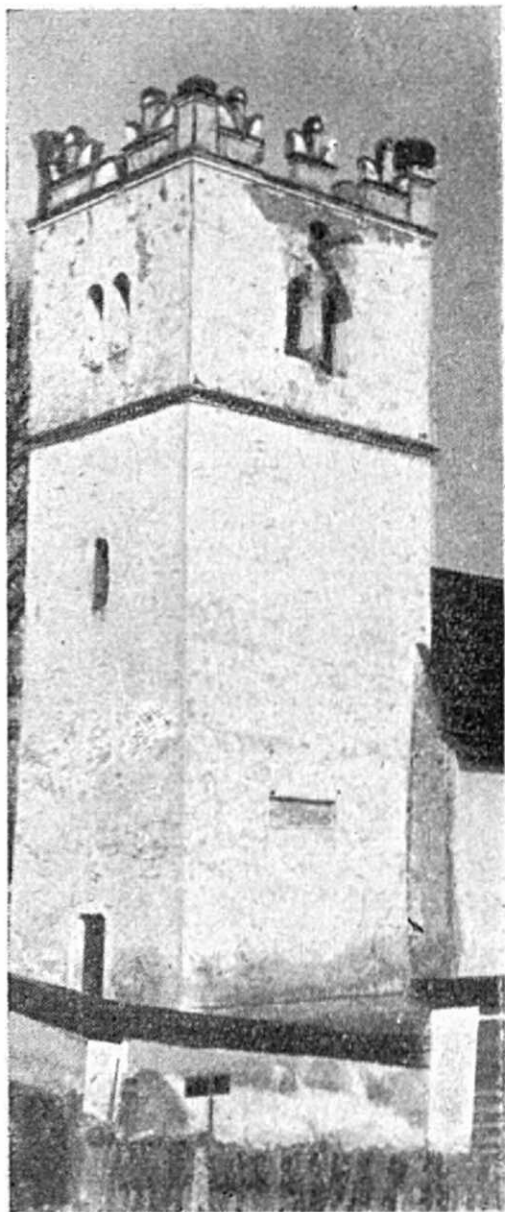
Kostolná veža v Jamníku má prehnuté štíty. Napodobňuje nimi štíty betlanovského kaštieľa. Inakšie sa približuje k typu popradskej a podolíneckej zvonice. Je bez arkatúry.

V Harakovciach a v Granči, v obciach pod Braniskom, nachádzame najjednoduchší typ spišských renesančných veží. Územčitá veža v Harakovciach má veľmi masívne štíty. Sú

bez akejkolvek dekorácie. Štíty v Granči sa im podobajú, ale sú trochu štíhlejšie. Popod ne bežia dve paralelné rímasy. Tvorí tak miesto pre sgrafitovú ozdobu, ktorej prirodzene niet. Kostolík je na to prichudobný.

Jednoduché sú i renesančné štíty spiško-kapitulských veží. Videť na nich už aj volutovú čiaru. Všetky spišské kampanily a renesančné veže pochádzajú z tých čias, keď kostoly mali protestanti. Kapitulské veže svedčia o tom, že s renesančným slohom sympatizovali i spišskí katolíci.

Viacere spišské kostolné veže mali renesančnú korunu. Neskoršie ju však zamenili barokovou strechou.

Veža v Jamníku.

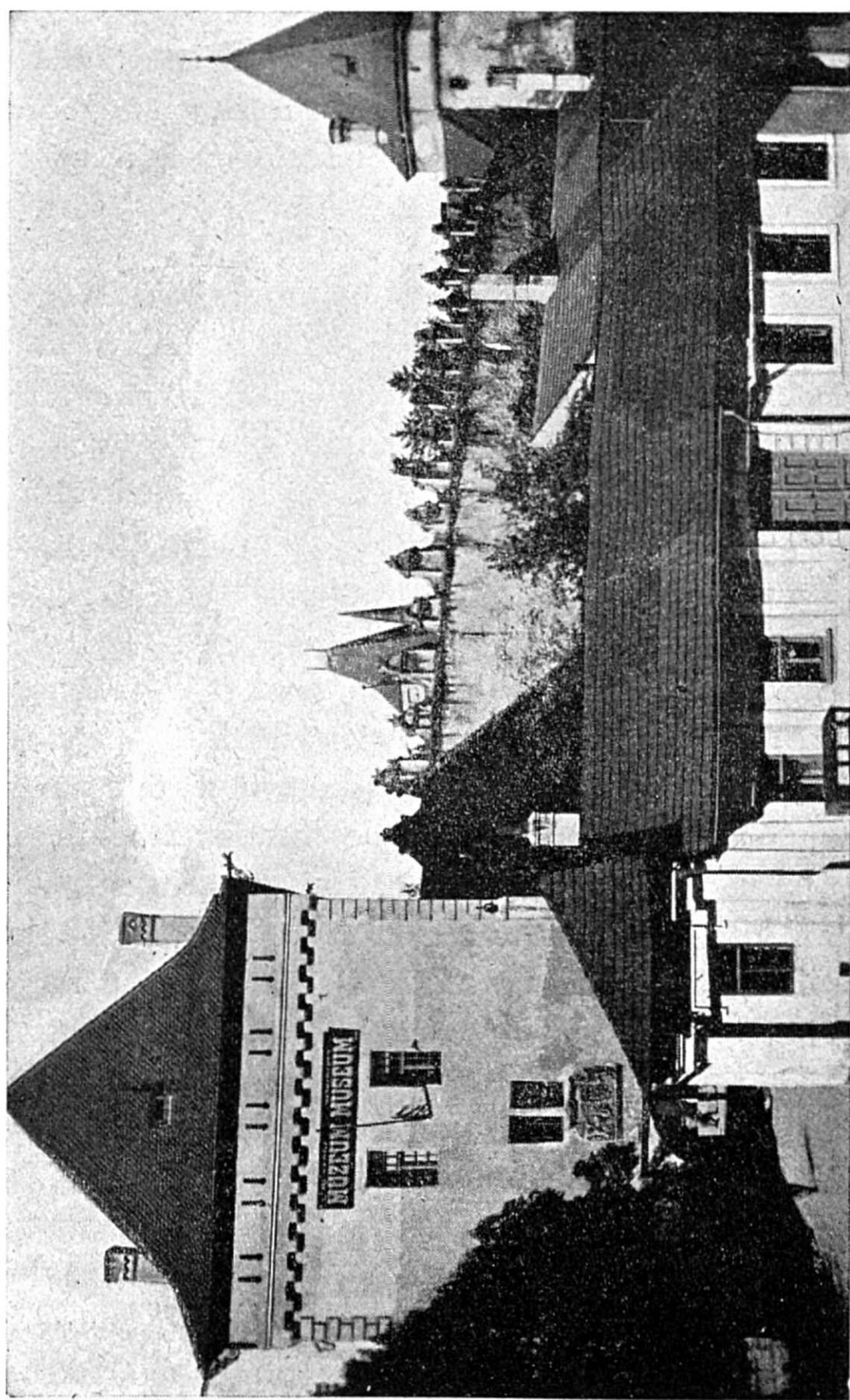

Kostol v Granč-Petrovciach.

Renesančné kaštiele.

Kolískou renesančných hradov a kaštieľov je Francúzsko. V Taliansku sa renesancia ujala pri cirkevných stavbách a nádherných súkromných palácoch. Vo Francúzsku, kde gotika potrebám cirkevných stavieb úplne vyhovovala, renesancia sa prevalila na profánne, hlavne na hradné stavby. Nadviazala na gotické spôsoby budovania hradov, ale prispôsobila ich zmeneným strategickým okolnostiam. Pred očami mala i tú skutočnosť, že hrad má byť aj príjemným, rozsiahlym a reprezentačným bytom. Pri novostavbách nevyhľadáva neprístupné miesta na skalách a na vrchoch, lebo pri nových strategických prostriedkoch tieto prirodzené ochranné podmienky i tak neznamenal veľkú prekážku. Renesančné stavby musely počítať viacej so svojou vlastnou silou. Ochranou takej pevnosti boly mocné múry a ich nárožné bašty, obklúčené priekopou, ktorú pri obliehaní naplňali vodou. Nárožné bašty sa postupom času premenily na priestrané byty, poťažne vyvinul sa z nich nárožný arkýr a nárožný pavilon. Stredné múry dostávajú pavlače a rizality.

Taká forma hradu prešla do Nemecka, kde sa jej pevnostný charakter stráca ešte viacej, kde sa už približuje pohodlným kaštieľom: budova štvorcového pôdorysu s polokruhovými alebo štvorhrannými uhlami bášt, neskôr arkýrov, zvonku bola dosť jednoduchá, ale za to nádhernejšia zdnu, kde štvorcový dvor obkolesovaly prízemné alebo poschodové arkády.

Thökölyho hrad v Kežmarku.

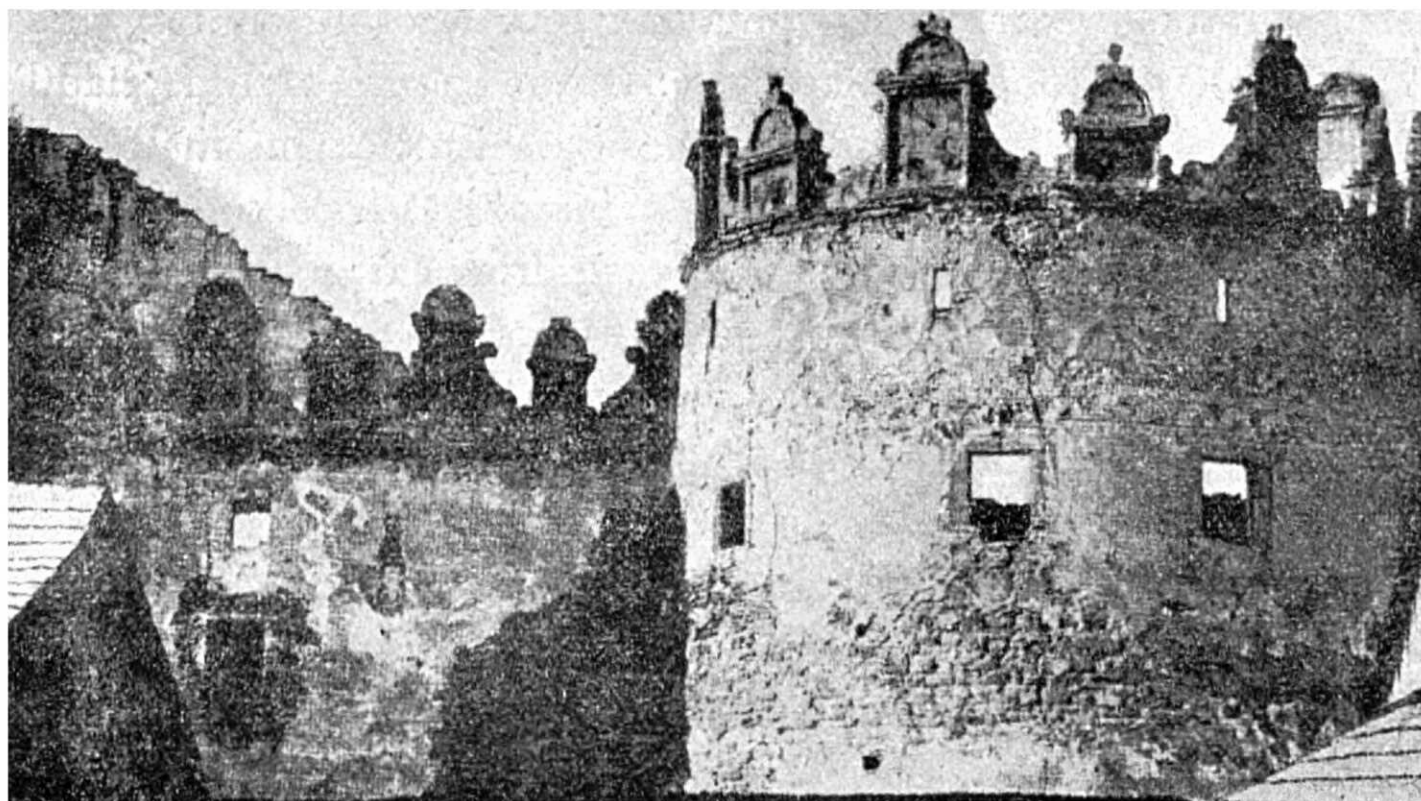
Takýto typ hradných kaštieľov dostal sa k nám z Nemecka buď priamo, buď cez Poľsko. Gotické hrady alebo renesančne adaptovali alebo stavali celkom nové šľachtické kaštiele, na pr. v Betlanovciach, v Strážkoch, v Šťavníku. Pri ornamentike použili vžitých východoslovenských spôsobov.

Thökölyho kaštieľ v Kežmarku.

Patrí medzi najrozsiahlejšie a najozdobnejšie spišské kaštiele. Na jeho mieste už r. 1190 stál kláštor klarisiek. Roku 1348 prešiel do vlastníctva lendackých krížovníkov. Po husitskom vpáde vystavili kráľovský hrad, ktorý Matej Korvín daroval zápoľovskej rodine ako dedičnému spišskému županovi. Bol dôležitý ako pohraničný hrad. Pôvodný hrad bol gotický. Okrem základnej formy kaplnky a niektorých gotických častí baštových miestností z jeho prvotného tvaru nezostalo nič. Po Zápoľovcoch ho zdedil Jeronym Lasky. Po tom prešiel do majetku Thökölyovcov. Šebastián Thököly, ale najmä Štefan Thököly renovoval ho v spišskom renesančnom slohu, ponechajúc základné múry bývalého hradu. Zmenili ho tak na prepychove zariadený a skonštruovaný kaštieľ. Odtedy sa na ňom viacej nebudovalo. Po páde Imricha Thökölyho stal sa kráľovským majetkom. Vtedy jeho nádherné zariadenie z veľkej čiastky odvliekli do Viedne. Roku 1701 kaštieľ odkúpilo mesto Kežmarok, ktorého majetkom je i dnes. V minulom stolytí porušili západnú časť. Vybudovali v nej vojenskú kasáreň. Teraz je v kaštieli vojsko. V bránovej veži, kedysi najskvostnejšej, je mestské muzeum.

Kaštieľ na severnej strane opiera sa o mestské hradby, ku ktorým sa v polokruhovej forme pripájajú osobitné miestnosti s dvoma baštami a s jednou vežou, popod ktorú ide hlavný vchod. Pôdorys kaštieľa má vajcovitý tvar.

Celú južnú frontu, hľadiacu k mestu, zdobila štítková

Bašta kežmasrkého kaštieľa.

arkatúra. Zachovala sa všade, niet jej iba na západnej okrúhlej bašte. Husto nasadené štvorcové, poťažne obdĺnikové výčnelky, krášli polokruhová, plasticky lemovaná koruna. Ich sgrafitová ozdoba sa nezachovala. To, že ich sgrafitová okrasa mohla byť tá najskvostnejšia, vidieť zo širokého sgrafitového vlysu čelnej, najkrajšie ozdobenej okrúhlej bašty. A nakoľko zub času i menej šťastné renovačné pokusy jeho sgrafitovú okrasu ešte úplne nepokazily, vidíme na nej formy rastlinné, najmä formy veľkých ľalií a agátového listia. Okná, rozložené nepravidelne pod vlysom, majú silné pieskovcové rámy, okolo ktorých je ešte užší sgrafitový rámec. Táto ozdoba bašty pochádza od Štefana Thökölyho z r. 1628. Ten istý renovoval i hlavnú štvorhrannú vežu. Nad bránou je mramorová tabuľa s nápisom: *Turris fortissima Nomen Domini 1628*. Popod

strechu beží široký oblúčkovitý vlys, podobný tomu, čo je na drieku kežmarskej kampanily. Vežu na poschodí západnej strany okrašľuje arkýr s dvoma oknami. Kedysi i vnútro veže bolo posiate bohatými freskami. Logie pozdĺž dvora zriadil Štefan Thököly. Ten istý vyzdobil siene historickými maľbami, ktorých štukové rámce sa i dnes vynímajú ešte celkom dobre.

Perlou kaštieľa bola kaplnka severnej časte. Štefan Thököly ju dal r. 1658 renovovať. Z päťbočnej apsidy a z mestského archívu, ktorý v XIV. stoly spomína kaplnku sv. Alžbety, zničenú husitmi, možno usudzovať, že pôvodne tam stála gotická kaplnka tej istej veľkosti. Už samotná brána, v barokovom slohu vytesaná z oravského pieskovca, je podivuhodná. Jej rozmery sú väčšie, ako to vyžaduje táto kaplnka. Baroková klenba je pomaľovaná scénami zo Starého a Nového zákona. Rámec malieb, renováciou dosť pokazených, tvorí krásne štuko. Barokový oltár a baroková kazateľnica kompozíciou a dokonalými rezbárskymi prácami svedčia o vyspelosti kežmarských rezbárov, ktorých vtedy vyhľadávali z ďaleka. Z ich prác je chýrny najmä stolec renesančného štýlu, zhotovený r. 1544. Voľakedy stál v hlavnom kostole.

Kaštieľ v Strážkoch.

Na mieste terajšieho Czobelovského kaštieľa už maďarská pohraničná stráž vybuodovala strážnu vežu, ktorá bola kľúčom popradskej doliny. Tatársky plen ju zničil. Wagnerove Analecta spomínajú, že r. 1260 stál tam kláštor templárov, ktorý neskôr dostala rodina Tarcayovcov. Posledná dcéra tejto rodiny vydala sa za Varkocha, tešínskeho rytiera a pozdejšieho kapitána mesta Kežmarku. On dal vystaviť gotický hrad. Po páde Zápoľovcov hrad prevzala rodina Horváth Stanchichova. Gregor Stanchich, humanista, zriadil v ňom chýrnu protestantskú vysokú školu, v ktorej vyštudovalo hodne

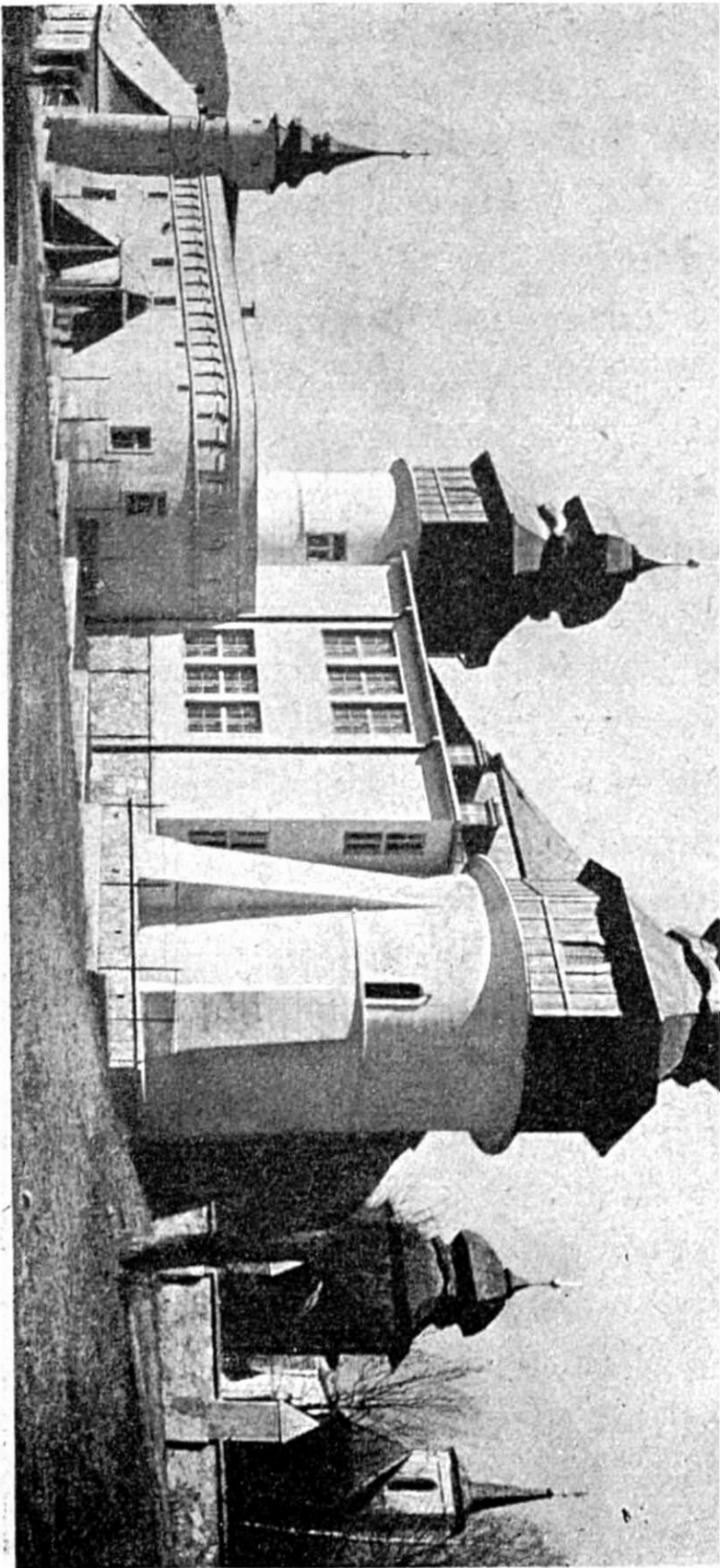
protestantských duchovných. Priženením hrad sa stal majetkom Štefana Thökölyho. Ten po skončení renovácie kežmarského hradu i strážsky hrad dal tými istými poľskými staviteľmi renesančne reštaurovať. Podzemnou chodbou ho spojili s kežmarským hradom. Vtedy bol dvojposchodový. R. 1708 ho zničil požiar. Pri reštaurácii odstránili druhé poschodie a vysokú sedlovú strechu. Nedotknuté zostaly iba obvodové múry a veže. Začiatkom XIX. storočia medzi kostol a kaštieľ postavili terajšiu hradskú. Kaštieľ stratil tak harmonickú spojitosť s kostolom a s dedinou.

Kaštieľ má štvorcový pôdorys s okrúhlymi nárožnými baštami južnej strany. Štylizácia štítkov je tá istá ako pri kežmarskom kaštieli. Z bývalej sgrafitovej okrasy nevidieť nič. Zničila sa akiste pri požiari r. 1708. Štvorcový dvor obkľučujú poschodové arkády s barokovu klenbou.

Rodina Medniansky-Czobelovská, žijúca výlučne umeniu a vede, sosbierala mnohé cenné veci, ktoré tento upadajúci kaštieľ učinily vzácnym spišským muzeom.

Kaštieľ v Štavníku.

O bývalom cistercitskom kláštore v Štavníku nieto jasného obrazu. Na to, aký bol, môžeme usudzovať iba z jestvujúcich cudzozemských kláštorov. Postavený bol akiste v prechodnom slohu. Už husiti ho veľmi poškodili a r. 1532 pri ruvačkách medzi Levočanmi a Kežmarčanmi ho úplne demolovali. Keď štavnický majetok obdržal Lasky, z kameňov bývalého kláštora ihneď v r. 1533 položil základy terajšieho kaštieľa. R. 1579 majetok dostal Šebastián Thököly. Jeho syn Štefan dobudoval kaštieľ v renesančnom slohu. Kaplnku pristavili neskôr, r. 1669. Po páde Thökölyovcov kaštieľ prevzal Juraj Szécsényi, ostrihomský arcibiskup. Ten ho r. 1690 oddal jezuitom. Keď rád jezuitov zrušili, Maria Terezia darovala kaštieľ novoutvorenému spišskému biskupstvu.

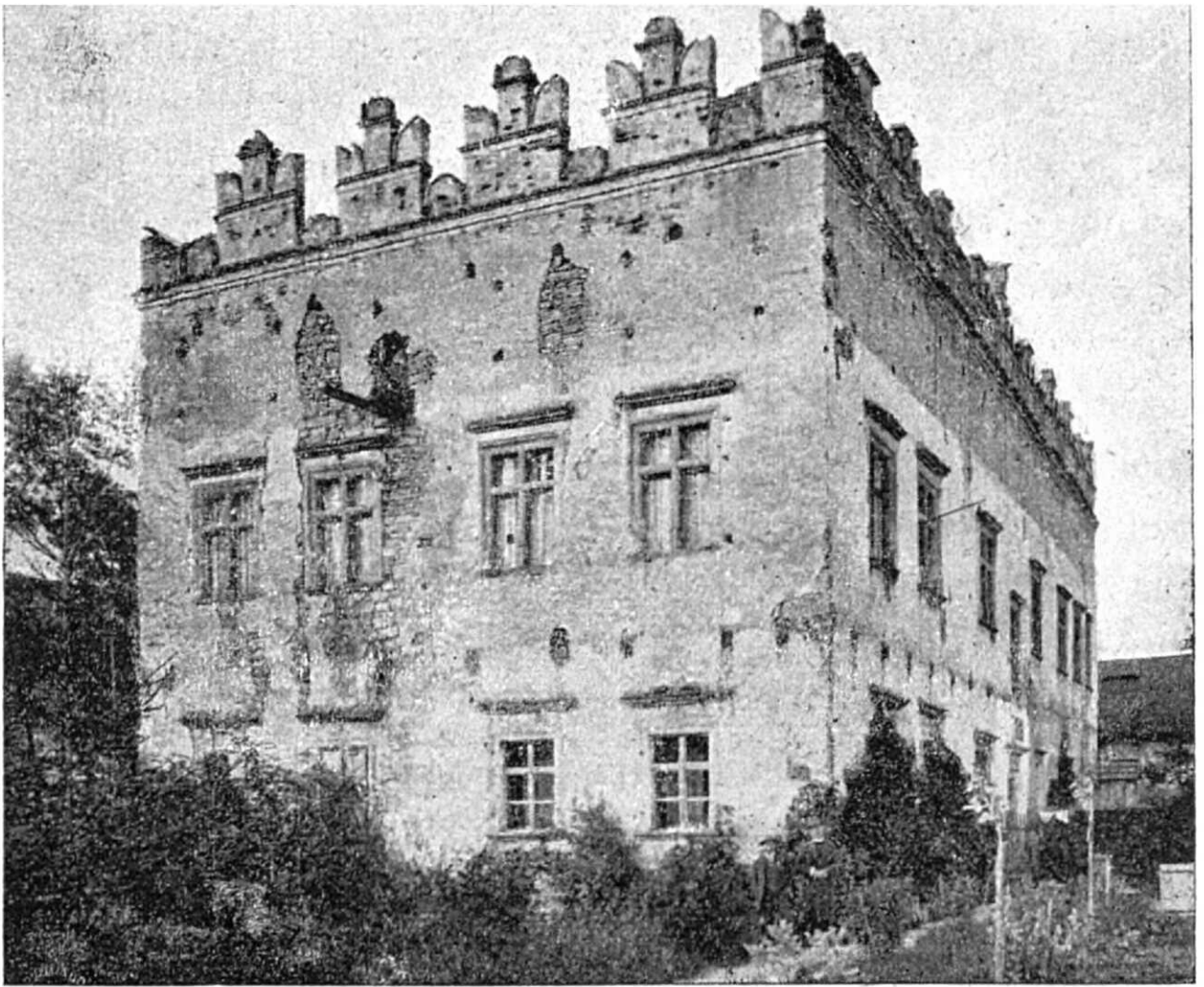
Kaštieľ v Stávníku.

Kaštieľ má štvorcový pôdorys s uhlovými vežami. Veže západnej strany sú štvorhranné, východnej okrúhle. Biskup Bielik dal ho r. 1834 renovovať. Vtedy stratil najväčšiu časť svojej bývalej renesančnej ornamentiky. Musela byť akiste poškodená, a to tak veľmi poškodená, že už nebolo možné pomýšľať na jej záchranu. Bielik, ktorý mal smysel pre umenie, nebol by jej dal zahynúť. Štefan Thököly i tento hrad budoval s takou istou veľkodušnosťou a odbornosťou, ako kaštieľ kežmarský s strážsky. Renesančné štíty a arkatúru, na južnej strane ešte zachovanú, zdobily akiste bohaté sgrafitá. Kaplnka pri kaštieli je dielom biskupa Bielika. Dal ju postaviť v novogotickom slohu z kameňov bývalého kláštora na Lapis refugii. Kaštieľ r. 1925 zhorel a J. E. ndp. biskup Ján Vojtaššák ho renovoval, adaptujúc ho pre kláštor rádu Slova Božieho. Architekt Jozef Šašinka dbal na to, aby zachránil tie čiastky, ktoré zostaly z bývalého renesančného hradu. Ostatné im štýlove prispôbil.

V parku stojí objemný sypanec. Nad jeho vchodom slabo sa vynímajú freská. Pokladajú ho sa bývalý kostol. Skôr bol to kláštor, alebo časť jeho, lebo bývalý kostol cistercitov stál na severnej strane. Túto domnienku potvrdzuje i tá okolnosť, že sa tam nachádzajú podzemné sklepené miestnosti, akiste kripty bývalého kostola. V parku vidieť dve stĺpové hlavice z bývalých kostolov na Lapis Refugii s krásne štylizovanou ornamentikou.

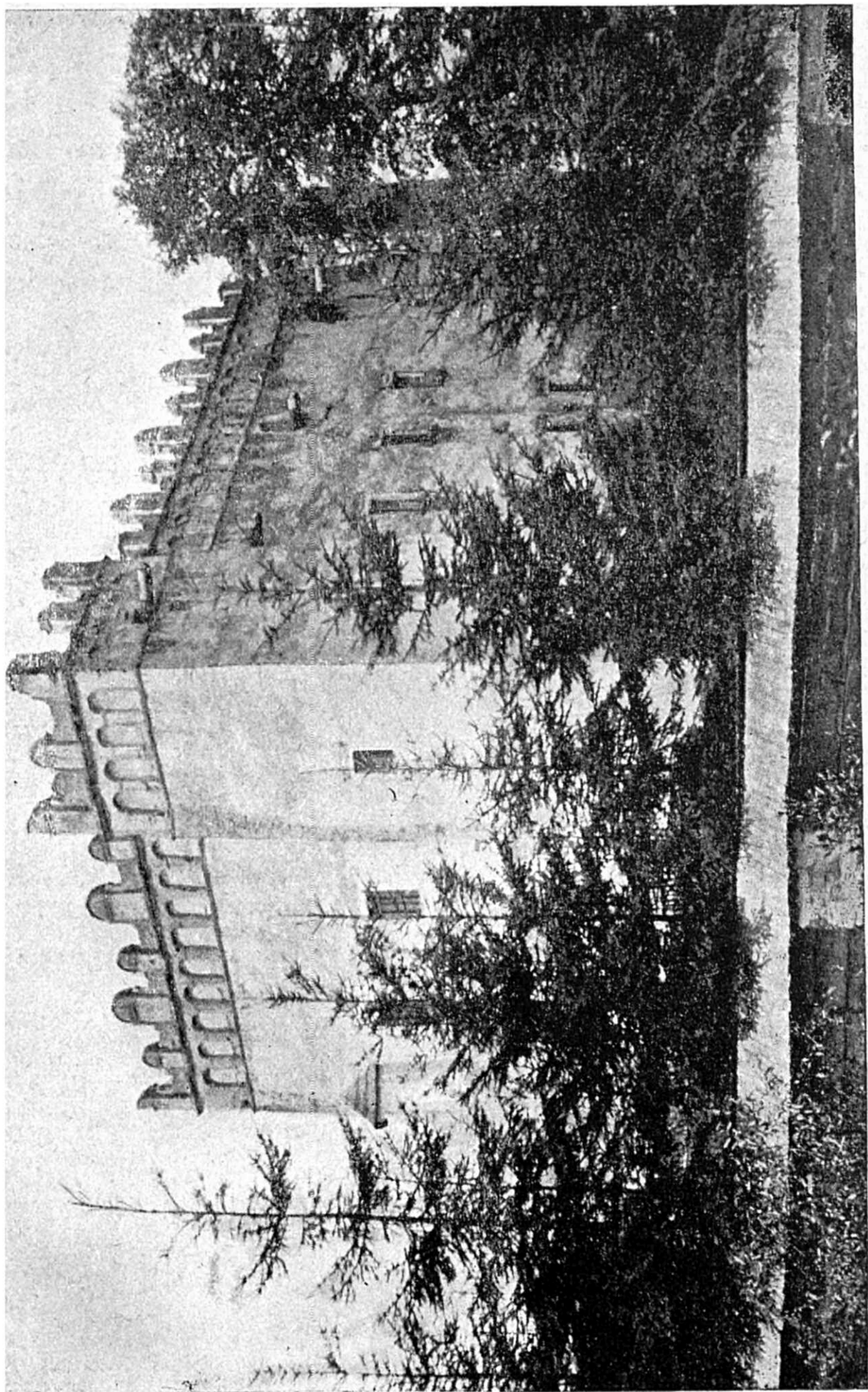
Thurzov kaštieľ v Betlanovciach.

Najstarší spišský renesančný kaštieľ v Betlanovciach i popri svojej jednoduchosti pôsobí jednako mohutným dojmom. Svojou atikou zachycuje veľmi výstižne prechod gotického cimburia do renesančnej štítkovej ozdoby. Štvrtkruhové štítky, nasadené na uhloch ležatých obdiaľnikov, uzavierajú menší obdiaľ-

Thurzov kaštieľ v Betlanovciach.

nik, dĺžkou postavený dohora a ozdobený polokruhovou korunou. Takú istú dekoráciu má i kostolná veža v Jamníku. Kaštieľ je bez nárožných veží. Monotonosť stien odstraňujú iba okná s nadobločnou rímsou, rámované širokým pieskovcom. Najskvostnejší je portál. Veraje a nadpažie okrašľuje perlový a triglifový vlys. Stavali ho, ako to konečne vidieť z vtesaného letopočtu, r. 1564. Nad portálom je kamenný erb s monogramami P. F. a H. B., t. j. Peter Feigl a Helena de Betlenfalva. V sgrafitovom erbe, umiestnenom v drieku stavby, je letopočet 1568. To je rok sgrafitovej výzdoby. Pravda, okrem sgrafitového erbu nezostalo z nej nič. Dúhová klenba predsiene má štukovú imitáciu sieťových rebier, pripomínajúcich ešte gotiku. V prízemí sa zachovala jediná obý

Renesančný kaštieľ vo Fridmane.

vateľná izba s drevenou, kazetovanou a renesančne vymalovanou povalou. Miestnosti na poschodí mali pôvodne tiež drevené povaly, ale v XVIII. storočí ich nahradili klenbami. Vo viacerých izbách najšť krby s renesančnými ozdobnými kameňami. Kaštieľ je dnes majetkom statkára Silbersteina. Ku konečnej skaze blíž sa nezadržateľným tempom. V pôdoryse podobný je na začiatku XVII. storočia budovaný kaštieľ vo Fridmane (teraz Poľsko).

Kaštieľ v Markušovciach.

Renesancia objavila sa v Markušovciach po prvý raz pri oprave hradu, ktorú koncom XVI. storočia previedol Pavel Máriássy. Keďže zámok nebol dosť pohodlný, František Máriássy r. 1643 dal na podhradskej rovinke vystaviť malý, ale zato úhľadný renesančný kaštieľ s okrúhlymi nárožnými vežami. Aby zvýšil jeho idylickosť, zmenil tok Hornádu a zamieril ho tesne popri kaštieli. Zo sgrafitovej ozdoby a zo štítkovej arkatúry, ktorá tento kaštieľ akiste bohato krášľila, nezostalo dnes nič, lebo vtedy, keď stavali vyšný barokový kaštieľ, zbarokizovali aj tento predošlý. Bolo to v druhej polovici XVIII. storočia. Na mieste jeho bývalej renesančnej arkatúry umiestnili dnešné barokové kamenné gule s barokovou vežou. Aj vnútro je barokovo prepracované.

Z niekdajšieho holumnického kaštieľa zostala iba ruina čelného múru. Prináležal k typu tých kaštieľov, ktoré nemaly nárožných veží. Tie kusy, čo sa nám zachovaly, poukazujú na to, že jeho frontu zdobila renesančná atika a štítky.

Radnice.

Levočská radnica.

Levočania hneď vtedy, keď zakladali mesto, v jeho strede nechali veľký štvorec, v ktorom neskôr hodlali postaviť reprezentačné verejné budovy. Po dokončení kostola sv. Jakuba — alebo aj súčasne s ním — vybudovali i poschodovú gotickú radnicu. Jej rozmery boli menšie, ako sú rozmery terajšej radnice. Zachoval sa z nej iba hlavný portál a malý gotický vchod — na ľavo pri bráne — do niekdajšieho špirálovitého schodišťa na poschodie. Podľa Henszlmannna do budovy viedol i vchod s južnej strany. Ale ten je dnes zamurovaný. Jeho sloh ukazuje na XV. stolie. Terajšia radnica povstala po veľkých požiaroch v r. 1550 a 1599. Po prvom požiari vybudovali dnešné prízemie. Prácu ukončili za dva roky, lebo podľa Hainovej kroniky mestský senát už r. 1552 úradoval v tejto novej stavbe. Táto časť je štýlove najchudobnejšia. Má jednoduchú dúhovú klenbu. Po druhom požiari nadstavili i poschodie. A podľa Haina skončili ho r. 1615.

Arkády severnej a západnej strany poukazujú na taliansky vplyv. Najoriginálnejšie sa ujaly na pražskom Belvedere, na Slovensku zase na levočskej a banskobystrickej radnici. Predsieň, ktorá s tromi stĺpmi tvorí dvojloď, má nízku krížovú klenbu s hviezdovitou dekoráciou rebier zo štuku. To dovedčuje, že renesančný architekt nevymanil sa ešte úplne spod silného dojmu gotiky. Renesančný vchod, na verajach renesančne zdobený, vedie z predsiene do zasedacej siene s origi-

nálnou drevenou povalou, brvnami bohato článkovanou. Sklá okien majú ešte olovené rámce, vyhotovené levočskými sklármi.

Druhé poschodie radnice pochádza z r. 1895. Vtedy pod vedením univ. profesora Schuleka odstránili niektoré staršie časti a nasadili terajšie štíty. Hoci štíty poschodových arkád dodávajú celej stavbe zvláštneho pôvabu, jednako nemožno od-tajiť to, že kontrast, ktorý badať medzi spodnou časťou rad-nice a medzi jej pristaveným druhým poschodím, prispôso-

Radnica v Levoči.

beným úplne nemeckému typu renesančných stavieb, uráža znalcov pohľad. Je násilný. Javí sa to najmä na východnej strane. Alegorické maľby južnej strany pochádzajú zo XVII. stoloetia. Pravda, dnes sú už premaľované.

Kežmarská radnica.

Kežmarok, bývalé kráľovské slobodné mesto, malo prvú radnicu na Starom trhu. Ale túto zničili husiti. R. 1461 postavili novú na terajšom mieste. Bola gotická. Staval ju spišský staviteľ Juraj zo Spišskej Soboty. R. 1515 vypukol oheň, ktorý

Kežmarská radnica.

ju neušetril. Jej reštauráciu, konanú r. 1541, charakterizuje už spišský renesančný sloh. Vežu pristavili až r. 1642. A keď po požiari r. 1799 boli nutné opravy, vežu prebudovali v rokokovom štýle. Vtedy jej dali i priečelné ohňovzdorné steny, medzi ktoré po požiari r. 1922 vsunuli, v nemalej miere pričinením mestského komisára Antona Zátopka, nové druhé poschodie.

Z renesančnej výzdoby, ktorú vykonal tamojší majster Kuncz, nezachovalo sa celkom nič. Renesanciu reprezentuje iba celková štruktúra a mestský erb, vytesaný z pieskovca a uložený teraz nad niekdajšou južnou bránou. Priečelie radnice — podobne ako v Levoči — okrašľovali alegorické maľby.

Renesancia občianskych domov.

Archívy našich spišských mestečiek zaznamenávajú v XVI. storočí veľmi časté požiare, ktoré znivočily celé štvrte, najviacej však drevené domy, ale poškodily i mnohé murované stavby. Toto spôsobilo veľký stavebný ruch, aký badáme v XVI. storočí. Sporiví Spišiaci neboli by preca stavali len pre novotu! Pri budovaní, keď už boli k tomu prinútení, dbali najmä na to, aby predišli alebo aspoň zmenšili nebezpečenstvo rýchle sa šíriacich požiarov a aby nadobudli ochranu pred útokmi nepriateľov. A keďže ich majetkové pomery boli v tom čase dobré, usilovali sa zariadiť si svoje príbytky čo najpohodlnejšie a čo najkrajšie vnútorne i zvonútorne. Renesančný štýl vyhovoval všetkým ich požiadavkám. Vyzdvihnuté atiky zamedzovaly šíriaci sa oheň, pri obrane slúžily za úkryt a hodily sa pre ornamentiku či už štítkovú, alebo sgrafitovú. Široké námestia spišských miest a najmä kvádrové námestie hlavného spišského mesta Levoče, boli pre ozdobené domy ako stvorené, pretože ich ornamentika mohla sa tu dokonale uplatniť a — čo je hlavné — vynímať.

Domy mali úzku, najviacej trojokennú frontu. To nie preto, že by mešťanom nebolo bývalo slobodno stavať viacokenné domy. Naši mešťania mali v tomto ohľade úplnú slobodu, nie tak ako v Krakove, kde len šľachtic smel budovať viacokenné domy a kde sa občan musel uspokojiť nanajvýš s trojokenným domom. Obytné miestnosti neboly iba na fronte, ale aj vo dvore, najmä v poschodovej časti. Prízemie

zaujímaly dielne rozličných spišských remesiel. Dekoračná snaha neuspokojovala sa len frontálnou čiastkou, prenikla i do interiéru. Dvor s jednej alebo aj s oboch strán obstavili dosť širokými krížovo klenenými logiami a bohato delenými stĺpami. Stĺpy a zábradlia logií poskytovaly ornamentike príliš vhodné miesto. To, ako sa už potom uplatnila, záviselo od majiteľovho hmotného postavenia a od staviteľovej vyspelosti.

Thurzov dom (teraz Csákyho) v Levoči.

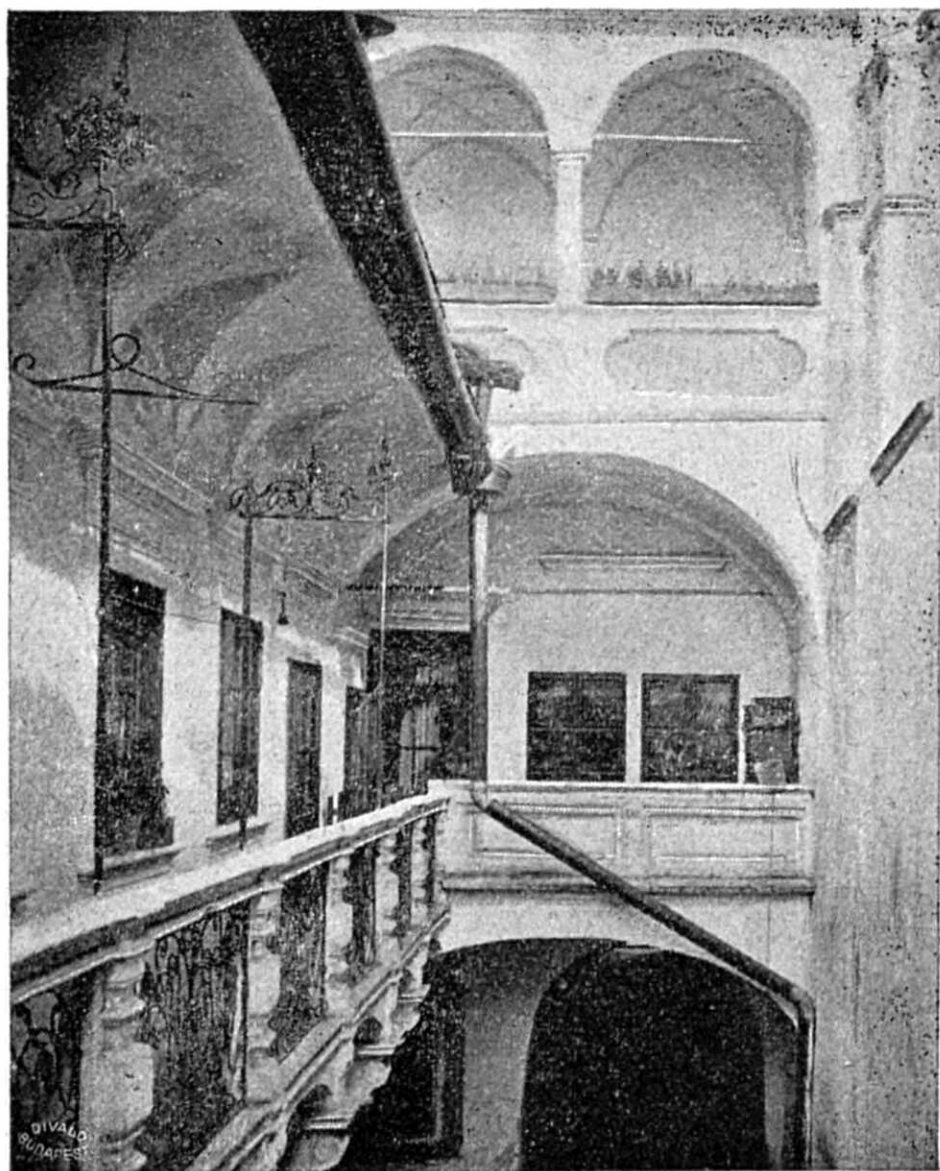
Renesancia súkromných domov zachovala sa najlepšie v Levoči. Levočské námestie bolo pôvodne o veľa širšie, ako je dnes. Svedčia o tom pozostatky gotických portálov, ktoré

sú v podbrání viacerých domov. Od terajšej fronty sú vzdialené asi tak 4 m. Kedysi všetky domy, na námestí mali renesančné fronty s atikou a so štítkami. Ale čas prináša zmeny. V barokovej ére v atike viacerých domov preborili okná a pristavili druhé poschodie. Pravda, ani fronta nesostala nedotknutá a aj na ňu sa prichytil duch baroka. Pôvodnú

Renesančný portál v Levoči.

frontu zachoval iba jeden jediný dom, tak zvaný Thurzov dom. Jeho dnešným majiteľom je gróf Csáky z Harhova. Stojí na mieste predošlých dvoch gotických domov, ako to ešte vidno z jeho prízemnej gotickej štruktúry. Gotika má viacej stôp: bránu, ba aj stĺpom delenú izbu prízemnia, v ktorej najst' gotickú štukovú dekoráciu klenby. Celá budova je poschodová a pravé krídlo má renesančnú atiku. Polokruhový fríz nesie plastickú arkatúru s edikulami, ozdobenými sgrafitom, nad ktorými sú dvojtvarné štítiky. Vyššie sú čipkovité a vychádzajú zo špirálovite točeného podstavca. Končia sa v medených zástavkách. Vyšná časť užších štítkov, v ktorej je polokruhová

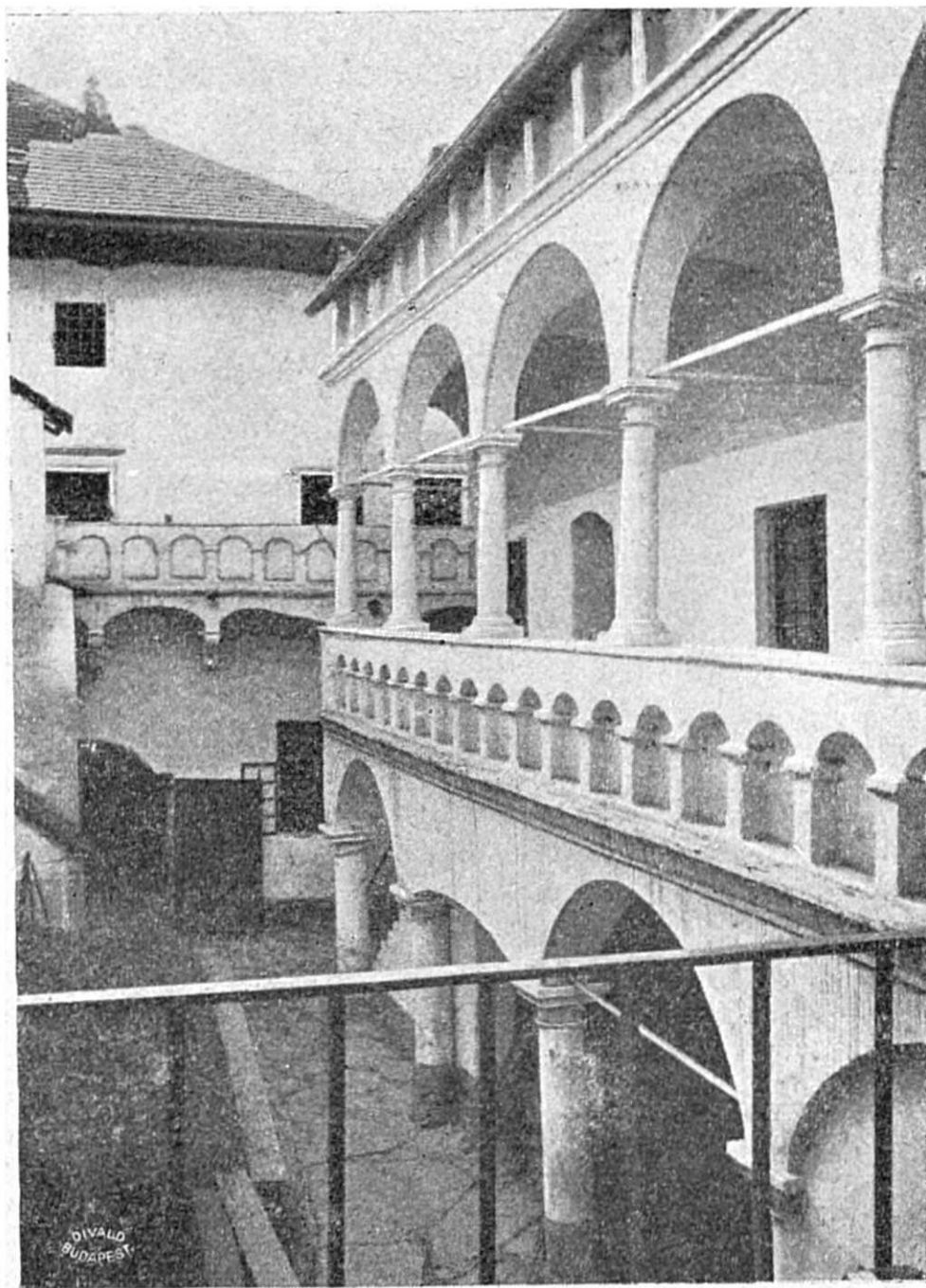
Interiér levočského domu.

koruna, má špirálovú čiaru. Ľavé krídlo je dvojposchodové. Jeho štítky podobajú sa štítkom pravého krídla. Nasadené sú do oblúčkového vlysu. Dvojposchodová časť má formu veže. Okná a bránu zprvu zdobily sgrafitové rámce, ktoré časom zanikly. Pamiatkový úrad ich r. 1903 renovoval. Na Spiši je to dnes jediný dom so spišskou renesančnou atikou. Budovali ho v XVI. storočí.

Okrem Thurzovho domu renesančnú atiku zachovali ešte tri domy na hlavnom námestí. Pravda, štítky časom odstránili a nahradili ich kamennými guľami, nasadenými na štvorcovom podstavci. Arkatúra ustúpila mušľovej barokovej dekorácii polí, vytvorených pilastrami. Úzku frontu zdobila nielen renesančná atika, ale aj nádherný portál. Renesancia portálov sa pomaly trátila. V XVIII. storočí sú už zväčša zbarakizované; iba niektoré časti podržali pôvodný štýl. Renesančnú dekoráciu zachovali brány domov č. 64 a 58. Zachovali ju alebo v pletenci, ktorý okrašľuje ich vrchnú časť, alebo v stĺpoch, ktoré ozdobujú ostenie. V dome č. 57 nachádzajú sa pod bránou pekné renesančné dvere z r. 1663. V nadpaží majú viničovú ozdobu a erb dvoch napínajúcich sa levov. Portál domu č. 45, postavený r. 1685, tiež ukazuje renesančnú ornamentiku vo verajových stĺpoch i v dvoch veľkých mušliach, uložených vo vrchných uhloch brány, ba ešte i v segmentovej rímse. Pod bránou najst' renesančné dvere z r. 1603. V dome č. 42 portál má gotické článkovanie, ale pod bránou vidieť menšie renesančné dvere bez ozdoby.

Priečelie levočských domov sa časom veľmi menilo. Práve preto je zaujímavé, že ich vnútrá zostaly z veľkej časti úplne neporušené. Najoriginálnejší, i keď nie najväčší, interiér má Senovitzov dom č. 47 s dvojposchodovými logiami a s balustrádou. V renesančných edikuloch západnej steny boli kedysi sochy Minervy a Venuše. Svojím zjavom pripomína

benátske dvory. V dome č. 45 obidve strany vyplňajú logie, ktoré sa opierajú o piliere volutových hlavíc. Piliere vytvárajú v prízemí úhľadné výklenky a štíhle stĺpy logie nesú dlhé arkády. Renesančné dvory s dlhou pavlačovou chodbou za-

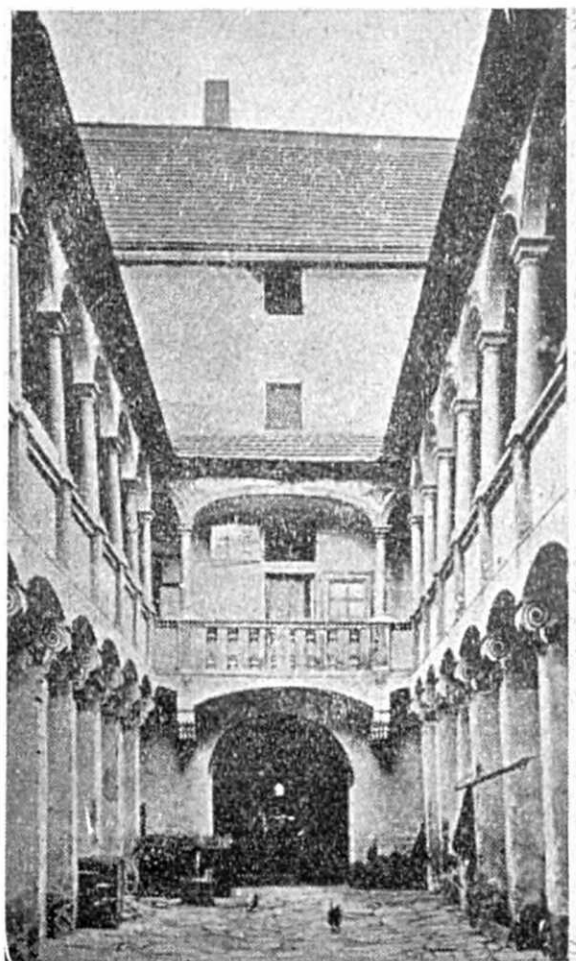

Renesancia dvora v Levoči.

chovaly sa viac menej v domoch č. 58, 57, 42, 19 atď. Sú najviac krížovo zaklenuté; tvoria tak otvorené logie so skvo-
stnou balustrádou a niekde aj s vkusným železným zábradlím. Renesančnú výzdobu aspoň čiastočnú, zadržaly aj niektoré

obytné miestnosti. Tak v jednom dome vidieť pekný krb s renesančným ostením a s volutovou hlavicou. V druhom sa zase nachádza renesančná štuková dekorácia klenby. V poschodovej izbe domu č. 42 sú krásne renesančné dvere z r. 1530. Patria tedy medzi prvé spišské renesančné pamiatky. A hoci je ich konštrukcia ešte akási ťarbavá, preca sú len najcennejším dielom renesancie spišských súkromných budov. Majster, ktorý ich vypracoval, bol akiste Levočan, ako to konečne plyní z monogramu na ostení: M. J. L. L. F. H. O. Magister J. Levočaensis lapicida fecit hoc opus. Veraje a nadpažie majú úzky guľčkový rámec a širší fasciový dekor. Priestor, ktorý je medzi nadpažím a širokou, listím zdobenou rímsou, držiaca tympanon, vyplňajú dva oproti sebe postavení delfíni. Polokruhový tympanon okrašľujú dekorácie, podobné osteniu. Kúželková ozdoba, bežiacia paralelne s ostením, zvyšuje celkový dojem. Ako naznačuje erb, umiestnený v tympanone, dvere boli určené pre šľachtický dom.

Súkromné renesančné domy mala nielen Levoča, ale aj iné spišské mestá. V Kežmarku, v dome č. 9 (hlavné námestie) je brána, na oboch stranách ozdobená žliabkovanými stĺpami a kompozitou. V uhloch má mestské erby. Voľakedy bola hlavným vchodom, neskôr ju však preniesli do zadnej časti budovy. Staviteľský ruch renesančného slohu ožil i v Spišskom Podhradí. Zapričinil ho úžasný požiar r. 1531. Z toho času pochádza

Renesančný dvor v Levoči.

renesančný portál mestského domu. V jeho štíte je erb mesta (ruka a na nej kostol: Kirchdrauf) a príznačný nápis: MAG. FOLLEREY UBER. HANT. NEM. MAG. NICHT LANK EYN GUT REGIMENT BESTEN. 1546. (Kde zavládne hýrenie, neudrží sa dlho dobrá správa).

Medzi renesančné stavby Spiša patrí i kanonický dom v Spišskej Kapitule č. 8. pre svoju nadokennú rímsu aj pre renesančný arkýr. Budoval ho kanonik Solčány r. 1657. V prízemí cítiť ešte doznievanie gotickej éry.

Slabé stopy renesancie možno najst' i v súkromných domoch v Spišskej Sobote.

Barok.

Reformácia a protireformácia.

Umenia milovné spišské obyvateľstvo zanechalo pozoruhodné stavebné pamiatky románskeho slohu. V gotike zaujíma na Slovensku prvé miesto. Vyniká i v renesancii svojimi kampanilami aj renesančnými kaštieľmi. Je dokonca najbohatším reprezentantom východoslovenskej renesancie. Dalo by sa tedy očakávať, že sa s rovnakým elánom zaujme i barokového štýlu. Veď tento sloh premenil preca inde tvárnosť celých miest! Viedeň, kde najmä habsburská dynastia bola jeho najštedrejším mecénom, exportovala ho aj na západné Slovensko. Ale Spiš, ktorý voľakedy reagoval tak ochotne na každý stavebný pohyb, nepostavil v barokovom slohu nič pozoruhodnejšieho. Nenachádzame nijaké monumentálne cirkevné barokové dielo a svetské stavebníctvo je v tomto ohľade tiež chudobné.

Prečo? V cirkevnom stavebníctve baroková stagnáciu spôsobily náboženské nepokoje. Spomínam som už pri renesancii, že Spiš behom druhej polovice XVI. storočia prešiel skoro úplne k protestantizmu. Spišskí Nemci ešte pred protestantizmom dostávali svojich duchovných veľmi často z Nemecka. Synovia poprednejších spišských rodín študovali v Nemecku. Ký div tedy, že ozvena Lutherovho učenia zaľahla čoskoro na Spiš! Nešťastné pôsobenie spišského prepošta Jána Horvatha (od 1511 do 1544) prispelo tiež k rýchlemu rozšíreniu protestantizmu temer v každej spišskej farnosti. Jeho

silné zastúpenie badať už r. 1542 a okolo r. 1600 nebolo na Spiši okrem Spišskej Kapituly ani jednej katolíckej farnosti. Tých, ktorí sa pridržiavali náboženstva otcov, bola nepatrná menšina. Žili bez duchovných, bez kostolov a bez oltárov. Šťastie ešte, že prechod k novému náboženstvu bol pomerne veľmi pokojný. Ľud mnoho ráz ani nič netušil. Najprv prestúpil kňaz. Bohoslužby konal zpočiatku podľa katolíckeho rítu. Ľud chodieval do toho istého kostola, vídal tie isté obrady, vykonávané poväčšine tým istým kňazom ako pred tým. Tej okolnosti môžeme ďakovať za to, že prechod k novému náboženstvu nepoškodil žiadnu spišskú cirkevnú stavbu. Kým ľud v Nemecku, ovládaný zúrivosťou, mnoho ráz demoloval monumentálne stavby, z kameňov ktorých budoval nové chrámy, zatiaľ sa na Spiši nevyskytol ani jeden taký prípad, v ktorom by pre náboženské hádky bolo došlo až k demolvaniu starých kostolov a veží. Pravda, miesto múrov vytrpelo vnútorné zariadenie. Tým zúrivejšie odstraňovali výzdobu, umelecké maľby, oltáre, všetko, čo pripomínalo predošlú vieru. Vtedy zakryli omietkou všetky spišské fresky, ktorými bol každý kostol bohato ozdobený. Znivočili kalichy, monštrancie, sochy. Tie, ktoré zostaly, zachránily sa alebo náhodou alebo pričinením triezvejšie smýšľajúcich jednotlivcov. Ale cirkevných stavieb sa nik ani len nedotkol.

Začiatkom XVII. storočia počala rekatolizácia Spiša. Rokom 1630 katolíci domáhajú sa svojich kostolov legálnou cestou na krajských snemoch. Ale protestanti zase napínajú všetky sily, len aby si ich i naďalej udržali pre seba. A hoci tieto majetkové výmeny končievaly sa na mnohých miestach krvavým nepokojom, jednako nepoškodily ani jednu cirkevnú stavbu. Dedinské kostoly prešli čoskoro do katolíckych rúk; mestské, najmä tie, ktorých duchovní prináležali k bratstvu 24 spišských farárov, katolíci dostali až r. 1674 len na

cisárske nariadenie. Rok 1705 (povstanie Rákoczyho II.) znamená nové úsilie protestantov zmocniť sa katolíckych kostolov. Mali ich však iba veľmi krátko, lebo ihneď ich museli navrátiť pôvodným majiteľom — katolíkom. Celé XVII. stoloetie a ešte aj začiatok XVIII. uplynuly v neistote, kto v tom zápase vlastne zvíťazí. I jednomu i druhému vyznaniu išlo o bytie a o nebytie. Vtedy, keď v iných krajinách vyvolal barok nádherné chrámy, na Spiši nemožno o takom podujatí ani len myslieť. A keď koncom XVII. storočia spišské stredoveké chrámy boly definitívne prisúdené katolíkom, protestantom nadišla vhodná chvíľa, aby konečne postavili tiež niečo monumentálneho. Na to však nemali dovolenie. XXVI. § zákona z r. 1681 protestantom pripúšťa iba toto právo: môžu si postaviť svoje kostoly, ale len drevené a okrem toho môžu si ich postaviť iba niekde, v slobodných kráľovských mestách (na Spiši tedy v Levoči a v Kežmarku) nesmú byť vo vnútri hradieb. Povolenie na výstavbu protestantských kostolov dostaly i dve vynikajúce protestantské rodiny, Görgeyovci v Toporci a Máriássovci v Batizovciach. (Artikulárne kostoly). Väčšia časť XVIII. stoloetia pominula neplodne. A vtedy, keď Jozef II. tolerančným ediktom umožnil protestantom stavať i murované chrámy, bolo už po ére baroka. Protestantské chrámy, stavané na konci XVIII. a na začiatku XIX. storočia sú s umeleckého stanoviska úbohými produktami eklekticizmu a staviteľského klasicizmu. Časté vojny vyčerpaly majetkové zásoby obyvateľstva. Priemysel, ktorý v XVI. a v XVII. storočí prekvital, na konci XVIII. stoloetia začína rapídne upadávať. Ohlasom a odzrkadlením tohoto neblahého majetkového položenia sú i vtedajšie stavby.

Rekatolizácia, ako tomu bolo konečne na celom Slovensku, priviedla i na Spiš rehole, najmä jezuitov, paulínov a piaristov. Prvým jezuitom bol Martin Káldy. Povolala ho Zu-

zana Erdödyová (r. 1623) a pridela mu kaplnku sv. Anny, vystavenú na šarišských lúkach a patriacu ku kľuknavskej farnosti. Roku 1646 jezuiti prišli aj na Spišskú Kapitolu, kde im sverili kaplnku Zápoľského a Kodriu (časť terajšieho seminára), v ktorej zriadili školu pre synov spišského zemanstva. Na rozkaz Leopolda I. dostali sa r. 1671 i do Levoče a zaujali tam terajší gymnaziálny kostol a kláštor, v ktorom otvorili gymnázium. Biskup Széchényi na konci XVII. storočia odkúpil od eráru niekdajší cisterciacký majetok v Štavníku a v záveti ho poručil jágerským jezuitom. Takto jezuiti vnikli do najvýznamnejších spišských miest: do Spišskej Kapitolu, do Levoče a do rozsiahleho štavnického majetku. Udržali sa tam až do r. 1773, kedy ich zrušili. Ich kultúrna činnosť bola ohromná. Ale v staviteľstve nepodnikli žiadne významnejšie dielo. Všade inde, kade kráčali jezuiti, zostávaly po nich nádherné barokové chrámy. Oni boli preca najhorlivejšími propagátormi baroka, ktorý práve preto nazvali i jezuitským štýlom. Len na Spiši akosi naň zabudli. Prestavili iba loď gymnaziálneho kostola, nadstavili kláštoriské poschodie — a viacej nič. Miesto toho propagovali vnútorné barokové zariadenie kostolov. Ich pričinením povstalo barokové zariadenie gymnaziálneho kostola ako aj zariadenie mnohých iných spišských kostolov. Takéto snaženie osožilo síce baroku, ale škodilo gotike, lebo nejedna cenná gotická pamiatka bola predčasne odstránená.

Stanislav Ľubomírsky r. 1642 priviedol do Podolínca piaristov. Pridelil im farnosť Spišskú Belú. Popri jezuitoch práve piaristi majú najväčšie zásluhy na rekatolizácii Spiša. Ľubomírsky im postavil kláštor a barokový kostol. Okrem piaristov usadil na Spiši i milosrdných bratov. Roku 1650 priviedol ich do Spišského Podhradia, kde im vybudoval nemocnicu a malú kaplnku. Dnešný barokový kostolík je neskoršieho dáta. Vznikol r. 1736.

Leopold I. usadil v Kežmarku paulínov, ktorí účinkovali ponajprv v tzv. slovenskom kostolíku, neskôr (od roku 1673) i v kostole sv. Kríža. Ich dielom je barokové preklenutie mariánskeho kostolíka (roku 1748) a jeho barokové zariadenie, ako aj čiastočné barokové zariadenie veľkého chrámu. A to je vlastne všetko, čo zostalo po nich.

Gróf Štefan Csáky povolal roku 1667 minoritov. Usadil ich v Štvrtku, kde r. 1710 vystavali terajší barokový kláštor. Roku 1671 vrátili sa aj do Levoče, kde už predtým mali gotický kostol Svätého Ducha. Na jeho mieste vybudovali r. 1748 terajší kostol, ktorý je najkrajšou spišskou barokovou pamiatkou.

Pre náboženské nepokoje nestavali ani katolíci a nestavali ani protestanti. Katolíci sa snažili získať stratené chrámy a protestanti zase usilovali sa podržať to, čo už okupovali. Rehole, ktoré všade inde vyvinuly značnú staveľskú činnosť, na Spiši nevytvorili žiadne väčšie dielo alebo preto, že cirkevné stavby neboli potrebné, alebo preto, že pre časté vojny spišský ľud schudobnel.

Ani svetské staveľstvo neprejavilo nejaký väčší ruch. Nebolo bohatých rodín. Thurzovci, ktorí zanechali na Spiši nejednu pamiatku, vymreli r. 1636. Ich majetky pripadly fiskusu. Tento ich rozpredal hmotne slabšej strednej šľachte. Thökölyovci, reštaurátori kežmarského a šťavnického hradu, roku 1638 sa zo Spiša úplne vytratil. A Máriássovci a Görgeyovci pre politické nepokoje nemôžu zase nič podnikať. Veď neraz sa prihodilo, že za jednu noc stratili všetky svoje majetky. Rokom 1638 počína vynikať rodina Csákyovcov ako dôležitý faktor Spiša. Lenže ani ich polozenie neznamenalo pre staveľstvo zmenu, lebo Csákyovci sa uspokojili pomerne skromnými príbytkami v Hotkovciach.

Dlhé boje vysilily i zemanstvo, ktoré schudobnelo. Ba-

rokové kúrie našich dedín sú príliš ďaleko od občianskeho domu gotickej alebo renesančnej éry. Nevyrovnávajú sa mu ani rozsiahlosťou, ani vonkajškom, ani vnútorným zariadením. Ich dekorácia je veru biedna. Okrem rizalitu, zdobeného trojuholným štítom a delenou strechou, nepoznajú žiadnej inej okrasy.

Obzvlášť ubiedené bolo mešťanstvo. Poľským starostom muselo platiť veľkú daň, ale to neprekážalo tomu, aby ho neodanili aj Maďari. Slobodné kráľovské a banícke mestá trpely tu od kurucov, tam od labancov. Tu jeden, tam druhý politický tábor uvalil na nich neznesiteľné válečné pokuty. Keď sa r. 1772 XVI spišských miest dostalo späť z poľského zálohu, občianstvo viacerých miest bolo finančne úplne zruinované. Kedysi prekvitajúce remeslá upadaly navidomoči. Staviteľský ruch, ktorý bol počas renesančnej éry taký zjavný, musel sa za takýchto okolností nevyhnutelne zaseknúť. Je to teda práve barok, v ktorom je Spiš najchudobnejší. A keď sa koncom XVIII. a začiatkom XIX. stoločia pomery ako tak zlepšovali, barok vyšiel z módy.

Cirkevný barok.

Najpozoruhodnejšou barokovou pamiatkou cirkevného staviteľstva je levočský minoritský kostol Svätého Ducha. Stojí na mieste niekdajšieho dvojvežového gotického chrámu, ktorý r. 1747 pohltily plamene. Terajší kostol začali stavať r. 1748. Pravda, jeho rozmery zväčšili. Vysvätili ho r. 1778. Slohove je nejednotný. Renesancia mieša sa v ňom s barokom. Jeho fasáda pripomína fasádu kostola Najsv. Trojice vo Florencii. I keď tento chrám nemožno pokladať za nejaké mimoriadne podarené architektonické dielo, celkove jednako pôsobí veľmi príjemne. Harmonické je najmä jeho vnútro, ktorého architektúra dopĺňa sa a vyrovnáva so zariadením. Má iba jednu loď, podelenú na šesť klenbových polí. Staviteľská štruktúra hlavného oltára je naozaj podarená. Škoda, že nie je skončený. Vyníma sa na ňom obzvlášť maľba spišského majstra Czauzika. Pod chórom vidieť krásne dielo „Mater Dolorosa“ od Boemma. Klenbová maľba je pôvodná a pamätá na časy, kedy kostol stavali. Pochádza od majstra Trtinu. Vyniká najmä scéna zo života sv. Františka. Dokonalou barokovou prácou sú rezby stolíc, vyhotovené majstrom Müllmanom. Monštranciu vypracoval Szilassy.

Jeden nedávno vyradený portál barokového kláštora minoritov je teraz umiestnený v záhrade Rumanovej nemocnice. Nadpažie a erb, uložený nad rímsou, prezrádzajú majstrovu školenosť. Pochádza z r. 1729.

K staršiemu levočskému baroku prináleží lodná klenba

gymnaziálneho kostola. Barokové preklenutie previedli jezuiti akiste koncom XVIII. storočia. Dosiahli ho tak, že do dvojradu postavili polygonálne piliere so širokými hlavami. Barokové prepracovanie má aj veža a poschodová časť kláštora. V niektorých miestnostiach vidieť na barokovej klenbe štukovú ozdobu. Baroková prestavba nedá sa vo všeobecnosti s gotickou architektonickou dokonalosťou kostola a kláštora ani len porovnať. Výnimkou by bol iba hlavný oltár. Ale i ten pôsobí skorej detailnou precíznosťou než celkovým dojmom. Jeho majstrom, ako to badať zvlášť na oltárnych postavách, bol akiste nejaký Švéd. Menej podarenými barokovými dielami sú bočné oltáre s mohutnými kariatidami.

Vnútro kostola minoritov v Levoči.

Na levočskej Mariánskej hore bola baroková kaplnka, postavená r. 1766 na mieste gotického kostolíka, ktorý mali r. 1247 vybudovať údajne samotní zakladatelia Levoče. Pozornosť zasluhovala ani nie tak pre štruktúru, ako skorej pre vkusnú barokovú maľbu. Na mieste tejto kaplnky r. 1908

postavili terajší kostol novogotického slohu. V ňom je gotická socha Matky Božej, pochádzajúca asi z konca XV. storočia.

Terajší barokový mariánsky kostolík v Spišskej Novej Vsi predchádzal gotický, budovaný v XIII. storočí. Je to vlastne trochu pozmenené dnešné sanktuárium. Z gotiky zostalo iba polygonálne zakončenie a do sakristie vedúci vchod. Barokové prestavenie vykonali r. 1727. Vtedy pribudovali i barokovú loď s nízkou barokovou klenbou. Skvelá baroková práca kazateľnice a pozdno barokového hlavného oltára vyrovnáva architektonické nedostatky vnútra a fasády.

Mariánsky alebo slovenský kostolík v Kežmarku pochádza z r. 1654. Stojí na mieste troch občianskych domov, mestom prepustených katolíkom z poďačnosti za to, že prímluvou katolíckeho kňazstva vyhralo spor s Thökölyovcami. Kanonická vizitácia z r. 1656 spomína, že bol vo veľmi chudobnom stave. Leopold I. umiestnil v ňom paulínov. Jeho baroková klenba vznikla iba v r. 1748. Dvere, vedúce do sakristie, sú dokonalou barokovou rezbárskou prácou. Majú rezané výložky, znázorňujúce strom a dvoch napínajúcich sa levov (erb paulínov). Pod barokovým chórom je pekná gotická lavica z r. 1469, dielo majstra Šimona. Kedysi bola vo farskom kostole.

Pôvodný slovenský kostol nachádzal sa pri terajšej renesančnej zvonici. Založil ho Jakub Thele z Paňovy roku 1468. Neskôr v ňom umiestnili

Kostol piaristov v Podolínci.

školu a dnes sú v ňom byty cirkevných zamestnancov.

Najskvelejšou kežmarskou barokovou pamiatkou je Thökölyho kaplnka (viď Thökölyho hrad).

Dvojvežový kostolík v Podolínci kompozíciou sa podobá trenčianskemu kostolu piaristov. Stanislav Ľubomírsky usadil tu r. 1642 piaristov. Vystavil im kláštor a kostol, ktorý je dvojvežový, čoho na celom Spiši okrem Spiškej Kapituly nikde inde niet. Silná rímsa spôsobuje jeho horizontálne delenie. Nad ňou je železná pavlač, s ktorej kázali obyčajne pri väčšom návale ľudu. Jemná proporcia fasády esteticky zatieňuje tak košické ako aj prešovské dvojvežové kostoly. Terajšie zakončenie veží má už rokokovú príchúť a približuje sa skoro úplne k veži kežmarskej radnice. Jeho jednodlné vnútro nemá veľkej pôsobivosti, najmä teraz, keď zabiľili barokovú maľbovú výzdobu. Obraz hlavného oltára predstavuje udalosť zo života sv. Stanislava, moment, v ktorom kriesi Petra. Pochádza od neznámeho poľského maliara. V mohutnom kláštore bolo až do prevratu nižšie piaristické gymnázium.

Kostolík milosrdných bratov, postavený v Spišskom Podhradí r. 1736, tiež zastupuje cirkevný barokový sloh. Fasáda, zdobená freskami, je i pri svojich miniatúrnych rozmeroch pôsobivá, najmä pre vkusné riešenie priestoru.

Spišská Kapitula má tiež barokové pamiatky. Sú to niektoré kanonické domy, ale najmä hodinová veža, vystavená r. 1739 prepoštom Pelczom z pozostalosti kanonika Reyschera. Nižná časť je vlastne portálom biskupskej záhrady. Poschodie, širokou rímsou horizontálne delené, vyplňajú hodiny a hodinové zvonce, uložené v strieškovom domčeku, postavenom na spôsob laterny.

I keď sa barok na Spiši neuplatnil v samostatných cirkevných stavbách, preca skoro v každom spišskom meste zanechal dosť značné stopy. Baroková klenba vymenila drevené

povaly gotických lodí, ako na pr. v Hrabušiciach, v Štavníku, v Bijacovciach, v Tvarožnej. V Iliášovciach r. 1768 postavili od základov nový chrám v barokovom slohu. Renesančné zvonice pribraly ráz baroka ako je tomu v Spišskej Sobote, v Matejovciach. Stredovekým vežiam dali cibuľovitú strechu, na pr. v Žehre. Niekde do gotického chrámu vnikla baroková maľba, ako v Ľubici. Inde sa barok prejavil v štukovej ozdobе, ako na pr. vo Vrbove, ale svoje najširšie pole našiel vo vnútornom zariadení, v nádherných barokových kazateľniciach a oltároch.

Baroková veža v Spišskej Kapitule.

Barokové kaštiele.

Baroka svetskej architektúry ujala sa najviacej rodina Máriássovcov. František Máriássy a jeho manželka z rodiny

Horváth-Stansitthovcov r. 1710 postavili v Batizovciach prízemný kaštieľ, ktorý sa stal vzorom menších spišských zemanských kúrií. Jeho stredný rizalit a vysoká, trojuholníkom sa končiaca fasáda, delená segmentovými nadokennými rímsami a silne vystupujúcou prostrednou rímsou, odstraňujú ináč fádnu monotonosť budovy. Bočné rizality majú segmentové zakončenie.

Barokový kaštieľ v Batizovciach.

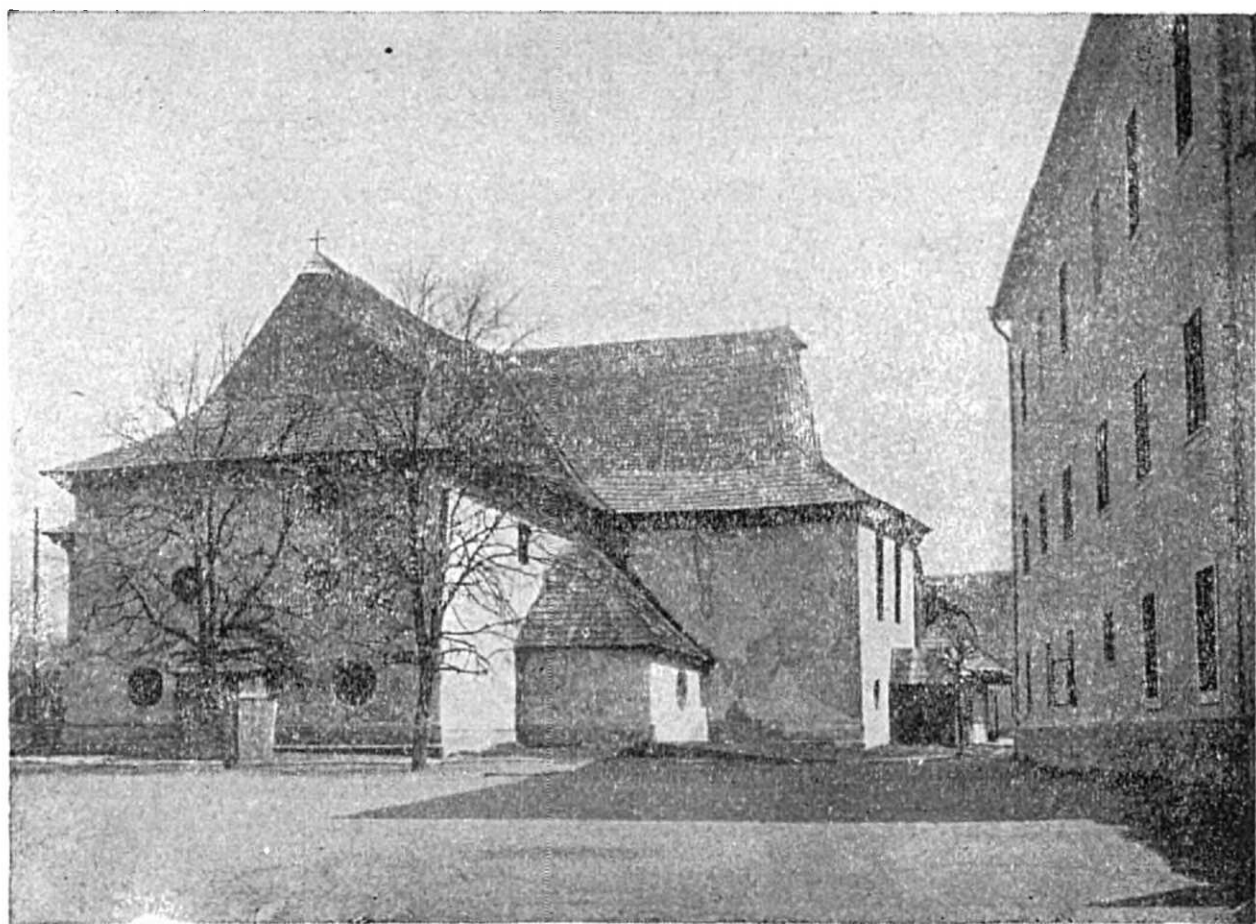
Vlk Máriássy začal stavať reprezentačný poschodový kaštieľ v Markušovciach, keď cisár Jozef II. chystal sa navštíviť Spiš. Vystavil iba stredný rizalit, ďalšia ztavba zostala len pri základoch. Ale i pri tom všetkom tento markušovský kaštieľ, okrašený vo vnútri mytologickými freskami, je najkrajšou spišskou barokovou pamiatkou. Pilastrami delenú fasádu ozdobuje bohatá štuková dekorácia. Končí sa väzami okrášleným trojuholníkom. Menšie barokové príbytky postavil starší František Máriássy r. 1745. Máriássovská rodina bola už vtedy bohato rozvetvená a v Markušovciach vybudovala viacej barokových kaštieľov. Vo Veľkej Lomnici Alexander

Berzeviczy postavil r. 1757 barokový kaštieľ, Csákovci v Bijačovciach a Hotkovciach, zemanské rodiny v Slovenskej Vsi budovaly barokové kúrie. Tieto sú zväčša v pôdoryse i vo vnútornej a zovnútornej ozdohe podobné jedna druhej. Dom spišskej provincie v Spišskej Novej Vsi vyniká nádhernou ozdobou v rokokovom slohu.

Evanjelické drevené kostoly.

Bezohľadné nariadenia Leopolda I. nedovoľovali protestantom postaviť chrámy. Iba vtedy, keď sa povstanie, vedené kežmarským Emerichom Thökölym nebezpečne šírilo, cisár bol prinútený ustúpiť. Šopronský snem, svolaný r. 1681, XXV. a XXVI. paragrafom povolil protestantom vybudovať drevené kostoly, ale i to len v slobodných kráľovských mestách a ešte v niektorých iných, v ktorých bývala vynikajúca protestantská rodina. Pravda, postaviť ho mohli mimo hradných múrov. Na Spiši sa tento zákon vzťahoval na Levoču a Kežmarok (slobodné kráľovské mestá), ďalej na Toporec a na Batizovce. Všetky tieto miesta nazývaly sa artikulárnymi a drevené, v nich postavené kostolíky artikulárnymi kostolmi. Lenže protestanti sa s týmto ústupkom neuspokojili. Postupne vymohli si povolonie, aby svoje drevené kostolíky mohli vybudovať i vo viacerých spišských mestách. Okrem drevených kostolov v Kežmarku a v Maldúre boly podobné i v Levoči, v Sp. Novej Vsi, v Ľubici a akiste aj v Spišskej Belej. K barokovému slohu patrily iba vnútorným zariadením. Architektonicky tvorily samostatnú skupinu. Dreveným materiálom nenapodobňovali obvyklé typy spišských murovaných kostolov, ale nadväzovaly skôr na nemecké formy, lebo zmenené protestantské bohoslužby vyžadovaly i patričné prispôsobenie celej stavby, ako to jasne vidieť aspoň na drevených modlitebniach. Ich architektúra je skonštruovaná tak, aby dala vynikať najmä kazateľnici. Okolo nej sa koncentruje všetko

ostatné, pretože podľa protentantizmu kancel' je hlavným miestom bohoslužieb. Tento nemecký typ centrálnej dispozície krížového pôdorysu preniesli i na Spiš. Priestorový princíp, a ten je pri centrálnom slohu najdôležitejší, riešili aspoň pri kežmarskom drevenom kostole nedostihnuteľnou dokonalosťou. Máme v ňom nielen najväčší, ale aj najzaujímavejší a najdokonalejší vzor drevených kostolov v Európe.

Drevený kostol v Kežmarku.

Právo, zabezpečené zákonom z r. 1681, prví využili Kežmarčania. Cisárska komisia určila im r. 1687 miesto, na ktorom mali kostol postaviť. Bolo to mimo hradných múrov pri mestskej krčme. Provizorný drevený kostol vymenili r. 1717 novým, ktorý sa rozmerami i formou podobal úplne druhému levočskému chrámu. Jeho vonkajšok je jednoduchý, málo sľubný. Má formu gréckeho kríža. Do štyroch uhlov vsadili

nižšie prístavby. Z vonku sa zdajú celkom nepatrné, ale vo vnútri zmohutňujú celkovú priestrannosť kostola. Nad priesekom krížových ramien dvíhala sa pôvodne baroková vežička. R. 1798 ju nahradili inou, ľahšou a r. 1893 ju úplne odstránili, aby zbytočne nezaťažovala štruktúru strechy. Strecha je sedlová. Dvojitú barokovú strechu má iba sakristia, bývalá to krčma. Okná majú podlhovastý barokový tvar. V uhlových prístavbách sú okrúhle. Steny vonkajšej strany pokrýva hlinená omietka.

To, ako sa doslovne riadili podľa zákona, vidieť z toho, že budove nedali ani murovaný podstavec. Pôvodne ju postavili na tisových, v zemi uložených trámoch. Murovaný základ podložili len neskôr.

Nepatrný vonkajšok, podobný skorej humnu než cirkevnej stavbe, skrýva velebné a mohutne pôsobiace vnútro, ktoré vyvoláva dojem veľkolepej centrálnej stavby. Tento dojem spôsobujú najviacej uhlové prístavby a poschodové empory.

Dúhová klenba opiera sa o štyri špirálovité stĺpy. Staviteľ, a je to podivuhodné, ťarchu klenbovej štruktúry preniesol na tie štyri stĺpy a na obvodové, 12 m od seba vzdialené múry. Smelé a ľahunké preklenutie pozorovateľa priamo očarúva a celej stavbe dodáva zriedkavého pôvabu. Hoci je kostol iba 34 m dlhý a 30 m široký, zmestí sa doň viactisícový zástup. Umožňuje to päť vbudovaných empor a využitie každého miestečka. Staviteľovou snahou bolo chrám tak skonštruovať, aby pozornosť každého prítomného, nech je kdekoľvek, upútal na kazateľnicu a na krstiteľnicu, postavenú v strede kostola. A to sa mu i podarilo. Sotva najšť podobný protestantský chrám, ktorého architektonické riešenie duch protestantizmu by tak prenikal, ako preniká riešenie kežmarského kostola.

Oltár je súsoším kalvárie a kazateľnica, postavená na

kariatide a ozdobená jemnou barokovou dekoráciou, sú dielom sochára Jána Lercha. Celý kostol i empory vyplňajú maľby, ponajviacej scény zo Starého zákona. I keď nemajú zvláštnej umeleckej ceny, prispievajú hodne k celkovej úhľadnosti chrámu.

Stavbu previedol staviteľ Müllermann z Popradu. Náklad kryly milodary miestnych vericiach a príspevky protestantov zo Švédska, Dánska a Nemecka. Na zachovanie tejto stavby vysokej umeleckej ceny venoval hodne bývalý maďarský pamiatkový úrad a terajší bratislavský.

Druhý drevený evanjelický kostol zachoval sa v Maldúre. Jeho pôdorys je tiež formy gréckeho kríža. Ale architektonicky stojí ďaleko za kežmarským. Barokové zariadenie je dosť hodnotné. Postavili ho r. 1806 tiež mimo dediny a akiste na mieste predchádzajúceho staršieho dreveného kostola.

Levočský drevený kostol stál za strednou bránou na mieste terajšieho evanjelického cintorína. Formou a aj rozsiahlosťou podobal sa úplne kežmarskému kostolu. Budovali ho r. 1712. Menší drevený kostolík zhorel r. 1709. Levočský chrám bol vzorom pre stavbu kežmarského chrámu. Pravda, jeho budovanie nebolo také pečlivé a odborné, ako budovanie kežmarského kostola, lebo už r. 1837 sa zrútil. Dvojitý železný kríž, ktorý po ňom zostal, uložili do dnešného murovaného ev. kostola na námestí, kde uložili i viaceré pamiatky prvého i druhého dreveného kostola.

V Novej Vsi vybudovali drevený kostol len v prvých rokoch XVIII. storočia, Stál na dvore terajšieho štátneho gymnázia. Zrútil sa koncom XVIII. storočia. Jeho barokový oltár a kazateľnica je v popradskom muzeu.

XIX a XX. storočie.

Napoleonské vojny, Jozefom II. zavedený colný systém a za tým nasledujúca devalvácia spôsobily začiatkom XIX. storočia na celom Slovensku ťažké hospodárske pomery. Ich následky bolo badať i na Spiši. Nejavily sa však príliš citeľne. Spišiaci mali už svoje skúsenosti, nadobudnuté počas poľskej éry a počas častých náboženských a politických revolúcií. Boli tedy obozretní a v hospodárskych veciach nedôverčiví. Ich príkladná sporivosť zachránila ich pred finančným úpadkom, aký v tom čase pozorovať v iných slovenských krajoch.

Ožily remeslá a baníctvo, udúšané Poliakmi, ktorí nemali pre ne dostatočného porozumenia. Znovu sa vyšvihly a priniesly značný blahobyť. A čo je hlavné, od vyrovnania až priamo po svetovú vojnu panuje dlhý pokoj, ktorému sa Spiš nesmierne teší. Drobné remeselníctvo a baníctvo síce upadalo, ale na jeho miesto — ako hlavný príjmový zdroj — nastupuje dosť veľký priemysel a čulý cudzinecký ruch.

Tomuto pomerne prajnému hospodárskemu položeniu možno ďakovať za to, že Spišiaci mohli splniť tie úlohy, ktoré im čas na poli staviteľstva postavil.

Keď bola vyriešená majetková otázka cirkevných budov, protestanti si mali v každom meste a v každej dedine vystaviť svoje chrámy. Rousseauvské idey obrátily pozornosť k prírode, k jej liečivému bohatstvu. Praktický Spiš vybudoval kúpeľné miesta a tatranské letoviská. Nový spoločenský život

vyžadoval priestrannejšie zábavné lokále, kaviarne. Kultúrny život domáhal sa škôl, divadiel, muzeí.

Na vtedajšie spišské stavitelstvo vplývala najmä Viedeň so svojimi dvornými stavitelmi, ktorí diktovali klasicizmus a neskôr romantizmus. V posledných rokoch minulého stololetia a na začiatku XX. stololetia i Spiš prijíma úsilie maďarskej národnej architektúry, miešaninu historických a moderných motívov. Je to najmä zdôraznené uplatnenie spišskej renesančnej dekorácie (na pr. ľudová škola v Kežmarku, Thökölyho mauzoleum v ev. kostole). Klasicizmus a jeho centrálné priestorové riešenie s kupolou prejavuje sa pri ev. kostole v Levoči, vybudovanom roku 1837. Vtedy postavili i župný dom s pavlačou, ktorá sa vznáša na dórskych stĺpoch s reliefmi v strednom vlyse. Ev. kostol v Spišskej Novej Vsi, dokončený v posledných rokoch XVIII. stololetia, v pôdoryse sa pridrižiava formy obvyklej pri spišských drevených kostoloch. Jeho mohutné barokové fasády článkujú kalsicizujúce pilastre.

Kaštieľ v Harhove.

Na kežmarskom mestskom hostinci, postavenom roku 1819, vidieť prechod z baroka do klasicizmu najmä na silne

vystupujúcom rizalite a na arkádach spodnej časti. Slohove obdobný je i spišský seminár, vybudovaný r. 1810. Má mierny, štítkom ozdobený stredný rizalit.

Elekticizmus stredovekých štýlov najvýraznejšie vystupuje pri novom ev. chráme v Kežmarku. Postavili ho podľa plánov architekta Hansena. Veža, napodobňujúca kampanily, je vlastne smesou románskych a renesančných motívov. Románska dekorácia stĺpov, nesúcich chór, preplieta sa s dekoráciou renesančnou.

Novostavba veže levočského kostola sv. Jakuba a novostavba veže novoveského chrámu reprezentujú novogotiku. Architekt Steindl vytvoril v Novej Vsi najskvelejší prejav novogotického smeru. Novogotika markušovskej ako aj levočskej veže je bezvýrazná.

Nový barok, smiešaný s klasickými motívami, javí sa najkrajšie pri Csákyho kaštieli v Harhove. Pavlač postavená na jonských stĺpoch a barokový štít delia horizontálne stredný rizalit. Vertikálne ho delia pilastre. Nárožné rizality vynikajú kupolovitou strechou. Podobnou smesou baroka a klasicizmu je i kaštieľský kostolík.

Záver.

Po svetovej vojne stavitelstvo ide celkom novým smerom. Zápas slohového stavitelstva a čiste technickej architektúry bolo badať už na stavbách, vystavených tesne pred vojnou. Povojnová architektúra nie je slohová a nechce ňou ani byť. Jedinou hodnotou modernej stavby je jej technická dokonalosť. Keď stavitel využije náležite všetky technické možnosti v dispozícii i v konštrukcii a keď ich upotrebí najracionálnejším a najprimeranejším spôsobom, vtedy je jeho dielo dokonalé, časové a pozoruhodné. Kým slohová architektúra hľadela v prvom rade na úhľadnosť, na dekoratívnosť a na reprezentatívnosť stavby, takže neraz vonkajšia dekorácia zabila účelnosť, zatiaľ moderného architekta vedie zásada: budovať technické diela, vyhovujúce naliehavým potrebám. Moderná architektúra nie je tedy v rukách umelcov, ako bola architektúra slohová, ale skorej — a temer úplne — v rukách technikov.

Možnosť uplatniť sa modernej architektúre dávajú na Spiši najmä Vysoké Tatry, ako to konečne vyžaduje ich zvýšený cudzinecký ruch a ich liečivé bohatstvo. Palác „Moravia“ v Tatranskej Lomnici, Šrobárov detský ústav v Dolnom Smokovci, prístavby bývalého Palace-sanatoria a stavba všeob. penzijného ústavu vo Vyšných Hágoch reprezentujú na Spiši modernú architektúru. V Kežmarku je to zase moderný okresný úrad, v Spišskej Kapitule a v Levoči sú to biskupské ústavy, ktoré porušujú síce starobylosť týchto miest, ale súčasne zdô-

razňujú zásadu: architektúra má byť vždy odzrkadlením duchovnej náplne svojej doby.

Na poli cirkevného staviteľstva je Spiš ešte stále konzervatívny. Tak katolícky kostol v Kubachoch, ako aj evanjelický v Bušovciach pridržiavajú sa slohovej architektúry. Kaplnka učiteľského internátu v Spišskej Kapitule je prvým a podareným pokusom nových snažení.

Moderným architektom treba i na Spiši nechať voľnú ruku, aby i oni zanechali nejakú dôstojnú cirkevnú pamiatku. Pravda, musia dbať na to, čo v cirkevnom staviteľstve platilo vždy neochvejne: dôstojný chrám Bohu. Ale či železobetón, sklo a moderná stavebná technika nemôžu tiež chváliť Hospodina?

LITERATÚRA.

- Bal J.*: Szepesvára története. Levoča, 1914.
- Bárdossy J.—Schmauk*: Suppl. annalct. Scep. Levoča, 1802.
- Braniš J.*: Katechismus dějín umění. Praha.
- Bruckner*: Késmárki kalauz.
- Cselényi J.*: Spišský hrad a okolie. Sp. Podhradie, 1931.
- Czobor B.*: A ker. műarchaeologia.
- Demko K. dr.*: Lőcse története. Levoča, 1897.
- Genersich Ch.*: Merkwürdigkeiten der k. Freystadt Kesmark. Levoča, 1804.
- Greschik*: Führer zu den Kunstshätzen der Stadt Levoča. 1931.
- Hefty A. J.*: Die Kesmarker Holzkirche. Kežmarok, 1933.
- Hofman J.*: Staré umění na Slovensku. Praha, 1930.
- Horváth V.*: Szepesi székesegyház. Levoča, 1885.
- Hradský*: Initia Capituli Scepusiensis. Sp. Podhradie, 1901.
Additamenta ad initia Cap. Scep.
Das Zipser Haus und dessen Umgebung. Sp. Nová Ves. 1884.
Szepesvármegye a mohácsi vész előtt. Sp. Podhradie, 1888.
Reformáció a Szepességen. Miškovec, 1895.
Kisvármegye története. Levoča, 1895.
Krátky obsah dejín r. k. kostola v Sp. Podhradí. 1891.
- Ipolyi A.*: Magyar műtörténelmi tanulmányok. Bpest 1884.
- Janota L.*: Slovenské hrady. Bratislava, 1935.
- Kőszeghy E.*: Die Denkmäler der Antoniter in Drautz. Kežmarok, 1930.

- Kleinschmidt*: Geschichte der christ. Kunst. Paderborn, 1926
- Kuhn A. dr.*: Allgemeine Kunst-Geschichte. Einsiedeln, 1909.
Die Kirche. Ihr Aufbau und Aufstaltung. Einsiedeln, 1916.
- Lipták dr.*: Uhrgeschichte und Besiedlung der Zips. Kežmarok.
- Mencl V.*: Přehled vývoje středověké architektury na Slovensku. Bratislava, č. 4—5, 1933.
- Münnich A.*: Igló város története. Sp. N. Ves, 1896.
- Neményi dr.*: Führer durch die Zips. Kežmarok, 1932.
- Pajduššák M.*: Krátky prehľad dejín r. k. vikariátu mesta Iglóva. 1906.
Smížany, Iliášovce, Sans-Souci. Sp. N. Ves, 1925.
Az iglói régi városi kórház története. Sp. N. Ves, 1912.
Markušovce, Kežmarok. 1923.
- Pirhalla dr.*: Szepesi prepostság vázlatos története. Levoča, 1899.
Stadtgemeinde Podolin, Kežmarok 1898.
- Sklenár*: Vetustissimus Magnae Moraviae situs.
- Slovenský staviteľ. Ročník V. č. 12.
- Stanislav J.*: Ríša Veľkomoravská. Praha, 1933.
- Spišský hist. spolok. Ročenky. Közlemények Szepesvármegye multjából.
- Šebor—Boháček*: Levoča a okolie. Levoča.
- Škultéty J.*: O Slovákoch. Turč. Sv. Martin, 1928.
- Sváby F. dr.*: XIII szepesi város története. Levoča, 1895.
- Vajdovsky dr.*: A szepesvármegye középkori egyházi műeml. jellemzéséhez. Sp. Podhradie, 1888.
- Vajdovsky—Divald*: Szepesvármegye művészeti emlékei. Budapest 1905.
- Vavroušek*: Kostel na dědině a v mestečku. Praha, 1929.
- Vencko J.*: Dejiny štavnického opátstva na Spiši. Ružomberok, 1927.
- Visitacio canonica : z r. 1655, 1731, 1832.

- Wagner K.*: *Analecta Scepusii*, I., II., III., IV. Trnava, 1774.
- Wagner V. dr.*: *Dejiny výtvarného umenia na Slovensku*. Trnava, 1930.
- Profil slov. výtvarného umenia*. Turč. Sv. Martin, 1935.
- Weber S.*: *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*. Levoča, 1880.
- Zachar L. dr.*: *Borba za nár. slobodu*. Bratislava, 1931.

Oprava tlačových chýb.

Na str.	8	r.	6	miesto	sacpes	čítaj	saepes
„	„	8	„	23	„	predsa	čítaj preca
„	„	70	„	13	„	Ferdinand II.	čítaj Ferdinand I.
„	„	90	„	30	„	František II.	čítaj František I.
„	„	98	„	20	„	1828	čítaj 1928.
„	„	105	„	3	„	začiatkom XV.	čítaj začiatkom XIV.

Od menších pravopisných chýb, ktoré ušly pozornosti, nech čitateľ láskave odhliadne.